सामुदायिक वनको मार्गदर्शन, २०८१

नेपाल सरकार

वन तथा वातावरण मन्त्रालय

२०८१

नेपाल सरकार, वन तथा वातावरण मन्त्रालयको (मन्त्रीस्तर) मिति २०८१/१२/२८ को निर्णयानुसार स्वीकृत

विषयसूची

परिच्छेद १: सामुदायिक वनको विकासक्रम ७

२.१ समिति गठन तथा जिम्मेवारी बाँडफाँट ११

२.२ उपभोक्ता घरधुरी र वनक्षेत्र पहिचान ११

२.३ उपभोक्ता सशक्तीकरण १३

2.4 विपन्न, वञ्चित वर्ग र समान चाहना भएका समूहहरूको पहिचान १४

परिच्छेद ३: उपभोक्ता समूह गठन र दर्ता १५

३.१ जानकारी संकलन तथा विश्लेषण १५

३.२ समान चाहना भएका उपभोक्ताहरूबिच छलफल १५

३.३ विपन्न तथा महिला, दलित, मधेशी, आदिवासी जनजाति, अपांगता भएका एवं पछाडि परेका वा पारिएका उपभोक्ताहरूसँग छलफल १६

३.४ अगुवा उपभोक्तासँग छलफल १६

३.५ गाउँबस्ती र टोल भेलामा छलफल १६

३.६ विधानको खाका तयारीको प्रकृया १७

३.७ विधानको मस्यौदा पारित १७

३.८ उपभोक्ता समूह दर्ता १८

३.९ वार्षिक साधारण सभाको प्रकृया १८

३.१० निर्वाचन प्रकृयाः २०

३.११ कोष परिचालन सम्बन्धी व्यवस्था २०

3.१२ राहत सम्बन्धी व्यवस्था २१

परिच्छेद ४: सामुदायिक वन कार्ययोजना तयारी र वन हस्तान्तरण २३

४.१ कार्यतालिका तयारी २३

४.२ सहभागितामूलक स्रोत नक्सा तयारी २३

४.३ सहभागितामूलक वनस्रोत अवलोकन २४
४.४ सामाजिक, आर्थिक तथा जैविक-भौतिक अवस्थाको विश्लेषण २५
४.५ वन सिमाना सर्वेक्षण २५
४.६ वन स्रोत मापन एवं विश्लेषण २५
४.७ समान चाहना समूह तथा टोल छलफल २७
४.८ आम भेला/साधारण सभाबाट कार्ययोजना अनुमोदन २७
४.९ वन कार्ययोजना स्वीकृति र वन हस्तान्तरण २८
५.१ वार्षिक योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन 29
५.२ सुशासन सुदृढीकरण ३०
५.३ विपन्नमूखी जीविकोपार्जन ३१
५.५ वनमा आधारित उद्यम विकास ३३
५.६ सामुदायिक वनमा पर्यापर्यटन कार्यक्रम ३५
५.७ वातावरणीय सेवा सुविधाको प्रवर्द्धन ३५
५.८ जलवायु परिवर्तन अनुकूलन कार्यक्रम ३६
५.९ उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम ३६
५.१० सामुदायिक वनमा कृषि वन प्रणाली ३६
५.११ अन्य निकायसँग समन्वय ३९
५.१२ समूहको मानवीय तथा संस्थागत विकास ३९
५.१३ समूह सञ्जाल निर्माण ४०
५.१४ सहजकर्ता परिचालन ४०
५.१५ वार्षिक साधारण सभा ४०
६.१ कार्ययोजना संशोधनका लागि वर्गीकरण तथा प्राथमिकता निर्धारण ४१
६.२ विधान तथा कार्ययोजनाको समीक्षा ४१

६.३ विधान तथा कार्ययोजना संशोधन ४२
६.४ संक्षिप्त कार्ययोजना सम्बन्धी प्रावधान ४३
६.५ सामुदायिक वन क्षेत्र एकीकृत व्यवस्थापन ४४
६.६ सामुदायिक वन टुक्रयाउन सकिनेः ४४
६.७ साधारण सभामा संशोधित विधान तथा कार्ययोजना अनुमोदन ४५
६.८ डिभिजन वन कार्यालयबाट संशोधित विधान स्वीकृति ४५
६.९ डिभिजन वन कार्यालयबाट संशोधित कार्ययोजना स्वीकृति ४५
७.१ सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह ४६
७.२ सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको कार्यसमिति ४६
७.३ सहजकर्ता ४७
७.४ सवडिभिजन वन कार्यालय, डिभिजन वन कार्यालय ४८
७.५ समूह सञ्जाल ४८
७.६ गैरसरकारी संस्था ४९
७.७ स्थानीय तह ४९
७.८ वनसँग सम्बन्धित परियोजना ५०
७.९ सरकारी निकाय (संघीय/प्रादेशिक) ५०
परिच्छेद ८: अनुगमन र मूल्याङ्कन ५२
८.१ आन्तरिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन ५२
८.२ डिभिजन वन कार्यालयबाट अनुगमन तथा मूल्याङ्कन ५३
अनुसूची १: घरधुरी सर्बेक्षण गर्दा जानकारी संकलन गर्ने फारम ५४
अनुसूची 2: विपन्न, महिला, दलित, मधेशी, आदिवासी जनजाति, अपांगता भएका एवं पछाडि परेका वा पारिएका उपभोक्ताहरूका लागि केही लक्षित कार्यक्रम ५५
अनुसूची 3: वनमा आधारित उद्यम विकासका क्रियाकलाप ५६

अनुसूची 4: वन कार्ययोजना तयारीको कार्यतालिका ५७
अनुसूची 5: सामुदायिक वनमा सञ्चालन गर्न सकिने सम्भाव्य कार्यक्रमहरूको सूची ५८
अनुसूची 6: समुदायमा आधारित जलवायु परिवर्तन अनुकूलन सम्बन्धमा अवलम्बन गर्नुपर्ने प्रक्रियाहरू ६४
अनुसूची 7: सामुदायिक वनको संक्षिप्त कार्ययोजनामा समावेश हुनपर्ने विषयहरु ६५
अनुसूची 9: सामुदायिक वन कार्ययोजनाको मुखपृष्ठको ढाँचा ६९
अनुसूची 1०: डि.व.का. द्वारा गरिने अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको फाराम ७०
अनुसूची 1१: सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको राष्ट्रिय डाटाबेसको कोड नम्बर ७६

शव्दावली

अगुवा : सामुदायिक वन लगायतका विभिन्न विषयमा जानकार वा नेतृत्व वा मार्गदर्शन गर्न सक्ने उपभोक्ता सदस्य।

जीविकोपार्जन : जीवनयापनका लागि गरिने व्यक्तिको क्षमता विकास, स्रोत साधन माथि पहुँच र रोजगार तथा आयआर्जन वा व्यवसाय सम्बन्धी क्रियाकलापहरू।

टाढाका वन उपभोक्ता : वनको संरक्षण एवं व्यवस्थापनमा प्रत्यक्ष संलग्न हुन नसक्ने, तर वन पैदावारको लागि विभिन्न समय वा परिस्थितिमा सोही वनमा आश्रित सामुदायिक वनदेखि टाढा रहेका वन उपभोक्ता।

उपभोक्ता : परापूर्व कालदेखि स्थानीय परम्परा, जीविकोपार्जन, धर्म संस्कृति, रीतिरिवाज अनुसार निश्चित वनक्षेत्र उपभोग गर्दै आएका समुदाय वा घरधुरी।

परामर्श : सामुदायिक वन व्यवस्थापनका विषयमा सम्बन्धित स्थानीय तह तथा सरोकारवालासँग गरिने छलफल वा अन्तकृया।

मन्त्रालय : नेपाल सरकारको वन हेर्ने मन्त्रालय।

वञ्चित वर्ग : निर्णय प्रक्रिया र विकासका अवसरमा समावेश हुन नसकेका तथा स्रोतसाधन र अवसरहरुमा पहुँच नभएका वा कम पहुँच भएका वनमा आश्रित गरीव विपन्न वर्गका वन उपभोक्ताहरु।

वन कार्ययोजना : वातावरणीय, सामाजिक र आर्थिक सन्तलुन कायम राख्दै सामुदायिक वनको संरक्षण, व्यवस्थापनद्वारा प्राप्त वस्तु तथा सेवाहरूको उपयोग तथा बिक्री वितरणबाट उपभोक्ताहरूको जीविकोपार्जनमा सुधार गर्न वन उपभोक्ता समूहले तयार पारी समूहको आमभेला वा साधारण सभाबाट छलफल र पारित गरी डिभिजनल वन अधिकृतबाट स्वीकृत समूहको लिखित योजना।

वन प्राविधिक : वन उपभोक्ता समूहलाई सामुदायिक वन व्यवस्थापन गर्न प्राविधिक सहयोग, सल्लाह र तालिम दिन सक्ने वन विज्ञान अध्ययन संस्थानबाट प्रमाणपत्र प्राप्त व्यक्ति।

वन व्यवस्थापन : सामुदायिक वनको संरक्षण, संवर्द्धन र सदुपयोगका लागि वातावरणीय, सामाजिक र आर्थिक सन्तुलन हुने गरी वनको उत्पादन र उत्पादकत्व अभिवृद्धिका लागि गरिने दिगो वन व्यवस्थापनका क्रियाकलापहरु।

वनस्रोत सर्वेक्षण	:	वनमा पाईने वनस्पतिका संख्या, साईज, वन पैदावारको अवस्था आदिबारे जानकारी लिन वनमा गरिने नापजाँच र लेखाजोखा। यसबाट प्राप्त जानकारीका आधारमा वनको हैसियत, वृद्धिदर र वार्षिक रुपमा लिन सकिने वन पैदावारको परिमाण अनुमान गर्न सकिन्छ।
विधान	:	उपभोक्ता समूहले आफ्नो समूह र समूहका क्रियाकलापहरूलाई व्यवस्थित रुपले र सुशासन कायम हुनेगरी संचालन गर्न समूहले तयार परी आमभेला वा साधारण सभाले आमसहमतिमा वा दुई तिहाई बहुमतका आधारमा पारित गरी डिभिजनल वन अधिकृतबाट स्वीकृत समूहको लिखित नियम।
विपन्न वर्ग	:	सामाजिक, आर्थिक, भौतिक, मानवीय र प्राकृतिक स्रोत साधन तथा निर्णय प्रक्रियाको पहुँच तथा नियन्त्रणका आधारमा पछाडि परेका वा पारिएका वन उपभोक्ताहरू।
समृद्धि वृक्षारोपण	:	सामुदायिक वनको पुनरुत्पादनमा सुधार ल्याउन गरिने थप वृक्षारोपण।
सकारात्मक विभेद	:	समुदायमा उपलब्ध सेवा सुविधाबाट अलग्गिएका निश्चित वर्गको उत्थानको लागि गरिने कार्य।
समूह संजाल	:	कुनै खास उद्देश्य प्राप्तिका लागि विभिन्न वन उपभोक्ता समूह बिच समन्वय र सहकार्य गर्न गठित संरचना।
सम्पन्नता स्तरीकरण	:	उपभोक्ता समूहका सदस्यहरूको आर्थिक, सामाजिक, भौतिक र मानवीय क्षमता तथा प्राकृतिक स्रोतसाधनमा पहुँच र नियन्त्रणको आधारमा उपभोक्ता समूह स्वयंले उपभोक्ताहरु वर्गीकरण गर्ने विधि।
सहजकर्ता	:	वन उपभोक्ता समूहका माग र आवश्यकता अनुसार उपभोक्ता समूह तथा सामुदायिक वन व्यवस्थापनका लागि सहयोग गर्न मान्यता प्राप्त शैक्षिक संस्थाबाट वन विज्ञान बिषयमा शिक्षा आर्जन गरेको वन प्राविधिक, तालिम प्राप्त वा अनुभवी व्यक्ति। यो शब्दले स्थानीय स्रोत व्यक्ति, सामाजिक परिचालक र सहजकर्ता आदिलाई समेत जनाउँदछ।
साधारण सभा	:	सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको विधान अनुसार नियमित रुपमा आयोजना भई संचालन हुने वन उपभोक्ता घरधुरीबाट सहभागी हुने प्रतिनिधि सदस्यहरूको भेला।
संक्षिप्त वन कार्ययोजना		साविकको स्वीकृत वन कार्ययोजनालाई मूल आधार मानी महत्वपूर्ण पक्षहरु मात्र संशोधन वा समावेश गरी तयार पारिएको स्वीकृत कार्ययोजना।

परिच्छेद १: सामुदायिक वनको विकासक्रम

सामुदायिक वन भन्नाले वन ऐन, २०७६ को दफा ३१ बमोजिम वनको विकास, संरक्षण, उपयोग, व्यवस्थापन तथा वन पैदावारको स्वतन्त्र रुपमा मुल्य निर्धारण गर्न र बिक्री वितरण गर्न पाउने गरी डिभीजन वन कार्यालयले उपभोक्ता समूहलाई हस्तान्तरण गरिएको राष्ट्रिय वनको कुनै भाग बुझाँउछ ।

हालसम्म नेपालको कूल वनक्षेत्र मध्ये ३५ प्रतिशत भन्दा वढी वन क्षेत्रलाई सामुदायिक वनको रूपमा स्थानीय समुदायलाई हस्तान्तरण गरिएको छ। सामुदायिक वन विकास कार्यक्रमको माध्यमबाट नेपालको वन, वनस्पति, प्राकृतिक वातावरण, भू तथा जलाधार र जैविक विविधताको संरक्षण, व्यवस्थापन र सदुपयोग गरी स्थानीय एवं राष्ट्रिय अर्थतन्त्र र सामुदायिक विकासमा महत्वपूर्ण योगदान पुगेको छ। यसका अतिरिक्त सामुदायिक वनले स्थानीय लोकतन्त्रको सुदृढीकरण, लैंगिक समता र समावेशीकरणको मूलप्रवाहीकरण, सामाजिक न्याय र समाज रुपान्तरणका क्षेत्रमा पनि उल्लेखनीय योगदान पुर्याएको छ। यसको लागि नेपाल सरकारले स्थानीय समुदाय, नागरीक समाज, विकास साझेदारहरु र निजी क्षेत्रसँग सहकार्य गरी क्रमिक रूपमा सामुदायिक वन सम्बन्धी नीति नियमहरुलाई परिष्कृत गर्दै आएको छ।

नेपालको वन व्यवस्थापनमा परम्परादेखि नै स्थानीय समुदायका जनताको प्रत्यक्ष संलग्नता हुँदै आएको भएतापनि सरकारी तवरबाट यसको अपरिहार्यता राष्ट्रिय वन योजना, २०३३ मा प्रतिबिम्बित भएको हो। सोही योजना बमोजिम २०३५ सालमा वन ऐन, २०१८ लाई संशोधन गरी वनको व्यवस्थापन गर्ने अधिकार र जिम्मेवारी स्थानीय निकायलाई सुम्पने प्रक्रिया शुरु भएको थियो। यसरी शुरुवात गरिएको सहभागितामूलक वन व्यवस्थापनका अभ्यासमा प्राप्त अनुभव एवं सिकाइलाई आत्मसात गर्दै समयानुकूल नीतिगत परिवर्तन हुँदै आएको छ। २०४४ सालमा सम्पन्न पहिलो सामुदायिक वन राष्ट्रिय गोष्ठीले परम्परागत रूपमा वनको प्रयोग गर्दै आएका वन उपभोक्ताहरूको समूह बनाई वन हस्तान्तरण गर्नुपर्ने कुरा औंल्याएको थियो। २०४६ सालमा बनेको वन विकास गुरुयोजनाले सामुदायिक वनलाई पहिलो प्राथमिकता प्राप्त कार्यक्रमको रूपमा राखी वन व्यवस्थापनमा स्थानीय समुदायको जनसहभागिता हुनुपर्ने कुरामा जोड दियो।

२०४९ सालमा सम्पन्न दोश्रो सामुदायिक वन राष्ट्रिय गोष्ठीले योजना तर्जुमा तल्लो तहबाट हुनुपर्ने, जनशक्तिको विकास हुनुपर्ने, वन उपभोक्ता समूहहरूको संजाल हुनुपर्ने र सामुदायिक वन विकासमा गैरसरकारी संस्थाको संलग्नता हुनुपर्ने जस्ता सुझाव दिएको थियो। २०४६ सालमा प्रजातन्त्रको पुर्नबहाली भएपछि निर्माण गरी लागू गरिएको वन ऐन, २०४९ तथा वन नियमावली, २०५१ ले सामुदायिक वन

उपभोक्ता समूहलाई अबिच्छिन्न उत्तराधिकारवाला स्वशासित र संगठित संस्थाको रूपमा स्थापित गरी वनको विकास, संरक्षण, उपयोग र व्यवस्थापन गर्ने जिम्मेवारी सुम्पेको छ। वन ऐन, २०४९ तथा वन नियमावली, २०५१ ले वन उपभोक्ता समूह गठन र सामुदायिक वनका कार्ययोजना तयार गर्ने जिम्मेवारी उपभोक्ता समूहलाई सुम्पेको हुँदा यसको प्रक्रियाको स्पष्ट व्याख्या गरी कार्यान्वयनमा एकरुपता ल्याउन २०५२ सालमा सामुदायिक वन विकास मार्गदर्शन तयार गरी लागू गरिएको थियो।

२०५५ सालमा सम्पन्न तेश्रो सामुदायिक वन राष्ट्रिय गोष्ठीले सामुदायिक वन विकासमा सरकारी निकायका अतिरिक्त अन्य सरोकारवालाहरूको भूमिका पहिचान गर्नुका साथै गरीबी न्यूनीकरणमा सामुदायिक वनले योगदान पुर्याउन सक्छ भन्ने नयाँ दृष्टिकोण अगाडि ल्याएको थियो। यिनै कुरालाई समेटेर २०५८ सालमा सामुदायिक वन विकास मार्गदर्शन २०५२ लाई संशोधन गरी कार्यान्वयनमा ल्याइयो। दशौं पञ्चवर्षीय योजना र त्यसपछिको त्रिवर्षीय अन्तरिम योजनाले वनस्रोतको संरक्षण, विकास र सदुपयोगबाट गरीबी न्यूनीकरणमा टेवा पुर्याउन सकिने कुरामा जोड दिएका थिए। २०६१ सालमा सम्पन्न चौथो सामुदायिक वन राष्ट्रिय गोष्ठीले समेत सामुदायिक वन व्यवस्थापनको माध्यमबाट गरीबी न्यूनीकरण गर्न राष्ट्रिय र सहस्राब्दी विकास लक्ष्यमा टेवा पुर्याउन सकिने कुरा औंल्याएको थियो। यसका लागि दिगो वन व्यवस्थापन, सुशासन, जीविकोपार्जन जस्ता सामुदायिक वनको दोश्रो पुस्ताका सवालहरूलाई सम्बोधन गर्न सुझावहरू दिएको थियो।

२०६५ सालमा सम्पन्न पाँचौ सामुदायिक वन राष्ट्रिय गोष्ठीका सुझाव र प्रतिबद्धतालाई समेट्दै, सामुदायिक वनस्रोतहरूमा विपन्न, दलित, आदिबासी जनजाति, मधेशी, महिला, अपाङ्गता भएका, पिछडिएका, पछाडि परेका वा पारिएका एवं परम्परागत वन उपभोक्ताहरूको सक्रिय सहभागिता तथा अधिकार सुनिश्चित गर्न र नेपालले अनुमोदन गरिसकेका विभिन्न अन्तराष्ट्रिय महासन्धिका प्रावधानहरूलाई कार्यान्वयन गर्न सामुदायिक वन विकास कार्यक्रमको मार्गदर्शन (दोश्रो संशोधन), २०६५ तयार गरिएको थियो। २०७१ सालमा सम्पन्न छैठौं सामुदायिक वन राष्ट्रिय गोष्ठीले सामुदायिक वनमा सञ्चालित कार्यक्रमहरुको अनुगमन कार्यलाई बढी प्रभावकारी बनाई पारदर्शी रुपमा कार्यान्वयन गर्ने पक्षलाई अझ सरल, स्पष्ट वनाउन विभिन्न तहका सरोकारवालाहरु विच अन्तरक्रिया तथा छलफल गरी सामुदायिक वन विकास कार्यक्रमको मार्गदर्शन (तेश्रो संस्करण, २०७१), संशोधन गरिएको थियो। वन विकास गुरुयोजना (२०४५-२०६६) को अवधि समाप्त भए पश्चात् वन क्षेत्रको आगामी कार्यदिशा तथा प्राथमिकता निर्धारण गर्नका लागि राष्ट्रिय वन नीति, २०७१ जारी गरियो जसमा दिगो वन व्यवस्थापन, जलाधार क्षेत्रको एकीकृत व्यवस्थापन, समुदायद्वारा व्यवस्थित वन, हरित रोजगारी, सुशासन साथै वातावरणीय सेवाको न्यायोचित वितरण तथा जलवायु परिवर्तन

जस्ता नवीनतम विषयहरुलाई पनि वन क्षेत्रको प्राथमिकताको रुपमा समावेश गरियो । त्यस्तै वि.सं. २०७२ मा वन क्षेत्रको रणनीति (इ.सं. २०१६-२०२५) जारी भयो जसमा वन क्षेत्रले हासिल गर्नु पर्ने विभिन्न उपलब्धिहरुलाई समय सिमा सहितको लक्ष्य निर्धारण गरिएको छ।

नेपाल केन्द्रीकृत शासन प्रणालीबाट संघीयतामा प्रवेश गरेसँगै मन्त्रालय र मातहतका निकायहरुको संस्थागत संरचनाका साथै कानून कार्यान्वयनको भूमिकामा समेत परिवर्तन भएका छन् ।नेपालको संविधानले व्यवस्था गरे अनुरुप वन, जैविक विविधता, भूसंरक्षण, वातावरण तथा जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी व्यवस्थालाई आपसी सहयोग, समन्वय र सहकार्यमा कार्यान्वयन गर्ने संघ, प्रदेश र स्थानीय तहको भूमिका सहितको राष्ट्रिय वन नीति, २०७५ जारी भएको छ। उक्त नीतिले मार्गदर्शन गरे बमोजिम वन सम्बर्द्धन प्रणालीमा आधारित वनको दिगो व्यवस्थापन, वन उद्यम, वातावरणीय सेवा र कार्वन व्यापार, पर्यापर्यटन, सामाजिक सुरक्षा, लैङ्गिक समानता, समावेशीकरण तथा सुशासन जस्ता बिषयहरूलाई कार्यान्वयन गर्न, वन ऐन, २०७६ तथा वन नियमावली, २०७९ र सम्वन्धित प्रदेश स्तरमा प्रदेश वन ऐन तथा प्रदेश वन नियमावलीहरु तयार पारी कार्यान्वयन गरिएका छन्।

२०७९ सालमा सम्पन्न सातौ सामुदायिक वन राष्ट्रिय गोष्ठीले पनि योजनाबद्ध रुपमा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरुलाई थप सुदृढ र सक्षम तुल्याई सामुदायिक वन क्षेत्रको भौगोलिक अवस्था, पर्यावरणीय सम्बेदनशीलता, उत्पादनशील क्षमता, वनसँगको सामाजिक सांस्कृतिक सम्बन्ध, वन उपभोक्ताहरूको आवश्यकता र चाहना अनुरुप वन व्यवस्थापनका उद्देश्यहरु निर्धारण गर्दै उपयुक्त वन सम्वर्द्धन प्रणालीमा आधारित विधिहरु अवलम्बन गरी सामुदायिक वनको दिगो ब्यवस्थापन गर्नु अपरिहार्य भएको कुरालाई औल्याएको थियो।त्यसै गरी २०८१ मा वन तथा वातावरण मन्त्रालयले विभिन्न सरोकारवालाहरुको सहभागितामा गरेको नीतिगत वहसमा सामुदायिक वनलाई वर्गिकरण गरी सोही अनुसार वनको व्यवस्थापन र लगानी गर्नुपर्ने विषय उठान भएको थियो।

सामुदायिक वन जैविक विविधता र स्थानीय समुदायको जीविकोपार्जनको महत्वपूर्ण आधार स्तम्भ त हो नै। यसका अतिरिक्त यसले दिगो विकासका लक्ष्य हासिल गर्न पनि उत्तिकै महत्वपूर्ण भूमिका खेलिरहेको छ। तथापि, मानव वन्यजन्तु द्वन्द्वका घटनाहरु, जलवायुजन्य विपदहरू (वन डढेलो, बाढी पहिरो, आदि), मिचाहा प्रजातिको विस्तार, विकास र वातावरण बीच सन्तुलन कायम राख्नु, बढ्दो शहरीकरण र बसाइसराइले वन व्यवस्थापनमा पारेको प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्नु, लाभको समतामूलक बाँडफाँट गर्नु, सामाजिक समावेशीकरण तथा सुशासनलाई संस्थागत गर्ने जस्ता प्रमुख चुनौतीहरु विद्यमान छन्। उक्त चुनौतीहरूलाई योजनाबद्ध रूपमा समाधान गर्न र 'समृद्दिका लागि वन' भन्ने राष्ट्रिय अठोट पूरा गर्न

सामुदायिक वनको योगदानलाई अझै परिस्कृत रुपमा अगाडि बढाउन अपरिहार्य भएको छ। यसैका लागि विद्यमान संघीयता अनुरुपको संस्थागत तथा कानूनी प्रावधान बमोजिम सामुदायिक वन व्यवस्थापन पद्धतिलाई थप पारदर्शी, व्यवस्थित र सहभागितामूलक बनाउनका लागि यो "सामुदायिक वनको मार्गदर्शन, २०८१" तयार गरी लागू गरिएको छ।

परिच्छेद २ः उपभोक्ता समूहमा रहने घरधुरी पहिचान तथा सशक्तीकरण

यस परिच्छेदमा उपभोक्ता समूहको घरधुरी र वनक्षेत्र पहिचान तथा उपभोक्ता सशक्तीकरण प्रक्रियाका सम्बन्धमा उल्लेख गरिएको छ। उपभोक्ता समूहमा रहने घरधुरी पहिचान हुनु अघि सम्भावित उपभोक्ताहरूबिच छलफल भई वन तथा सामुदायिक वन सम्बन्धी विद्यमान नीति, कानूनी र संस्थागत व्यवस्था र वन उपभोक्ता तथा उपभोक्ता समूहको काम, कर्तव्य र अधिकारको बारेमा स्पष्ट हुन आवश्यक छ। यसका अतिरिक्त वन पैदावारको माग तथा आवश्यकता र आपूर्तिको अवस्था, सदुपयोग, उपभोक्ताको सामाजिक आर्थिक अवस्थाको बारेमा पनि जानकारी राख्नु पर्दछ।

वन उपभोक्ता घरधुरी पहिचान र सशक्तिकरण गर्दा गर्नुपर्ने मुख्य कार्यहरू देहाय वमोजिम छन्।

२.१ समिति गठन तथा जिम्मेवारी बाँडफाँट

सम्भाव्य सामुदायिक वन क्षेत्र पहिचान भएपछि उपभोक्ताहरूबिच छलफल गरी विधान र कार्ययोजना तयारीका लागि एक तदर्थ समिति गठन गर्न सकिन्छ। यसरी समिति गठन गर्दा सबै टोल, विपन्न, महिला, दलित, आदिबासी जनजाति एवं पछाडि परेका वा पारिएका वर्गहरू समेतको प्रतिनिधित्व हुनुपर्छ। यस्तो तदर्थ समितिले नयाँ विधान तथा कार्ययोजनाको मस्यौदा तयारी गर्ने कार्य गर्नेछ। स्वीकृत विधान तथा कार्ययोजनाको संशोधन वा संशोधन गर्ने कार्यका लागि साबिक कै कार्यसमितिले जिम्मा लिनेछ वा छुट्टै विशेष समिति बनाउन पनि सकिनेछ ।

तदर्थ समिति गठन गर्दा देहायका कार्यहरू गरिन्छन्ः

- सम्भावित उपभोक्ता समूहका घरधुरी सदस्यलाई खबर गर्ने ।
- सामुदायिक वनको आवश्यकता तथा महत्वबारे छलफल गर्ने ।
- वन उपभोक्ताबिच सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह गठन तथा कार्ययोजना तयारी प्रक्रियाबारे छलफल गर्ने।
- सबै घरधुरीका प्रतिनिधिहरुको सहमतिमा विधान तथा कार्ययोजना तयार गर्न एक तदर्थ समिति गठन गर्ने।

उक्त समितिले विधान र कार्ययोजना तयार वा संशोधनका गर्नका लागि कार्यतालिका तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने, गराउने र आवश्यकता अनुसार सब-डिभिजन वन कार्यालय, स्थानीय तह तथा अन्य निकाय र सम्बन्धित संघ संस्थाको समेत सहयोग लिन सक्नेछ।

२.२ उपभोक्ता घरधुरी र वनक्षेत्र पहिचान

सम्भावित सामुदायिक वनक्षेत्रको परम्परागत रूपले उपभोग गरिरहेका सो वनक्षेत्रको संरक्षण र व्यवस्थापनसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने र संलग्न हुने घरधुरीलाई सामुदायिक वनको उपभोक्ताको रुपमा पहिचान गर्नु पर्दछ । यसरी

उपभोक्ता पहिचान गर्दा वडा, पालिका, जिल्ला र प्रदेशको सिमानाले असर पार्ने छैन। यस क्रममा कुनै पनि वन उपभोक्ता नछुटुन् भन्ने कुरामा विशेष ध्यान दिनु पर्दछ र त्यसको लागि वन क्षेत्रको वरपर बसोबास गर्ने घरधुरीसँग पनि छलफल गर्नु राम्रो हुन्छ। उपभोक्ता घरधुरी र वनक्षेत्र पहिचान गर्दा स्थानीय तहको वडा कार्यालय, छिमेकी सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह, कृषक समूह, प्राकृतिक स्रोत व्यवस्थापन गर्ने स्थानीय समुदाय, दलित, आदिबासी जनजातिका पारम्परिक वा प्रथाजनित संस्था, स्थानीय सामाजिक कार्यकर्ता र संघसंस्थाहरूसँग समेत समन्वय गर्नु पर्दछ। सामुदायिक वनको रूपमा व्यवस्थापन गर्न चाहेको वन क्षेत्रको चार किल्ला पनि यसै बेला निर्धारण गर्नु पर्दछ। वन क्षेत्र एकिन गर्दा राष्ट्रिय वन क्षेत्रसँग जोडिएका ऐलानी ,पर्ती लगायतका वन क्षेत्रलाई समेत सामुदायिक वनमा समावेश गर्नु पर्दछ ।

नोटः वनक्षेत्र यकिन गर्ने क्रममा समुदायलाई पायक पर्ने कुनै संघसंस्था, स्थानीय तह अन्तर्गत पर्ने सरकारी पर्ति, चरन क्षेत्र एवं सार्वजनिक जग्गा भए जग्गाको स्वामित्व रहेको निकाय वा संस्थासँग सहमति लिई भू–स्वामित्व सम्बन्धित निकायकै हुने गरी डिभिजनल वन अधिकृतले सामुदायिक वनको रूपमा हस्तान्तरण गर्न सक्नेछ ।

वन उपभोक्ता पहिचान गर्न देहायका आधारहरूलाई अवलम्बन गर्न सकिन्छ।

- परम्परागत रूपमा वन क्षेत्र भोगचलन गर्दै आएका घरधुरी
- वन क्षेत्र पायक पर्ने घरधुरी
- उपभोक्ता समूहमा समावेश हुने चाहना र आवश्यकता भएका घरधुरी
- वनमा आश्रित घरधुरी
- वनको संरक्षण र व्यवस्थापनमा योगदान दिन सक्ने घरधुरी
- वन व्यवस्थापनमा योगदान दिन सक्ने अन्य विकल्प नभएका टाढाका इच्छुक घरधुरी ।

सामुदायिक वन क्षेत्र पहिचान गर्न देहायका आधारहरू लिन सकिन्छ।

- परम्परागत रूपमा प्रयोग गरिरहेको वन
- संरक्षण तथा व्यवस्थापन गर्न सकिने वन
- वन उपभोक्ताहरुलाई आवश्यक पर्ने वन ।

उपभोक्ता तथा वनक्षेत्र पहिचानका लागि गर्नुपर्ने कार्यहरू :

- प्रत्येक टोलबाट सबै जातजाति, वर्ग, महिला, जेष्ठ नागरिक एवं बुढापाका, वनमा आश्रित वर्ग, स्थानीय तहको वडा कार्यालयका प्रतिनिधि, वन उद्यमी र वन सम्बन्धी जानकारी भएका व्यक्तिहरूको सहभागितामा छलफल गरी सहभागितामूलक सामाजिक तथा स्रोत नक्शा तयार गर्ने,

- सहभागितामूलक स्रोत नक्शा तयार गरेपछि उपभोक्ता घरधुरी, उनीहरूले उपभोग गर्दै आएको वनक्षेत्र, टोल र उपभोक्ताहरूको वन स्रोत माथिको सम्बन्ध र समुदाय तथा वनको वर्तमान अवस्थाको मूल्याङ्कन गरी भविष्यमा देख्न चाहेको वनको अवस्थाको बारेमा छलफल गर्ने,
- उपभोक्ता र वन क्षेत्र पहिचानमा विवाद आएमा छलफल गरी टुङ्गयाउने, नटुङ्गिएमा सशक्तीकरणको प्रक्रिया अपनाई आम सहमतिबाट टुङ्गयाउने,
- घरधुरी पहिचान सूचीमा उपभोक्ता समूहको सदस्यता नम्बर वा घरधुरी नम्बर राख्ने र प्रत्येक परिवारबाट समूह सदस्यको रुपमा रहने एक जना महिला र एक जना पुरुषको पहिचान गरी सूची तयार गर्ने,
- कुनै पनि उपभोक्ता नछुटुन् भनी विशेष रुपमा ध्यान दिने।

२.३ उपभोक्ता सशक्तीकरण

सामुदायिक वनका उपभोक्ता सशक्तिकरणका लागि घर–घर वा टोल–टोलमा गई सकेसम्म सबै घरधुरीका सदस्यहरूसँग वन सम्बन्धी नीति र कानून, सामुदायिक वनको कानूनी र सामाजिक मान्यता, सामुदायिक वनको महत्व (वस्तु तथा वातावारणीय सेवा, लाभको बाँडफाड, जैविक विविधता, जलवायु परिवर्तनका प्रभाव र अनुकुलन, रेडप्लस र कार्वन व्यापार, आदि), उपभोक्ताको काम, कर्तव्य, अधिकार र जवाफदेहिता तथा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह गठन तथा सामुदायिक वन हस्तान्तरण प्रक्रियाबारे व्यापक छलफल गर्नुपर्दछ। कुनै पनि उपभोक्ता नछुटुन् भन्नका लागि वरपरका बासिन्दाहरूसँग तथा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहसँग पनि छलफल गर्नुपर्दछ। यस क्रममा विधान तथा कार्ययोजना बनाउनका लागि आवश्यक पर्ने जानकारी पनि सङ्कलन गर्नुपर्छ। सो जानकारी सङ्कलन गर्न अनुसूची-१ मा राखिएको फारम उपयोग गर्न सकिन्छ।

उपभोक्ता सशक्तीकरणका क्रममा गरिने छलफलका विषयवस्तु

- सामुदायिक वन सम्बन्धी वर्तमान नीति, ऐन, नियम, निर्देशिका वा कार्यविधि, आदि
- उपभोक्ता र उपभोक्ता समूह तथा कार्यसमितिको काम, कर्तव्य, अधिकार र उत्तरदायित्व
- सामुदायिक वनको महत्व र सम्भाव्य चुनौती
- वन व्यवस्थापनको परम्परागत तरिका
- वनमाथिको निर्भरता र वन पैदावारको मागको अवस्था
- विधान र कार्ययोजना निर्माण प्रक्रिया
- सामुदायिक वनले महिला, विपन्न, दलित, आदिबासी जनजाति, अल्पसंख्यक आदिको जीविकोपार्जनमा पुर्‍याउन सक्ने योगदान
- समुदायभित्र वन व्यवस्थापन र संरक्षणका लागि रहेका असल अभ्यासहरू
- सामुदायिक वनका विशेषताहरु: सुशासन, (सार्थक सहभागिता, प्रतिनिधित्व, न्यायोचितता, लैङ्गिक समानता र समता, पारदर्शिता, जवाफदेहिता, विधिको शासन) आय आर्जन र जीविकोपार्जन, स्रोतमाथिको पहुँच तथा अधिकार, स्रोतको एकीकृत व्यवस्थापन, दिगो वन व्यवस्थापन, आदि।

सशक्तीकरणका क्रममा प्रयोग गर्न सकिने सामग्रीहरू

- नेपालको संविधान
- वन नीति, २०७५
- वन ऐन, २०७६ र वन नियमावली, २०७९
- वातावरण संरक्षण ऐन, २०७६ तथा वातावरण संरक्षण नियमावली, २०७७
- सम्बन्धित प्रदेशको वन ऐन, नियमावली, निर्देशिका, कार्यविधि
- दिगो वन व्यवस्थापनको राष्ट्रिय मापदण्ड,२०८१
- सामुदायिक वनको मार्गदर्शन
- वनक्षेत्रका लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण रणनीति, २०६४
- उपभोक्ता समूह गठन र समूह/उपभोक्ताको काम कर्तव्य र अधिकार सम्बन्धी पोष्टर र पम्प्लेट
- घरधुरी जानकारी संकलन गर्ने फारम

२.४ विपन्न, वञ्चित वर्ग र समान चाहना भएका समूहहरूको पहिचान

सामुदायिक वनको माध्यमबाट आय आर्जन, जीविकोपार्जन र गरिबी न्यूनीकरणमा टेवा पुर्‍याउन, स्रोतको न्यायोचित वितरण गर्न आवश्यक नियम तथा योजना बनाउन, निर्णय प्रक्रियामा विपन्न वर्ग र महिलाका पहुँच बढाउन समान चाहना भएका समूहहरूको पहिचान गर्न आवश्यक हुन्छ। ती वर्गको पहिचान पनि समुदायबाट हुनुपर्दछ।

पहिचान गर्दा ध्यान दिनुपर्ने कार्यहरू

- विपन्न वर्गको पहिचानको आवश्यकता र औचित्यबारे छलफल गर्ने ।
- सहभागितामूलक तरिकाबाट सम्पन्नता स्तरीकरण गर्न (सम्पन्नता स्तरीकरण गर्दा सामाजिक, आर्थिक, भौतिक, प्राकतिक, मानवीय स्रोत र राजनीतिक पहुँचलाई आधार मानी स्रोत तथा सामाजिक एवं राजनीतिक पहुँच र नियन्त्रणमा कमी भएकालाई विपन्न वर्ग भनी पहिचान गर्ने)।
- समान चाहना भएका साना समूह (जस्तैः कृषि, पशुपालन, जडीबुटी सङ्कलन तथा खेती, लघु एवं घरेलु तथा साना उद्यम गर्ने, गोठाला तथा गोल पोल्ने आदि) समेतको पहिचान गर्ने।

परिच्छेद ३: उपभोक्ता समूह गठन र दर्ता

यस परिच्छेदमा उपभोक्ता समूह गठन, समूहको विधान तयारी र समूह दर्ता प्रक्रिया समोवश गरिएको छ। उपभोक्ताको पहिचान र सशक्तीकरणको प्रक्रियाबाट प्राप्त जानकारीका आधारमा विधानको खाका तयार गर्नु पर्दछ। साथै महिला, दलित, बिपन्न, आदिबासी जनजाति, नजिक तथा टाढाका उपभोक्ता, अल्पसंख्यक, पारम्परिक एवं प्रथाजनित संस्था र समान चाहना भएका उपसमूहहरू समेतसँग छलफल गर्दा उठेका विषयबस्तुहरूलाई पनि विधानको खाकामा समावेश गर्नुपर्दछ। त्यसपछि उक्त विधानको मस्यौदालाई आमभेलामा प्रस्तुत गरी आमसहमतिबाट पारित गर्नुपर्दछ। उपभोक्ता समूह गठन तथा विधान तयारी गर्दा देहायका कार्य गर्नुपर्दछ।

३.१ जानकारी संकलन तथा विश्लेषण

घरधुरी भेटघाट, सामाजिक सर्वेक्षण र टोलबस्तीमा भएका छलफलबाट प्राप्त घरधुरी संख्या, परिवार संख्या, पशु संख्या, सामाजिक-आर्थिक अवस्था, पेशा, शैक्षिक अवस्था, जनशक्ति, जातजाति, वनपैदावारहरूको आवश्यकता तथा आपूर्तिको अवस्था, वन र कृषिका विचको सम्बन्धको अवस्था, वन पैदावारसँगको जीविकोपार्जन र प्रथाजनित सम्बन्ध, उपभोक्ताहरूले भोगेका समस्या तथा अन्य जानकारीको बुँदागत विश्लेषण गर्नु पर्दछ। कुनै घरधुरी वा समुदायको जिविकोपार्जन र प्रथाजनित चालचलनमा वन पैदावारको उपयोग गर्न विशेष खालको चाहना वा आवश्यकता हुन सक्छन्। जानकारी विश्लेषण गर्दा त्यस्ता कुराहरूलाई पनि उत्तिकै ध्यान दिनु जरुरी हुन्छ। विश्लेषणबाट प्राप्त जानकारीलाई समान चाहना वा आवश्यकता भएका समूह र टोलमा छलफल गरी विधानमा समावेश गर्नु पर्दछ।

३.२ समान चाहना भएका उपभोक्ताहरूबिच छलफल

अवसरबाट वञ्चित, विपन्न, महिला, दलित, मधेशी, आदिवासी जनजाति, अपाङ्गता भएका एवं पछाडि परेका वर्गहरू र वन क्षेत्रबाट टाढाका वन उपभोक्ताहरूसँग विधानमा उल्लेख हुनुपर्ने बुँदाहरूमा छुट्टाछुट्टै छलफल गर्नु पर्दछ। छलफलको क्रममा यी वर्गका समस्याका साथसाथै विधानमा उल्लेख हुनुपर्ने बुँदाहरूको टिपोट तयार गर्नुपर्दछ। यसरी साना समूहमा छलफल गर्दा सबैले आ–आफ्ना कुरा राख्ने मौका तथा अवसर पाउने वातावरण तयार गर्नु पर्दछ। साथै समान चाहना वा आवश्यकता भएका सदस्यहरूलाई साधारणसभामा आफ्ना कुरा निर्धक्कसँग राख्न प्रोत्साहित गर्नु पर्दछ। यस्ता स–साना समूहमा छलफल गर्दा यी उपभोक्ताहरूको आवश्यकता तथा उपलब्ध स्रोतलाई हेरेर सम्भावित जीविकोपार्जनको योजना बनाउने र समूहमा सुशासन कायम गर्ने प्रावधान विधानमा उल्लेख गर्नु पर्दछ।

३.३ विपन्न तथा महिला, दलित, मधेशी, आदिवासी जनजाति, अपांगता भएका एवं पछाडि परेका वा पारिएका उपभोक्ताहरूसँग छलफल

वन उपभोक्ताहरूका समस्या, आवश्यकता, चाहना तथा क्षमताहरू फरक–फरक हुन सक्छन्। त्यस्ता फरक कुराहरू ठूला समूहमा खुला रूपमा छलफल हुँदा विपन्न तथा महिला, दलित, मधेशी, आदिवासी जनजाति, अपांगता भएका एवं पछाडि परेका उपभोक्ताहरूका कुरा नसुनिन पनि सक्छन्। तसर्थ यी वर्ग तथा समूहका उपभोक्ताहरूका चाहना वा आवश्यकता र समस्यालाई समेटी सो कुरा विधानमा नै उल्लेख गर्नका लागि उनीहरूसँग विस्तृत रूपमा छुट्टाछुट्टै छलफल गर्नु पर्दछ। विपन्न तथा वञ्चित वर्गका उपभोक्ताहरूलाई सामुदायिक वनबाट फाइदा पाउनु आफ्नो पनि अधिकार हो भन्ने महशुस गराउनु पर्दछ। यसो गर्दा ठूला सभामा बोल्न नसक्ने उपभोक्ताहरूले स–साना समूहमा आफ्ना सरोकारका विषयहरू प्रष्टसँग राख्न पाउँछन्। यस्ता स–साना समूहसँगका अन्तर्क्रिया एवं बैठकहरूमा विधानमा उल्लेख हुनुपर्ने सम्पूर्ण बुँदाहरूका बारेमा छलफल हुनु पर्दछ, छलफलबाट आएका कुराहरूको टिपोट तयार गर्नुपर्दछ र यस्ता वर्गका उपभोक्ताहरूको आवश्यकता तथा क्षमतालाई समेटिने गरी उनीहरूसँग बसेर योजना बनाउनु पर्दछ। यसरी योजना बनाउदा वनमा मात्र सीमित नभई अलि फराकिलो हिसाबले सम्बन्धित अन्य विषयहरूलाई पनि समेट्नु पर्दछ। यस्ता छलफलमा सबैलाई सहभागी हुन सक्ने वातावरण तयार गरी समान चाहना भएका उपभोक्ताहरूलाई साधारण सभामा आफ्नो कुरा निर्धक्कसँग राख्न प्रोत्साहित गर्नुपर्दछ ।

३.४ अगुवा उपभोक्तासँग छलफल

सामुदायिक वनको प्रक्रियालाई समावेशी तथा प्रभावकारी बनाउनका लागि समुदायमा रहेका अगुवा उपभोक्ताहरूको सहयोग तथा भूमिका महत्वपूर्ण हुन सक्छ। तसर्थ सामुदायिक वनको प्रकृया तथा अवधारणाको बारेमा यस वर्गका उपभोक्तासँग छलफल गरी यसको आवश्यकता महशुस गराएर सहयोग लिन उपयुक्त हुन्छ। यसरी छलफल गर्दा सम्भव भएसम्म स्थानीय तहको वडा प्रतिनिधिसँग समेत छलफल गर्नुपर्दछ।

३.५ गाउँबस्ती र टोल भेलामा छलफल

उपभोक्ताहरू विभिन्न टोलमा विभाजित भएर रहेका हुन सक्छन्। विभिन्न गाउँवस्ती वा टोलका उपभोक्ताका समस्या, टोल विकास सम्बन्धी सवाल तथा चाहनाहरू फरक फरक हुन सक्छन्। त्यस्ता फरक विचारहरू ठूला समूह भेला र छलफलमा छुट्न पनि सक्छन्। तसर्थ विधानमा उल्लेख गरिनु पर्ने हरेक कुराहरू टोल स्तरमा रहेका उपभोक्ताहरूसँग विस्तृत रूपमा छलफल गर्नु पर्दछ। यसरी छलफल गरेपछि प्रत्येक टोलका छुट्टाछुट्टै योजना पनि बन्न सक्छन्। यस्ता टोल बैठकमा वञ्चित, विपन्न, महिला, दलित, मधेशी, आदिवासी जनजाति, अपांगता भएका एवं पछाडि परेका वर्गका उपभोक्ताहरू लगायत सबै उपभोक्ताहरूलाई सहभागी गराउनु पर्दछ। कुन समय र कुन ठाउँमा टोल बैठक वा भेला बस्दा सबैलाई पायक पर्दछ सो कुरामा विशेष ध्यान दिनु जरुरी हुन्छ।

३.६ विधानको खाका तयारीको प्रकृया

विभिन्न स–साना समूहहरूको छलफलबाट आएका बुँदा र सवालहरूलाई विश्लेषण गरी विधानमा उल्लेख हुनुपर्ने बुँदाहरूका आधारमा खाका तयार गर्नु पर्दछ। यसो गर्दा घरधुरी सर्वेक्षण, साना समूह छलफल, टोल छलफलबाट आएका जानकारीलाई विश्लेषण गरी मिल्दाजुल्दा कुराहरूलाई समेट्नु पर्दछ। कुनै कुराहरू बाझिएका छन् भने तिनको पनि टिपोट गरी सहमतिका लागि साधारण सभा बस्नु अगाडि सम्बन्धित पक्षहरूबिच छलफल गर्नुपर्दछ। विधानको खाका तयार गर्दा वञ्चित, विपन्न, महिला, दलित, मधेशी, आदिवासी जनजाति, अपांगता भएका एवं पछाडि परेका वा पारिएका उपभोक्ताहरूका चाहना, आवश्यकता, समस्या समेटिने खालका प्रावधानलाई आवश्यकता र औचित्यताको आधारमा प्रथमिकतामा राख्नु पर्दछ।

आमभेला/साधारण सभा आयोजना गर्नु पूर्व कम्तिमा ७ (सात) दिन अगाडि यथासम्भव सबै घरधुरीलाई पायक पर्ने मिति, समय र स्थान तोकेर खबर गर्नुपर्दछ। कार्यक्रमको रूपरेखा र साधारण सभाको सञ्चालन प्रक्रियाबारे प्रयाप्त तयारी गर्नुपर्दछ। यसरी साधारण सभामा सबै वर्गका उपभोक्ताहरूको सक्रिय सहभागिताको वातावरण तयार गरेर सबै पक्षका कुराहरू सुन्न र छलफल गर्ने कार्यलाई पनि तयारी कै क्रममा सुनिश्चित गर्नु पर्दछ। वन उपभोक्ता समूह गठन तथा विधान तयारीको प्रक्रियामा स्थानीय तह, वन कार्यालय, वन उपभोक्ता महासंघ, शिक्षक, अगुवा जानकार, स्थानीय स्रोत व्यक्ति, गै.स.स.का सहजकर्ताहरू रहेछन् भने उनीहरूसँग पनि छलफल गरी थप जानकारी, सुझाव तथा सहयोग लिन सकिनेछ। विधानमा उल्लेख हुनुपर्ने विवरण वन नियमावली २०७९ को अनुसूची-१९ मा उल्लेख भए बमोजिम हुनेछ।

३.७ विधानको मस्यौदा पारित

माथि उल्लेख भए अनुसार विभिन्न चरणमा विभिन्न वर्गका उपभोक्ताहरूसँग छलफल गरिसकेपछि आएका जानकारीलाई विश्लेषण गरी विधानलाई अन्तिम रूप दिन आमभेलाको आयोजना गर्नु पर्दछ। धेरै उपभोक्ता भएको समूहमा टोल/गाउँबस्तीबाट प्रतिनिधि छनोट गरी आमभेलामा सहभागिता गर्ने व्यवस्था मिलाउन पनि सकिनेछ। विधानको खाकालाई बुँदागत रूपमा प्रस्तुत गरेर सबैसँग छलफल गरी आमसहमति वा दुई तिहाई बहुमतबाट विधान पारित गराउनु पर्दछ। कुनै विषय वा बुँदामा फरक फरक मत आएमा सम्बन्धित पक्ष बिच पूनः छलफल गराई सहमतिमा ल्याउनु पर्दछ। यसरी साधारणसभा आयोजना गर्दा सम्पूर्ण उपभोक्ता, विशेष गरी विपन्न, महिला, दलित उपभोक्ताहरूको सक्रिय सहभागिता सुनिश्चित गर्नु पर्दछ। साधारण सभामा कम्तिमा पनि ५० प्रतिशत महिला र समावेशी सहभागिता हुने वातावरण तयार गर्नु आवश्यक हुन्छ। साधारण सभाका लागि हरेक घरधुरीबाट कम्तीमा एक–एक जना महिला र पुरुष अनिवार्य उपस्थित हुन प्रेरित गर्नु पर्दछ। साथै सञ्चालनकर्ताले यी वर्गका उपभोक्ताले आफ्ना कुरा राख्न नसकेको अवस्थामा आफैले पनि उनीहरूको विचार/सवालहरूलाई छलफलमा ल्याउनु

पर्दछ। एउटा टोलको वा समान चाहना भएका उपभोक्ताहरू साधारण सभाका बेलामा एक ठाउँमा बस्ने व्यवस्था मिलाउन सके छलफल गर्न सजिलो हुन्छ।

उपभोक्ता समूहले वञ्चित, विपन्न, महिला, दलित, मधेशी, आदिवासी जनजाति, अपांगता भएका एवं पछाडि परेका वा पारिएका उपभोक्ताहरूको सक्रिय सहभागिता गराई आम सहमतिका आधारमा निर्णय गर्नु पर्दछ। विधानमा उपभोक्ता घरधुरीका विवरण उल्लेख गर्दा प्रत्येक घरधुरीबाट घरमुलीका रूपमा एक महिला र एक पुरुष गरी दुई जनाको नाम समावेश गर्नु पर्दछ र त्यस घरधुरीमा भएका सबै परिवार संख्यालाई उपभोक्ताको रूपमा उल्लेख गर्नु पर्दछ। समूहको निर्णय प्रक्रियामा हरेक घरधुरीबाट १८ वर्ष माथिका एक-एक वयस्क महिला र पुरुष गरी दुई जनाले भाग लिने व्यवस्था सुनिश्चित गर्नु पर्दछ। वञ्चित, विपन्न, महिला, दलित, मधेशी, आदिवासी जनजाति, अपांगता भएका एवं पछाडि परेका वा पारिएका वर्गका उपभोक्ताहरुको लागि विशेष कार्यक्रम तर्जुमा गर्नु पर्नेछ। सो सम्बन्धी विस्तृत विवरण अनुसूची २ मा दिईएको छ।

३.८ उपभोक्ता समूह दर्ता

उपभोक्ता समूहले समूह दर्ताका लागि समूहको विधान सहित डिभिजन वन कार्यालयमा निवेदन पेश गर्नु पर्दछ। यसरी निवेदन दिंदा वन नियमावली, २०७९ को अनुसूची २० बमोजिमको ढाँचामा निबेदन र उक्त निवेदनको साथमा आमभेलाको निर्णय प्रतिलिपि संलग्न गर्नुपर्नेछ। निवेदन प्राप्त भएपछि सम्बन्धित डिभिजनल वन अधिकृतले जाँचबुझ गरी ३० दिन भित्र उपभोक्ता समूह दर्ता गरेर समूह दर्ताको प्रमाणपत्र प्रदान गर्नु पर्दछ। डिभिजन वन कार्यालयले सो अवधिमा समूह दर्ता गर्न नसक्ने अवस्था भए सोको कारण स्पष्ट खुलाई लिखित रूपमा सम्बन्धित उपभोक्ता समूहलाई जानकारी गराउनु पर्दछ। समूह दर्ता भएपछि अनुसूची ११ बमोजिम कायम गरिने कोड संकेत विधानमा समेत उल्लेख गर्नु पर्दछ। समूह दर्ताको प्रमाणपत्रको ढाँचा वन नियमावली २०७९ को अनुसूची २१ मा उल्लेख भए बमोजिम हुनेछ।

३.९ वार्षिक साधारण सभाको प्रकृया

वन उपभोक्ता समूहमा रहेका सदस्य घरधुरीको अध्यावधिकः समूहको साधारण सभाको कम्तिमा एक महिना अगाडि कार्यसमितिले उपभोक्ताको घरधुरी सदस्यको नामावली अद्यावधिक गर्नुपर्नेछ। यसरी अद्यावधिक गर्दा प्रत्येक घरधुरीबाट घरमुली १ महिला र १ पुरुषको नाम समावेश गर्नु पर्नेछ।अद्यावधिक गर्ने क्रममा छुट्टाभिन्न भएको परिवार, एकल परिवार तथा बसाँई सरी आउने घरधुरीलाई समूहको सदस्य बन्न ईच्छा लागेमा निवेदन दिनु पर्नेछ र यसरी निवेदन प्राप्त भए पश्चात् कार्यसमितिले विधानले तोकेको निश्चित शुल्क लिई उपभोक्ता सदस्य बनाउन सक्नेछ। नयाँ सदस्यता प्रदान गर्दा सकेसम्म न्यून शुल्क लिने प्रवन्ध गर्नु पर्दछ। स्थानीय तहबाट बसाईंसराईं

प्रमाणपत्र लिई अन्यत्र बसाईसराई जाने घरधुरीको नामावली अनिवार्य रुपमा हटाई लगत कट्टा गर्नु पर्नेछ। उक्त नामावली साधारण सभाबाट पारित गर्नुपर्नेछ।

वार्षिक साधारण सभा हुने स्थान, मिति, समय र साधारण सभाका एजेन्डाहरु कम्तिमा ७ (सात) दिन अगाडि जानकारी गराएको हुनु पर्नेछ। साधारण सभा हुने समय र स्थान सम्भव भएसम्म सबैलाई अनुकूल हुने समय र स्थान पायक पर्ने गरी मिलाउनु पर्नेछ। साथै वार्षिक साधारण सभामा समूहको बार्षिक प्रतिवेदन र आर्थिक प्रतिवेदन लगायत लेखा परीक्षणको प्रतिवेदन प्रस्तुत भई पारित गर्नु पर्नेछ र कार्यसमितिले गरेका निर्णयहरु अनुमोदन गर्न सकिनेछ। तर समूहको विधान बमोजिम हुनु पर्ने वार्षिक साधारण सभा विगत दुई आर्थिक वर्षसम्म पनि नभएको अवस्थामा सम्बन्धित सब-डिभिजनको अधिकृतले वार्षिक साधारण सभाको लागि सहजीकरण गर्न सक्नेछ।

अध्यक्ष मण्डल गठनः साधारण सभामा आवश्यकताको आधारमा ३ देखि ५ सदस्यीय अध्यक्ष मण्डल गठन गर्न सकिनेछ। अध्यक्ष मण्डलमा सहजीकरण गर्न सक्ने महिला सहित भद्रभलाद्मी, समाजसेवी, शिक्षक, कर्मचारी, अगुवालाई राख्न सकिनेछ।उक्त अध्यक्ष मण्डलले बन्द सत्र सञ्चालनमा सहजीकरण गर्नेछ।अध्यक्ष मण्डलले सो आर्थिक वर्षभरीका कामका विषयमा पेस भएका लेखापरीक्षण र वार्षिक प्रतिवेदन, प्रस्तावित वार्षिक योजना र आवश्यकता अनुसार संशोधन गर्नु पर्ने विधान तथा कार्ययोजनाका विषयहरु समावेश गराई पारित तथा अनुमोदन गर्नमा सहजीकरण गर्नेछ।

साधारण सभामा गणपुरक संख्याः साधारण सभामा कम्तिमा ५१ प्रतिशत घरधुरी सदस्यको उपस्थिति नभए सम्म गणपुरक संख्या पुगेको मानिने छैन। समूहको साधारण सभामा प्रत्येक घरधुरीबाट कम्तिमा एक महिला र एक पुरुष गरी २ जना उपस्थित हुनु पर्दछ। जम्मा उपस्थिति मध्ये महिलाको संख्या कम्तिमा ५० प्रतिशत हुनुपर्नेछ। विधानमा उल्लेखित भएका उपभोक्ता नामावली अनुसार एकै घरका २ वा सो भन्दा बढी व्यक्ति सभामा उपस्थित हुन सक्नेछन्। तर कुनै विषयमा मतदान गर्नु पर्ने भएमा प्रत्येक घरधुरीबाट कम्तिमा एक महिला सहित २ जनाको मात्र मताधिकार हुनेछ।

कुनै उपभोक्ता समूहमा ३०० भन्दा धेरै घरधुरी उपभोक्ता भएको अवस्थामा एकै पटक आमभेला गर्न व्यवहारिक कठिनाई हुने भएमा विधान बमोजिम त्यस्ता समूहमा विभिन्न टोल स्तरमा कम्तिमा ५१ प्रतिशत घरधुरीको आमभेला आयोजना गरी सोही भेलाबाट छनोट गरिएका प्रतिनिधि सदस्यहरु रहेको भेलालाई नै समूहको साधारण सभा मानिने छ।

३.१० निर्वाचन प्रकृयाः

सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको कार्य संचालनका लागि समावेशी रूपमा बढीमा २१ सदस्यीय कार्यसमिति रहनेछ। कार्यसमितिको अध्यक्ष वा सचिव पदमध्ये कम्तीमा एक पद र उपाध्यक्ष वा कोषाध्यक्ष पदमध्ये कम्तीमा एक पद सहित कम्तीमा पचास प्रतिशत महिलाको प्रतिनिधित्व भएको हुनु पर्नेछ। कार्यसमितिको पदावधि बढीमा पाँच वर्षको हुनेछ तर विधानमा सो भन्दा कम अवधि राखेको रहेछ भने सोही बमोजिम हुनेछ। कुनै पनि व्यक्ति कार्यसमितिको अध्यक्ष पदमा बढीमा दुई कार्यकाल मात्र निर्वाचित वा छनोट हुन पाउनेछ। वन नियमावली, २०७९ लागू हुन पूर्व कार्य समितिको अध्यक्ष पदमा रही काम गरेको व्यक्तिको हकमा उक्त कार्यकाल पनि अध्यक्ष पदको कार्यकालमा गणना हुनेछ।कार्यकालको अवधि गणना गर्दा पाँच बर्षको अवधि वा समूहको बिधानमा उल्लेखित भए अनुसारको अवधिलाई एक कार्यकाल मानी सोही बमोजिम दुई अवधि गणना गर्नु पर्दछ। नेपाल सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय तहबाट आर्थिक लाभ प्राप्त गर्ने व्यक्ति उपभोक्ता समूहको कार्यसमितिको अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, सचिव, कोषाध्यक्ष वा सदस्य बन्न पाइने छैन तर सल्लाहकार बन्न बाधा पर्ने छैन।

उपभोक्ता समूहको कार्यसमितिको पदावधि सकिनु अगावै नयाँ कार्यसमिति चयन गरी कार्यसमितिको पदावधि सकिएको पन्ध्र दिनभित्र नयाँ कार्यसमितिलाई जिम्मेवारी हस्तान्तरण तथा वर-बुझारथ गर्नु पर्नेछ। उक्त अवधिभित्र जिम्मेवारी हस्तान्तरण तथा वर-बुझारथ नगरेमा प्रचलित कानून बमोजिम कारवाही हुनेछ। उपभोक्ता समूहको कार्यसमितिमा निर्वाचित हुने सदस्यहरुको छनौट गर्दा आमसहमति वा सर्वसम्मत बनाउन पहल गर्नु पर्नेछ। तर कुनै कारणवस सर्वसम्मत नभएमा मतदानद्वारा निर्वाचन गर्नु पर्नेछ। यस कार्यका लागि एक निर्वाचन समिति गठन गरिने छ र मतदान सम्बन्धी प्रकृया सम्बन्धित समूहको विधानमा उल्लेख गरे बमोजिम र सो विधानको अधिनमा रही निर्वाचन समितिले तय गरे बमोजिम हुनेछ।

कार्यसमितिको अध्यक्षको हकमा एक महिना भन्दा बढी अवधि अध्यक्ष पद खाली राख्न पाईने छैन। अर्को व्यवस्था नहुन्जेल उपाध्यक्ष स्वतः अध्यक्ष हुनेछ। त्यस पछि लगत्तै बस्ने वार्षिक साधारणसभाबाट अध्यक्ष मनोनयन गर्नुपर्नेछ। साथै समितिका अन्य सदस्यहरुको हकमा कार्यसमितिको सिफारिसमा नियुक्त हुन सक्नेछन्। यसरी नियुक्ति गरेका समितिका सदस्यहरुको नाम वार्षिक साधारण सभाबाट अनुमोदन गर्नु पर्नेछ।

३.११ कोष परिचालन सम्बन्धी व्यवस्था

सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको कोषको खाता उपभोक्ता समूहको कार्यसमितिले तोके बमोजिम अध्यक्ष वा सचिव मध्ये एक जना र कोषाध्यक्षको संयुक्त दस्तखतबाट सञ्चालन हुनेछ। कोषको खातामा दस्तखत गर्ने मध्ये कम्तिमा एक जना महिला हुनु पर्नेछ।

उपभोक्ता समूहको कोषलाई पारदर्शी तथा न्यायोचित हिसाबले परिचालन एवं सदुपयोग गर्ने कार्यलाई विशेष जोड दिनु पर्दछ। उपभोक्ता समूहको कोषमा रहेको र कोषमा प्राप्त हुनसक्ने आम्दानीलाई विचार गरी अनिवार्य रुपमा वार्षिक योजना तर्जुमा गर्नु पर्नेछ। समूहको कोष परिचालन गर्दा आगामी वर्षको योजना तर्जुमा गरी साधारण सभाको निर्णय अनुसार मात्र खर्च गर्ने प्रबन्ध मिलाउनु पर्नेछ। योजना तर्जुमा गर्दा प्रचलित वन ऐन, नियमावली र सोको अनुसूचीमा गरिएको व्यवस्थाहरुलाई पनि आधार मानी गर्नु पर्नेछ। वन ऐन, २०७६ को दफा २२ द्वारा शिर्षक किटान भएका क्षेत्रहरुमा भएको खर्च स्पष्ट रूपमा देखिने गरी अनिवार्य रुपमा बहीखातामा व्यवस्थित गर्नु पर्नेछ।

वन ऐन, २०७६ को दफा २२ अनुसार उपभोक्ता समूहले कार्ययोजना बमोजिम आर्जन गरेको वार्षिक आयबाट वनको विकास, संरक्षण र व्यवस्थापन कार्यमा खर्च गर्नु पर्ने पच्चीस प्रतिशत (२५%) रकम अनुसूची ५ बमोजिमका क्रियाकलापमा खर्च गर्न सकिनेछ ।बाँकी रहेको रकमको कम्तीमा पचास प्रतिशत रकम सम्बन्धित स्थानीय तहसँग समन्वय[1] गरी गरीबी न्यूनीकरण, महिला सशक्तिकरण तथा उद्यम विकास कार्यमा खर्च गर्नु पर्नेछ। यसरी खर्च गर्दा सहभागितामूलक सम्पन्नता स्तरीकरणलाई आधार मानी वञ्चित, विपन्न, महिला, दलित, मधेशी, आदिवासी जनजाति, अपांगता भएका एवं पछाडि परेका वा पारिएका वर्गका उपभोक्ताहरूको लागि लक्षित कार्यक्रममा परिचालन गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ। कोषको परिचालन गर्दा यसै निर्देशिकाको दफा ५.१ मा उल्लेख भए बमोजिमको प्रक्रिया अवलम्बन गरी वार्षिक योजना तर्जुमा गर्नु पर्दछ।

साधारण सभा तथा समितिका हरेक बैठकपछि समूहको आम्दानी खर्चको विवरणसहित मूख्य निर्णयहरू सबैलाई जानकारी गराउने उद्देश्यले सार्वजनिक गर्ने व्यवस्था मिलाउनु पर्दछ। कम्तिमा वर्षको एक पटक समूहको आम्दानी, खर्च, निर्णय, आदिको सार्वजनिक सुनवाई र सार्वजनिक लेखापरीक्षण गराउनु पर्दछ। समूहको लेखापरीक्षण गर्नको लागि लेखा परीक्षकको नियुक्ति कार्यसमितिबाट गर्नुपर्दछ। नियमावलीको नियम ४४(२) बमोजिम आर्थिक वर्ष समाप्त भएको तीन महिना भित्र लेखापरीक्षण प्रतिवेदनको एक/एक प्रति सब डिभिजन वन कार्यालय मार्फत डिभिजन वन कार्यालय र सम्बन्धित स्थानीय तहमा पेश गर्नु पर्नेछ। समयमा प्रतिवेदन नबुझाउने समितिका पदाधिकारी उपर प्रचलित कानून बमोजिम कारवाही हुनेछ।

३.१२ राहत सम्बन्धी व्यवस्था

वन्यजन्तु, वन डढेलो वा अन्य प्राकृतिक प्रकोप लगायतबाट हुने क्षति बापत उपभोक्ता समूहले भएको क्षति र आफ्नो कोषको अवस्था हेरी तत्काल राहत स्वरुप रकम उपलव्ध गराउन सक्नेछ। वन विकास कार्यमा छुट्याईएको

[1] स्थानीय तहसँग समन्वय भन्नाले सम्बन्धित उपभोक्ता समूहले चालु/आगामी आर्थिक वर्षको वार्षिक योजना तर्जुमा गर्दा सम्बद्ध स्थानीय तहको राय सुझाव लिने, समूहले पारित गरेको योजनाको एक प्रति वडा कार्यालय वा पालिकाको कार्यालयमा उपलब्ध गराउने, समूह र स्थानीय तहबिच संयुक्त लगानी गरी कार्यक्रमहरु संचालन गर्न सक्ने कुरालाई जनाउँदछ।

२५% रकम यस शिर्षकमा खर्च गर्न पाईने छैन। यसरी राहत उपलब्ध गराउनु पूर्व क्षति एकिन गर्नका लागि उपभोक्ता समूहले सब डिभिजन वन कार्यालयबाट आवश्यक सहयोग लिन सक्नेछन्।

परिच्छेद ४: सामुदायिक वन कार्ययोजना तयारी र वन हस्तान्तरण

यस परिच्छेदमा वन कार्ययोजना तयारी प्रकियाका सम्बन्धमा उल्लेख गरिएको छ। वन पैदावारको उपलब्धता र त्यसको माग तथा आपूर्ति सम्बन्धमा माथि परिच्छेद ३ मा उल्लेख भए अनुसार प्राप्त जानकारी सहित वनस्रोत, वातावरणीय सेवा, सामाजिक–आर्थिक अवस्था तथा अन्य वातावरणीय स्थिति लगायतका जानकारीको विश्लेषण गरी टोल वा समान चाहना भएका समूहहरूमा छलफल गर्नु पर्नेछ र छलफलबाट प्राप्त जानकारीको आधारमा कार्ययोजना तयार गरी साधारण सभाबाट पारित गराउनु पर्नेछ ।

कार्ययोजना तयारी र वन हस्तान्तरणका लागि निम्न कार्यहरू गर्नु पर्दछ।

४.१ कार्यतालिका तयारी

कार्ययोजना तयार गर्नुपूर्व उपभोक्ताहरूको छलफलबाट अनुसूची-४ बमोजिमका कार्यहरु कहिले, कसले, कहाँ र कसरी गर्ने भनी कार्यतालिका तयार गरी त्यसलाई कार्यान्वयन गर्नु पर्दछ। प्रत्येक कार्यहरुको विस्तृत विवरण ४.२ देखि ४.१२ सम्मका बुँदाहरुमा उल्लेख गरिएको छ।

४.२ सहभागितामूलक स्रोत नक्सा तयारी

सम्बन्धित वनको प्रभावित क्षेत्रको प्रतिनिधित्व हुनेगरी सबै भेगका उपभोक्ताका प्रतिनिधि, तदर्थ/कार्य समिति, स्थानीय तह अन्तर्गतका वडाका प्रतिनिधि तथा अन्य सरोकारवाला संघ संस्था/निकायका प्रतिनिधि समेतको संलग्नतामा सहभागितामूलक स्रोत नक्सा तयार गर्नु पर्दछ। नक्सा तयार गर्दा समुदाय र वन क्षेत्रमा भएका स्रोतहरू (भू-उपयोगका प्रकारहरु; काठ, गैर-काष्ठजन्य स्रोत तथा जडिवुटीहरुको क्षेत्र, वन पैदावार उत्पादनमूलक क्षेत्रहरु, वन विनास र क्षयीकरण तथा अतिक्रमित क्षेत्रहरु, चरीचरन क्षेत्र, कृषि क्षेत्र, अन्य उपयोगी वनस्पति तथा जनावरहरू पाइने क्षेत्र, वन्जन्तुका वासस्थान, मानव वन्यजन्तु द्वन्द्व सम्बेदनशील क्षेत्र, सिमसार तथा पानीका मुहानहरू, पानीको उपलब्धता हुने समय/अवधि, धार्मिक सांस्कृतिक महत्वका स्थानहरु, पर्यापर्यटनका लागि उपयुक्त क्षेत्रहरु, विकास पूर्वाधारका संरचनाहरु, आदि) तथा बिभिन्न जलवायुजन्य प्रकोपहरुबाट प्रभावित क्षेत्रको पहिचान गरी लेखाजोखा गर्नु पर्दछ । यसरी नक्सा तयार गरिसकेपछि समुदायले आफ्नो समुदाय र वनक्षेत्रको भविश्यमा बनाउन चाहेको अवस्था परिकल्पना गरी सो सम्बन्धी लक्ष्य तथा उद्देश्य निर्धारण गर्नको लागि छलफल गर्न सकिन्छ।

४.३ सहभागितामूलक वनस्रोत अवलोकन

सबै भेगका उपभोक्ता प्रतिनिधि, स्थानीय तहका सम्बन्धित वडाका उपलब्ध प्रतिनिधि तथा अन्य सरोकारवाला संघ संस्था/निकायका प्रतिनिधि एवं तदर्थ/कार्य समिति समेतको सहभागितामा वनक्षेत्रको सबै भेगमा पुग्ने गरी स्थलगत अवलोकन भ्रमण गर्नुपर्दछ। यसरी भ्रमण गर्दा त्यहाँका स्रोत, धरातलीय स्वरूप, वन पैदावारको उत्पादनमूलक क्षेत्रहरु, वातावरणीय सेवा प्रवाह गर्ने क्षेत्रहरु तथा बिभिन्न जलवायुजन्य प्रकोपहरुबाट प्रभावित क्षेत्रको अवलोकन गरी देहाय बमोजिमको जानकारीहरू संकलन गर्नुको साथै सम्भावित व्यवस्थापन सम्बन्धी क्रियाकलापहरूका बारेमा समेत छलफल गर्न पर्दछ। अवलोकन भ्रमणको क्रममा सहभागितामूलक स्रोत नक्सा साथ लिई जान उपयोगी हुन्छ।

- वनको अवस्थिति,
- मुख्य काष्ठजन्य प्रजातिहरुको विवरण,
- मुख्य गैरकाष्ठजन्य प्रजातिहरुको विवरण,
- लोपोन्मुख तथा दुर्लभ काष्ठजन्य, गैरकाष्ठ पदार्थ र जीवजन्तुहरुको विवरण,
- माटोको प्रकार, बनावट, गहिराई,
- वनको धरातलीय स्वरुप (उचाई, भिरालोपन, मोहडा, भू-बनोट),
- वन पैदावारको उत्पादनमूलक क्षेत्रहरु,
- वातावरणीय सेवा प्रवाह गर्ने क्षेत्रहरु,
- सिमसार तथा जलाशय क्षेत्रहरूको विवरण,
- वन क्षेत्रको भू-उपयोगको अवस्था (घाँसे मैदान, घना वन, झाडी, खुल्ला चौर, जलस्रोत, आदि)
- कृषि वन गर्न सकिने क्षेत्रहरु,
- वन विनास र क्षयीकरण तथा अतिक्रमित क्षेत्रहरु, चरीचरन क्षेत्र,
- प्रकोप जोखिम/प्रभावित क्षेत्रहरु (बाढी, पहिरो, नदी/खोला कटान, आगलागी हुने सम्भावित क्षेत्र, मिचाहा प्रजाति बढी भएको क्षेत्र, आदि),
- महत्वपूर्ण धार्मिक तथा संस्कृतिक सम्पदाहरु,
- वन्जन्तुका वासस्थान र मानव वन्यजन्तु द्वन्द्व सम्बेदनशील क्षेत्र,
- पर्यापर्यटनका लागि उपयुक्त क्षेत्रहरु,
- सम्भावित व्यवस्थापनका क्रियाकलापहरु,
- अन्य आवश्यक विवरण ।

४.४ सामाजिक, आर्थिक तथा जैविक-भौतिक अवस्थाको विश्लेषण

विधान तथा कार्ययोजनाको तयारीको क्रममा लिईएको सामाजिक, आर्थिक, मानवीय, प्राकृतिक, भौतिक स्रोत, तथ्य तथ्यांकहरूको विस्तृत अध्ययन गरी विभिन्न जातजाती, वर्ग, टोल तथा प्रथाजन्य व्यवसाय/पेशा अनुसार वन पैदावारको आवश्यकता, जीविकोपार्जन सुधार र सामुदायिक विकासका कार्यक्रमहरु सम्बन्धी विश्लेषण गर्नु पर्दछ। कार्ययोजना तयारी गर्दा उक्त विश्लेषणका नतिजालाई उपयोग गर्नु पर्दछ।

४.५ वन सिमाना सर्वेक्षण

प्रस्तावित सामुदायिक वनको सिमाना सर्वेक्षणको लागि नापी शाखाबाट प्राप्त नक्सा र फिल्डबुकलाई आधार बनाउनु पर्दछ। वन सिमाना सर्वेक्षण गर्दा उपभोक्ता समूह, डिभिजन वन कार्यालय र स्थानीय तहका प्रतिनिधिहरु समेतको प्राविधिक टोलिले उक्त वन क्षेत्रको सिमानाको G.P.S कोर्डिनेट सङ्कलन गरी Google Map, Satellite Images र Topo Map लाई समेत आधार मानी नक्सा तयार गर्नु पर्दछ। आवश्यकता अनुसार सिमाना सर्वेक्षणका लागि नापी कार्यालयको पनि सहयोग लिन सकिनेछ। वन सिमाना सर्वेक्षणबाट प्राप्त कोर्डिनेट प्रयोग गरी GIS मार्फत नक्सा तयार गर्नु पर्दछ र सोको आधारमा वनको क्षेत्रफल निर्धारण गरिन्छ। सिमाना निर्धारणमा कुनै विवाद उत्पन्न भएमा उपलब्ध कागजातहरुको अध्ययन तथा विश्लेषण र साविकदेखिको वनको भोग चलनको परम्परालाई आधार मानी सम्बन्धित सबै पक्षको छलफल र सहमतिका आधारमा वन सिमाना निर्धारण गर्नु पर्दछ।

४.६ वन स्रोत मापन एवं विश्लेषण

वन स्रोत सर्वेक्षण एवं मापन गर्दा मन्त्रालय र सम्बन्धित प्रदेशले तयार गरेको वन स्रोत सर्वेक्षण/मापन कार्यविधि तथा मार्गदर्शनलाई आधार मानी गर्नु पर्दछ। यसको लागि देहायका कार्यहरू गर्नु पर्दछ।

- कार्ययोजना तयार गर्नका लागि गरिएका घरधुरी सर्वेक्षणबाट प्राप्त जानकारीहरूको विस्तृत विश्लेषण गरी टोल एवं समान चाहना भएका समूह अनुसार लगत तयार गर्ने।
- समूहको आवश्यकता, वनको अवस्था र वन व्यवस्थापनको उद्देश्य अनुसार सामुदायिक वनलाई आवश्यकता अनुसार खण्ड (Block), उपखण्ड (Sub-Block) र कार्य इकाई (Working Unit) मा विभाजन गर्ने। सो कार्यको लागि satellite Images तथा google map को प्रयोग गर्न सकिन्छ।
- प्रचलित वन स्रोत सर्वेक्षण/मापन/ दिगो वन व्यवस्थापन कार्यविधि वा मापदण्ड तथा मार्गदर्शन अनुसार हरेक खण्ड तथा उपखण्डको काष्ठ तथा गैरकाष्ठ वनपैदावारको मौज्दात (Growing Stock/Important Value Index) र वार्षिक वृद्धिदर पत्ता लगाई वार्षिक संकलन गर्न सकिने परिमाण (Annual Allowable Cut/Harvest) निर्धारण गर्ने।
- वनस्रोत सर्वेक्षण गर्दा आवश्यकता अनुसार कार्बन व्यापारमा संलग्न हुने उपभोक्ता समूहले कार्वन उत्सर्जन न्यूनीकरण गर्न सक्ने र कार्वन सञ्चिति गर्न सक्ने सम्भावना आकलन गर्ने।

- वनस्रोत मापन गर्दा नवीनतम प्रविधि जस्तै Remote Sensing, Satellite Images, LiDAR को प्रयोग गर्न सकिनेछ।
- स्रोत सर्वेक्षण गरी वन कार्ययोजना तयार गर्दा वातावरणीय, आर्थिक र सामाजिक पक्षलाई ध्यान दिनु पर्नेछ।
- वृक्षारोपण तथा प्राकृतिक वनमा मौज्दात रुख संख्याको आधारमा पतल्याउने पद्धति (Thinning Regime) लागू गरी वार्षिक रूपमा हटाउनु पर्ने रुखको संख्या निर्धारण गर्नु पर्दछ।
- उपभोक्ताहरूको वन पैदावारको माग र त्यसको आपूर्तिको लागि वनबाट वार्षिक रूपमा संकलन गर्न सकिने परिमाणको विश्लेषण गरी वन सम्बर्धनका क्रियाकलापहरू जस्तै एक्ल्याउने, झाडी सफाई, काटछाँट गर्ने, पतल्याउने आदिको पहिचान गर्नु पर्दछ। यसरी वन सम्वर्द्धन कार्य गर्दा महत्वपूर्ण गैर काष्ठ वनपैदावार तथा अन्य उपयोगी वनस्पतिलाई नोक्सानी नहुने गरी गर्नुपर्दछ।
- वन विनाश र वन क्षयीकरणका कारक तत्वहरुको पहिचान र विश्लेषण गरी सो को सम्बोधनका क्रियाकलापहरु कार्ययोजनामा समावेश गर्नु पर्दछ।
- वन क्षेत्रमा पाइने महत्वपूर्ण, लोपोन्मुख र दुर्लभ जीवजन्तु र चरा चुरुङ्गीहरुको पनि विवरण संकलन गर्नु पर्दछ र उनीहरुको वासस्थान व्यवस्थापनका लागि कार्यक्रमहरु निर्धारण गर्नु पर्दछ ।
- वन पैदावारको आवश्यकता पूरा गर्न वैकल्पिक उपायको खोजी गर्नु पर्दछ । जस्तैः निजीमा कृषिवनको विकास तथा सामुदायिक वनमा वृक्षारोपण, स्थानीय तहमा रहेको सरकारी, ऐलानी, पर्ती, चौर आदी जस्ता जग्गामा स्थानीय तहको सहमतिमा वृक्षारोपण एवं संरक्षण, विद्युतीय चुल्हो, सुधारिएको चुल्हो, सोलार, बायोग्याँस, वनस्पति कोईला, आदि।
- वन क्षेत्रमा पाइने मुख्य मुख्य वातावरणीय सेवाहरुको सूचीकरण र प्राथमिकीकरण गरी कार्ययोजनामा समावेश गर्ने ।
- सामुदायिक वन भित्र संचालन गर्न सकिने पर्यापर्यटनको लागि सम्भाव्य स्थान (जस्तैः धार्मिक, संस्कृतिक, प्राकृतिक, आदि) र क्रियाकलापहरुको पहिचान गर्ने ।
- सामुदायिक वन क्षेत्रमा रहेका मुख्य मुख्य प्रकोप र तिनीहरुको जोखिम/प्रभावित क्षेत्रहरु (बाढी, पहिरो, नदी/खोला कटान, आगलागी हुने सम्भावित क्षेत्र, मिचाहा प्रजाति बढी भएको क्षेत्र, आदि) पहिचान तथा नक्शाङ्कन गर्ने।
- विपन्नहरूका लागि कृषिवन तथा अन्य आयमूलक कार्यमा प्रयोग गर्न दिन सकिने खालको जग्गा पहिचान । विपन्नहरूका लागि कृषिवन तथा अन्य आयमूलक कार्यमा प्रयोग गर्न दिन सकिने खालको जग्गा छ भने कुन ठाउँमा कति दिन सकिन्छ भन्ने पनि यही बेला ख्याल गर्नु पर्दछ।
- विपन्नहरूका लागि कृषिवन तथा अन्य आयमूलक कार्यमा प्रयोग गर्न दिन सकिने खालको जग्गा पहिचान । विपन्नहरूका लागि कृषिवन तथा अन्य आयमूलक कार्यमा प्रयोग गर्न दिन सकिने खालको जग्गा छ भने कुन ठाउँमा कति दिन सकिन्छ भन्ने पनि यही बेला ख्याल गर्नु पर्दछ।

- वनमा पाइने महत्वपूर्ण जडिबुटीहरुको पहिचान गरी ती प्रजातिको खेती विस्तार तथा उद्यम विकासका विषय उल्लेख गर्नु पर्दछ। जस्तैः बेल, काफल र गुराँसका सर्वत, धसिंगरेको तेल, अल्लोको धागो, पातको दुना टपरी, वनस्पति कोईला, लोक्ताको कागज, बेत, बाँस र निगालोका उत्पादन, आदिको स्रोत सर्वेक्षण गरी प्राप्त जानकारीको विश्लेषण गरेर त्यसको संक्षिप्त विवरण कार्ययोजनामा राख्नु पर्दछ ।

वन स्रोत सर्वेक्षणका तथ्यांकहरु विश्लेषण गरी उक्त सामुदायिक वन व्यवस्थापनका उद्देश्यहरु तय गर्नु पर्दछ र सो बमोजिम व्यवस्थापन, संरक्षण र सदुपयोगका क्रियाकलापहरु तयार गर्नु पर्दछ। जस्तैः वन पैदावारमा आधारित उद्यम स्थापना गर्ने हो भने सो को लागि आवश्यक पर्ने वन पैदावारको विस्तृत सर्वेक्षण गर्नु राम्रो हुन्छ भने काठ उत्पादन गर्ने वनको हकमा वन सम्वर्द्धन प्रणालीमा आधारित वन व्यवस्थापन क्षेत्र पहिचान तथा काष्ठ पैदावारको विस्तृत सर्वेक्षण गरी सो बमोजिम क्रियाकलापहरु समावेश गर्नु पर्दछ।

४.७ समान चाहना समूह तथा टोल छलफल

स्रोत विश्लेषणबाट प्राप्त जानकारी सम्बन्धित उपभोक्ता समूहका सदस्यहरु रहेका सम्पूर्ण टोलहरुमा बैठक गरी छलफल गर्नु पर्दछ। साथै समान चाहना भएका समूहहरूमा पनि यस किसिमको छलफल गर्नु पर्दछ। छलफल गर्दा विपन्न, महिला, दलित, मधेशी, आदिवासी जनजाति, अपांगता भएका एवं पछाडि परेका वा पारिएका वर्ग तथा वनबाट टाढा रहेका उपभोक्ताहरूको वन पैदावारको आवश्यकताको बारेमा समेत छलफल गर्नु पर्दछ। त्यसपछि उक्त छलफलहरूबाट आएका सुझावहरू समेतलाई समेटी कार्ययोजनामा उल्लेख हुनुपर्ने विषयवस्तुहरूका बारेमा उपभोक्ता समितिमा छलफल गर्नु पर्दछ र कार्य समितिबाट आएका विषयवस्तुहरूको सम्बन्धमा साधारण सभामा छलफल गरी आम सहमतिका आधारमा पारित गर्नु पर्दछ।

४.८ आम भेला/साधारण सभाबाट कार्ययोजना अनुमोदन

हरेक गाउँबस्ती र टोल बैठक तथा समान चाहना भएका समूहमा छलफल भएर आएको विषयवस्तुहरू लाई समूहको साधारण सभा/आम भेलामा पेश गरी आम सहमतिका आधारमा पारित गर्नुपर्दछ। यसमा विधान तयार गर्दा अपनाईने प्रक्रियाहरू नै अपनाएर छलफल गराउन सकिन्छ । छलफल गराउँदा सकेसम्म विषयवस्तुहरू नछुटुन भनेर सचेत रहनु पर्दछ। वन उपभोक्ता समूहका सदस्यहरूले वन कार्ययोजनाको बारेमा स्थानीय तहसँग पनि परामर्श गर्न सक्नेछन्। समूहले वन नियमावली, २०७९ को अनुसूची २४ मा उल्लेखित बुंदाहरूलाई समाबेश गरी कार्ययोजना तयार गर्नु पर्दछ।

४.९ वन कार्ययोजना स्वीकृति र वन हस्तान्तरण

उपभोक्ता समूहले राष्ट्रिय वनको कुनै भाग सामुदायिक वनको रूपमा लिन चाहेमा वन नियमावली, २०७९ को अनुसूची २३ बमोजिमको ढाँचामा निवेदन र साधारण सभाबाट अनुमोदित वन कार्ययोजना साथै राखी स्वीकृतिको लागि उपभोक्ता समूहका तर्फबाट समितिका अध्यक्षले हस्ताक्षर गरी सब डिभिजन वन कार्यालयको सहयोगमा डिभिजन वन कार्यालयमा पेश गर्नु पर्दछ। डिभिजनल वन अधिकृतले उपभोक्ता समूहले तयार गरेको वन कार्ययोजना अध्ययन र आवश्यक जाँचबुझ गरी कार्यालयमा पेश भएको कार्ययोजना वन ऐन र नियमावली विपरित भएमा सो को प्रष्ट कारण खुलाई उक्त कार्ययोजना ३० दिन भित्र वन उपभोक्ता समूहलाई फिर्ता पठाउनु पर्दछ। डिभिजनल वन अधिकृतले औंल्याएको विषयवस्तुहरू माथि उपभोक्ता समूहमा छलफल गरी निर्णय भए अनुसार कार्ययोजना संशोधन गरी डिभिजन वन कार्यालयमा पुनः पेश गर्नु पर्दछ। यसरी पेश भएको कार्ययोजना ३० दिन भित्र डिभिजनल वन अधिकृतले स्वीकृत गर्नु पर्दछ। स्वीकृत गर्न नसकिने अवस्था भएमा सोको कारण सहित लिखित जानकारी समूहलाई ३० दिन भित्र दिनु पर्दछ। कार्ययोजना स्वीकृति तथा वन हस्तान्तरण गर्दा वनको प्रकृति, वन स्रोतको उत्पादन अवस्था, भौगोलिक अवस्थिति, उपभोक्ता समूहको चाहना तथा क्षमता र पछि डिभिजन वन कार्यालयलाई कार्ययोजना नवीकरण वा संशोधनमा पर्न जाने कार्यबोझ समेतलाई मध्यनजर गरी कार्ययोजनाको समयावधि ५ देखि १० वर्षको हुनेछ।

वन कार्ययोजना स्वीकृत भएपछि वन नियमावली २०७९ को नियम ४६ को उपनियम (१०) का आधारमा समूहलाई अनुसूची ८ अनुसारका शर्तनामा गराई डिभिजन वन कार्यालयले वन नियमावलीको अनुसूची २५ मा उल्लेख भए अनुसारको सामुदायिक वन हस्तान्तरणको प्रमाण पत्र प्रदान गर्नु पर्दछ। सामुदायिक वन हस्तान्तरणको विवरण डिभिजनल वन अधिकृतले नियमावलीको नियम ४७ बमोजिम विभागले तयार गरेको सामुदायिक वनको डाटाबेसमा प्रविष्ट गर्नु पर्नेछ।

स्वीकृत कार्ययोजनाको प्रतिलिपि वन उपभोक्ता समूह, सम्बन्धित सब डिभिजन वन कार्यालय, डिभिजन वन कार्यालय र सम्बन्धित स्थानीय तहमा राख्नु पर्दछ। परिच्छेद २ को बुँदा २.२ मा उल्लेख भए वमोजिम मान्यता पाएका सामुदायिक वन भए सम्बन्धित जग्गाधनी वा संस्थालाई पनि एक प्रति कार्य योजना उपलब्ध गराउनु पर्दछ।
वन कार्ययोजनाको मुखपृष्ठको ढाँचा अनुसूची-९ मा दिईएको छ। मुखपृष्ठमा अनुसूची-११ बमोजिमको राष्ट्रिय डाटाबेसको कोड नम्बर उल्लेख गर्नु पर्दछ।

परिच्छेद ५: विधान तथा वन कार्ययोजना कार्यान्वयन

यस परिच्छेदमा विधान तथा वन कार्ययोजना कार्यान्वयनको क्रममा वन उपभोक्ता समूहले अपनाउनु पर्ने प्रक्रियाको बारेमा उल्लेख गरिएको छ। समितिले वन हस्तान्तरणपछि विधान र कार्ययोजना सहित नियमित रूपमा टोल तथा समान चाहना भएका समूहमा गई यसमा उल्लेखित प्रावधानहरू सबै उपभोक्ताहरूलाई बुझाउनु पर्दछ। यसो गर्दा समूहले स्थानीय स्रोतव्यक्तिको सहयोग लिन सक्नेछ। वन कर्मचारीहरू र सामुदायिक वन विकास कार्यक्रमसँग सम्बद्ध अन्य सरोकारवालाहरूलाई पनि उक्त छलफलमा संलग्न गराउँदा प्रभावकारी हुन जान्छ। सामुदायिक वनको विधान तथा वन कार्ययोजना कार्यान्वयन गर्दा निम्न कार्यहरू गर्नु पर्दछ।

५.१ वार्षिक योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन

विधान र वन कार्ययोजना अनुसार समूहले प्राप्त गर्ने अनुमानित आम्दानी, प्रस्तावित खर्च र उपलब्ध स्रोतलाई आधार मानी वार्षिक योजना तयार गर्नु पर्दछ । वार्षिक योजना तर्जुमा गर्दा माथि परिच्छेद ३.११ मा उल्लेख भए बमोजिम गर्नु पर्नेछ। समूहको बार्षिक योजनामा उल्लेख गर्न सकिने सम्भावित कार्यक्रमहरु निम्नानुसार हुनेछन्।

- वन संरक्षण, विकास र व्यवस्थापनका कार्यक्रम
- गरिबी न्यूनीकरणका कार्यक्रम
- महिला सशक्तिकरणका कार्यक्रम
- वन उद्यम विकासका कार्यक्रम
- पर्यापर्यटनका कार्यक्रम
- विपन्न, महिला, दलित, मधेशी, आदिवासी जनजाति, अपांगता भएका एवं पछाडि परेका उपभोक्ताहरूको लागि जीविकोपार्जनमा टेवा पुर्‍याउने खालका कार्यक्रम
- कृषि वन कार्यक्रम
- जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण तथा अनुकूलन र विपद व्यवस्थापनका कार्यक्रम
- राहत तथा मानव वन्यजन्तु द्वन्द्व व्यवस्थापनका कार्यक्रम
- समूहको सदस्यको क्षमता अभिवृद्धि गराउन तालिम, गोष्ठी र भ्रमण कार्यक्रम
- सामुदायिक विकासका कार्यक्रम
- संस्थागत विकासका कार्यक्रम
- उपभोक्ता समूहको हितमा हुने अन्य कार्यक्रम

कार्यक्रमहरु निर्धारण गर्दा अनुसूची ५ लाई आधार मान्नु पर्नेछ। वार्षिक योजना र कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा सबै टोल र समान चाहना भएका समूहसँग छलफल गरी सबैका विचार समेट्नु पर्दछ। वार्षिक कार्यक्रमहरु तय गर्दा

स्थानीय तहका सम्बन्धित वडा कार्यालयका प्रतिनिधि र सब डिभिजन/डिभिजन वन कार्यालय तथा अन्य सरोकारवाला संस्थाहरुलाई समेत समावेश गर्न सकिनेछ। यसरी तयार गरेको कार्यक्रम समूहको साधारण सभाबाट पारित गरी कार्यान्वयन गर्नु पर्दछ।

५.२ सुशासन सुदृढीकरण

सुशासन सुदृढीकरण गर्न उपभोक्ताहरूले आफ्नो अधिकारको खोजी गर्नुका साथै कर्तव्य र जिम्मेवारी बहन गर्नुपर्दछ। उपभोक्ता समूहको सुशासनको सुदृढीकरण भएमा समूहका विभिन्न गतिविधिहरुमा पारदर्शिता र जवाफदेहिता अभिवृद्धि गर्न मद्दत पुग्दछ। साथै यसबाट अन्य सेवा प्रदायक निकायहरूमा समेत पारदर्शिता र जवाफदेहिता वृद्धि गर्न मद्दत पुग्दछ।

सुशासन सुदृढीकरणका लागि देहायका कार्यहरू गर्नुपर्दछ।

- समूहमा सुशासन (सार्थक सहभागिता, समावेशी प्रतिनिधित्व, न्यायोचितता, लैङ्गिक समानता र समता, समावेशीकरण, पारदर्शिता, जवाफदेहिता, विधिको शासन) सुदृढ गर्नको लागि आवश्यक सूचकको निर्धारण गर्नु पर्दछ। यिनै सूचकको आधारमा समूहको साधारण सभामा छलफल गरी समुहको सुशासनको अवस्था आँकलन गर्न सुशासन सुदृढीकरण योजना तयार गर्नु पर्दछ। यसको लागि माकुरी जालो[२] विधि लगायत अन्य सुशासन सुदृढीकरण सम्बधी सहभागितामूलक विधिहरुको प्रयोग गर्न पनि सकिन्छ।
- उपभोक्ता समूहको साधारणसभा, समितिको बैठक, कार्यसमितिको छनौट/निर्वाचन प्रक्रिया, पुरस्कार तथा दण्ड सजायँ आदि विधान बमोजिम गर्ने।
- समूहको कार्यक्रम, आम्दानी, खर्च, वनपैदावारको विक्री वितरण प्रक्रिया, समूहमा भएका निर्णयहरू र कार्यान्वयनको अवस्था, आदिको बारेमा वर्षको कम्तिमा एकपटक सार्वजनिक सुनुवाई तथा सार्वजनिक लेखापरीक्षण गर्नु पर्दछ। सार्वजनिक सुनुवाईका लागि सम्बन्धित निकाय वा संघ संस्थाबाट सहजीकरणको लागि सहयोग लिन सकिनेछ।
- समूहको आम्दानी, खर्च, कार्यक्रम र बैठकको निर्णयको जानकारी नियमित रूपमा उपभोक्तालाई पायक पर्ने सार्वजनिक ठाउँमा सूचना टाँस गरी जानकारी गराउने र समूहका सदस्यहरूवीच समय समयमा छलफल तथा बहस गर्नु पर्दछ ।
- निर्णय प्रकृयामा विपन्न, महिला, दलित, मधेशी, आदिवासी जनजाति, अपांगता भएका एवं पछाडि परेका वा पारिएका उपभोक्ताहरूको अर्थपूर्ण सहभागिता जुटाई सो वर्गको नेतृत्व विकासमा सहयोग गर्नु पर्दछ। यी

- [2] माकुरी जालो भन्नाले सहभागितामूलक तरिकाबाट समूहको अवस्था मूल्याङ्कन गर्न प्रयोग गरिने एक किसिमको विधिलाई जनाउँदछ।

वर्गका लागि सकारात्मक विभेद (समितिमा प्रतिनिधित्व गर्न विशेष ग्राह्यता, क्षमता अभिवृद्धि, जीविकोपार्जन सम्बन्धी कार्यक्रममा विशेष अवसर जस्ता कार्यहरू) समेत गर्नुपर्दछ।

- वनपैदावार विक्री वितरण र सामुदायिक विकासको कार्यक्रम सञ्चालन गर्न तथा यसको जानकारी समूहका उपभोक्ताहरूलाई निरन्तर रूपमा उपलब्ध गराउन आवश्यकता अनुसार उपसमिति गठन गर्नु पर्दछ
- आवश्यकता अनुसार उपसमिति गठन गरी वनपैदावार विक्री वितरण र सामुदायिक विकासको कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु पर्दछ र यसको जानकारी समूहका उपभोक्ताहरूलाई निरन्तर रूपमा उपलब्ध गराउनु पर्दछ।

- समूहमा सञ्चालन गरिने सबै कार्यक्रमहरूको अनुगमन गर्न विपन्न, महिला, दलित, मधेशी, आदिवासी जनजाति, अपांगता भएका एवं पछाडि परेका वा पारिएका उपभोक्ताहरूलाई समेत संलग्न गराई सहभागितामूलक अनुगमन समितिको गठन गर्नु पर्दछ।
- वन कार्यसमितिले समूहमा सम्पन्नता स्तरीकरण गरी छनोट गरिएका विपन्न वर्गको लागि गरेको लगानी र सो बाट प्राप्त गरेको उपलब्धिको कम्तिमा अर्धवार्षिक रूपमा समिक्षा तथा विश्लेषण गर्नुपर्दछ।

५.३ विपन्नमूखी जीविकोपार्जन

सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहभित्र रहेका विपन्न, महिला, दलित, मधेशी, आदिवासी जनजाति, अपांगता भएका एवं पछाडि परेका वा पारिएका उपभोक्ताहरूको आर्थिक सशक्तीकरणका लागि विपन्नमुखी जीविकोपार्जन कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु पर्दछ। यस अन्तर्गत सहुलियत वा निशुल्क रूपमा वन पैदावार बितरण गर्ने, वन नियमावलीको नियम ५३ बमोजिम विपन्न वर्गको लागि सामुदायिक वनको कुनै भाग गरिबीको रेखामुनी रहेका उपभोक्ताको छुट्टै समूह बनाई कबुलियती वनको रूपमा प्रयोग गर्न दिने, उपभोक्ताहरुको सिप तथा क्षमता अभिवृद्धि का लागि विभिन्न, आयमूलक कार्यक्रम संचालन गर्न् तथा ऋण तथा अनुदान सहयोग जस्ता कार्यक्रमहरु पर्दछन्। विपन्नमूखी जीविकोपार्जन कार्यक्रमलाई प्रभावकारी वनाउनको लागि विपन्न, महिला, दलित, मधेशी, आदिवासी जनजाति, अपांगता भएका एवं पछाडि परेका वा पारिएका उपभोक्ताहरूको सामाजिक एवं आर्थिक अवस्थामा सुधार ल्याउन निम्न कार्य गर्नुपर्दछ।

- उपभोक्ताहरुको सहभागितामूलक सम्पन्नता स्तरीकरण गरी विपन्न तथा अति विपन्न उपभोक्ताहरुको पहिचान गर्ने।
- वार्षिक कार्ययोजनामा योजनामा विपन्न तथा अति विपन्न घरधुरीलाई गरिने वस्तुगत र आर्थिक सहयोग एकिन गर्नुपर्छ।
- वस्तुगत, आर्थिक र अन्य अनुमानित स्रोतको आधारमा विपन्न घर परिवार आफैले के गर्न सक्छन्, उनीहरूको क्षमता, चाहना, सीप, बजार, आदिको समेत मूल्याङ्कन गरी विपन्न घर परिवार आफैले समूहको सहयोगमा

जीविकोपार्जन योजना तयार गर्नुपर्छ। यसका लागि आवश्यक परेमा डिभिजन वन कार्यालय लगायत अन्य सरोकारवाला सहयोगी निकायहरूको समेत सहयोग लिन सकिन्छ।

- समूहले जीविकोपार्जन कार्यक्रमबाट अतिविपन्न, सीमान्तकृत, भूमिहीन, एकल महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, अपांगता भएका र पछाडि परेका वा पारिएका उपभोक्ताहरूलाई पुर्‍याईएको सहयोगको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन जीविकोपार्जन कार्यक्रममा समाबिष्ट घरपरिवार र समूह आफैले, डिभिजन वन कार्यालय तथा सरोकारवाला सहयोगी निकायहरू गर्न सक्नेछन्।
- वन हेरालु, कार्यालय सहायक, वन उद्यम, वन व्यवस्थापन जस्ता कार्यहरुबाट सृजना हुने रोजगारीमा अतिविपन्न, सीमान्तकृत, भूमिहिन, एकल महिला, दलित, आदिवासी जनजाति, अपांगता भएका र पछाडि परेका वा पारिएका उपभोक्ताहरूलाई पहिलो प्राथमिकता दिनुपर्दछ।
- विपन्नमुखी कार्यक्रम संचालन गर्दा परम्परागत ज्ञान र सीपमा आधारित वन पैदावारमा आधारित उद्यमलाई प्रोत्साहन दिनुपर्दछ।
- बिपन्नमुखी कार्यक्रमबाट आएका सकारात्मक र नकारात्मक प्रभावहरूको नियमित रुपमा अनुगमन र मूल्याङ्कन गरी अभिलेखीकरण गर्नु पर्दछ।
- जीविकोपार्जन सुधारको लागि वनक्षेत्र प्रयोग गर्न दिने हकमा वन नियमावली २०७९ को नियम ५३ को उपनियम (६) बमोजिम गर्नु पर्दछ र समूह भित्रका विपन्न वर्ग वीचको सम्झौताको लागि वन नियमावली २०७९ को अनुसूची ३१ बमोजिम गर्नु पर्नेछ।

५.४ दिगो वन व्यवस्थापन

दिगो वन व्यवस्थापनको माध्यमबाट समूहको आवश्यकता परिपूर्ति गर्नुका साथै समूहलाई बढी भएको वनपैदावार वन नियमावली, २०७९ मा उल्लेखित निर्धारित प्रकृया अवलम्बन गरी समूह बाहिर विक्रीवितरण गर्न सकिन्छ ।सामुदायिक वनका केही निश्चित वन पैदावारहरु छिमेकी सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह वा वडा कार्यालयले अनुरोध गरेका प्रकोप पीडित परिवारको हकमा निःशुल्क वा न्यूनतम शुल्कमा उपलब्ध गराउन सकिनेछ। सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहले समूह भित्रका सदस्यहरुलाई वितरण गर्ने काठ दाउरा, बल्लाबल्ली, पोलहरू र गैरकाष्ठ वन पैदावारहरुको न्यूनतम वा अधिकतम मूल्य समूहको साधारण सभाबाट निर्धारण गरी कार्ययोजनामा उल्लेख गरे बमोजिम हुनेछ। वन व्यवस्थापनको लागि नेपाल सरकारले लागू गरेको दिगो वन व्यवस्थापनको राष्ट्रिय मापदण्ड/कार्यविधि र सम्बन्धित प्रदेशको मापदण्ड/कार्यविधिलाई अवलम्बन गर्नु पर्नेछ। दिगो वन व्यवस्थापनका कार्य गर्दा क) कानुनको परिपालना र सुशासन, ख) लैङ्गिक समानता, सामाजिक समावेशीकरण र संस्कृतिक मूल्यमान्यता, ग) उत्पादन, उत्पादकत्व वृद्धि र आर्थिक समृद्धि, घ) वातावरणीय सुरक्षा र ङ) अनुगमन, मूल्याङ्कन, अनुसन्धान र ज्ञान व्यवस्थापन जस्ता सिद्धान्तहरुको सुनिश्चितता गर्नु पर्दछ।

सामुदायिक वनको कार्ययोजनामा उल्लेख गरिए अनुसार वन पैदावारको उत्पादनमा वृद्धि ल्याउन निम्न कार्यहरू गर्नु पर्दछः

- **वन संरक्षणः** चरिचरन, वन डढेलो, चोरी शिकारी, चोरी कटानी, वन अतिक्रमण, मिचाहा प्रजातिको फैलावट, पूर्वाधार निर्माण, विपद् प्रकोप र अन्य मानवीय गतिविधि, आदिबाट सामुदायिक वनलाई जोगाउने कार्यहरु गर्नु पर्दछ।
- **वन संवर्द्धनः** वन संवर्द्धन सम्बन्धी कार्य गर्दा नेपाल सरकार तथा प्रदेश सरकारद्वारा लागू गरिएका वन संवर्द्धन प्रणाली एवं वन स्रोत सर्वेक्षण कार्यविधिको अवलम्बन गर्नु पर्नेछ । सामुदायिक वनमा वन संवर्द्धन प्रणाली अवलम्बन गर्दा उपभोक्ता समूहको साधारण सभाले छनौट गरेका र वनको अवस्था अनुसारका प्रणालीलाई प्राथमिकता दिनु पर्नेछ। यस अन्तर्गत एक्ल्याउने, झाडी सफाई, हाँगा काँटछाँट गर्ने, पत्ल्याउने, अग्नि रेखा निर्माण र मर्मत, जल पुनर्भरण पोखरी निर्माण, खाली ठाउँमा वृक्षारोपण, समृद्धि वृक्षारोपण (Enrichment Plantation), मिश्रित वन बनाउने जस्ता कार्य गरी वनको हैसियत सुधार्दै लैजानु पर्दछ। वन संवर्द्धनका कार्यहरु गर्दा जैविक विविधता संरक्षण तथा जलवायु परिवर्तनका असरहरु न्यूनीकरण र अनुकूलन गर्ने जस्ता क्रियाकलापहरुमा ध्यान दिनु पर्दछ। सामुदायिक वनमा रुख एवं जडीबुटी प्रजातिका वृक्षारोपण गर्दा स्थानीय रैथाने प्रजातिलाई प्राथमिकता दिनु पर्दछ।
- **वनपैदावार सदुपयोगः** वन कार्ययोजनामा उल्लेखित वार्षिक रूपमा प्राप्त गर्न सकिने परिमाणको आधारमा वन संवर्द्धन प्रणालीमा आधारित दिगो वन व्यवस्थापन मार्फत वनको उत्पादन तथा उत्पादकत्व बढाई वन पैदावारमा आधारित उद्योग/उद्यमको लागि चाहिने कच्चा पद्धार्थको उचित आपूर्तिको व्यवस्था गरी रोजगारी सिर्जना गर्न प्राथमिकता दिनु पर्दछ। साथै स्थानीय तथा प्रथाजनित् परम्परागत ज्ञान र सीपमा आधारित वन उद्यमलाई आवश्यक पर्ने कच्चा पदार्थको प्रयाप्तता र निरन्तरता सुनिश्चित गर्ने गरी वन पैदावरको उत्पादन तथा उपयोगमा पनि ध्यान दिनु पर्दछ।

समूहले कार्ययोजना वमोजिम प्राप्त गरेको काठ उपभोक्ता समूहको टाँचा प्रयोग गरी नजिकको वन कार्यालयमा जानकारी गराई पायक पर्ने स–मिलमा लगी चिरान गर्न सकिनेछ ।यसको अनुगमन सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको कार्यसमिति स्वयंले गर्नु पर्दछ।

५.५ वनमा आधारित उद्यम विकास

- वन पैदावारमा आधारित उद्योग/उद्यमको स्थापना गर्दा सामुदायिक वनबाट प्राप्त हुने कच्चा पदार्थको उचित आपूर्तिको सुनिश्चित गरी रोजगार सिर्जना गर्न प्राथमिकता दिनु पर्दछ। कच्चा पदार्थको निकासी गर्दा कम्तीमा ***एक तहको प्रशोधन*** गरी आपूर्ति गर्नु पर्दछ।

- समुदायमा आधारित उद्यम/उद्योग स्थापना तथा संचालन गर्दा स्थानीय तथा प्रथाजनित् परम्परागत ज्ञान र सीपमा आधारित वन उद्यमलाई प्राथमिकता दिनु पर्दछ।
- सकभर सो क्षेत्रमा भएका सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरुको क्लस्टर बनाएर स्वीकृत कार्ययोजनाले निर्दिष्ट गरेका वन पैदावारमा आधारित वन उद्यम दिगो रुपमा संचालनमा प्राथमिकता दिनुपर्दछ। यसरी वन उद्यम संचालन गर्दा उक्त क्षेत्रमा रहेका सामुदायिक वन तथा निजी वनहरुबाट प्राप्त हुन सक्ने सम्भाव्य पैदावारहरुको परिमाण र वन उद्यम सम्बन्धी क्रियाकलाप सहित व्यवसायिक योजना तयार गरी प्रचलित कानून बमोजिम वन उद्यम दर्ता गर्नु पर्दछ। कच्चा पदार्थ वा अर्ध कच्चा पदार्थको रुपमा वन पैदावार विक्रीका लागि भने अलग्गै उद्यम दर्ता गर्नु पर्ने छैन र समूहले आफ्नो रसिदमा समूहको छाप लगाई र प्यान नम्बर उल्लेख गरी विक्री वितरण गर्न सक्नेछ।

वन पैदावारमा आधारित अनुसूची-३ मा उल्लेखित सम्भाव्य उद्योग/उद्यम विकास कार्यक्रम सञ्चालनको लागि देहायका कार्यहरू गर्न सकिन्छ।

- उद्यम सञ्चालन तथा व्यवस्थापनको प्रकृया निर्धारण गर्ने।
- वनमा रहेको कच्चा पदार्थहरूबाट सञ्चालन गर्न सकिने सम्भाव्य उद्यमहरूको सूची तयार गर्ने।
- कुन किसिमको उद्यम सञ्चालन गरेमा फाईदा हुन्छ त्यसको मूल्य श्रृंखला सम्भाव्यता अध्ययन (Value Chain Analysis) गरी छनोट गर्ने।
- कच्चा पदार्थ आपूर्ति सम्बन्धी उद्यम संचालन गर्दा मुल्य अभिवृद्धि गर्न सकिने सम्भाव्यताको अध्ययन गर्ने।
- उद्यम सञ्चालनबाट कुन वर्गका कतिजना लाभान्वित हुन सक्छन् लेखाजोखा गर्ने।
- उद्यमबाट उत्पादन भएका वस्तुको बजारको खोजी गरी यसको खपत सुनिश्चित गर्ने।
- उद्यम सञ्चालन गर्न सहयोग गर्न सक्ने सरोकारवालाहरूको सूची तयार गर्ने र कसले कस्तो भौतिक, आर्थिक, सीपमूलक तथा अन्य प्राविधिक सहयोग गर्न सक्छ सो को जानकारी संकलन गरी सहयोगका लागि पहल गर्ने।
- सम्भाव्यता हेरी सामुदायिक वनको भू–उपयोग र जैविक विविधतामा समेत टेवा पुग्ने गरी स्वीकृत कार्य योजनामा उल्लेख गरिए अनुरुप पर्यापर्यटनको विकास गर्ने।
- वन पैदावारमा आधारित उद्यम स्थापना गर्दा विपन्न वर्ग, आदिबासी जनजाति, महिला तथा दलित समुदायले सञ्चालन गर्न सक्ने र यस्ता वर्गको परम्परागत ज्ञान र सीपलाई प्रवर्धन गर्ने खालका वन उद्यम स्थापना र सञ्चालन गर्न प्राथमिकता दिने।
- अतिविपन्न, सीमान्तकृत, भूमिहिन, एकल महिला, आदिवासी जनजाति र दलितहरुलाई वन पैदावारमा आधारित उद्योग तथा उद्यमहरुमा रोजगारीका लागि प्राथमिकतामा दिनु पर्दछ।
- वन पैदावारमा आधारित उद्योग स्थापना गर्दा उपभोक्ता समूहमा रहेका विपन्न वर्गका लागि उपभोक्ता समूहले शेयर लगानी गरी दिन सक्नेछ।

५.६ सामुदायिक वनमा पर्यापर्यटन कार्यक्रम

सामुदायिक वनमा पर्यापर्यटन कार्यक्रम सञ्चालनका लागि पहिचान भएका क्षेत्रमा सञ्चालन गरिने पर्यापर्यटन गतिविधिका बारेमा कार्ययोजनामा विशेष परिच्छेद राखी स्पष्ट व्यवस्था सहित सञ्चालन गरिने सम्भाव्य क्रियाकलापहरुका बारेमा उल्लेख गर्नु पर्दछ । नेपाल सरकारले बनाएको मापदण्डको आधारमा स्वीकृत वन कार्ययोजनामा वन नियमावलीको अनसूची ३० बमोजिमका क्रियाकलापहरु समावेश गर्नु पर्दछ। उक्त कार्यक्रम संचालनको लागि अन्य सरकारी निकायहरुसँग पनि सम्बन्धित हुने भएमा तत् तत् निकायको समेत स्वीकृति लिनु पर्दछ। पर्यापर्यटन कार्यक्रम सन्चालन गर्नको लागि प्रचलित कानून बमोजिम कार्य समितिले स्थानीय तह वा अन्य सरोकारवाला निकायहरुसँग साझेदारी गर्न वा सहयोग लिन सक्नेछ। यसरी कार्यक्रम संचालन गर्दा उक्त सामुदायिक वनको विद्यमान हैसियत र प्राकृतिक वातावरणमा प्रतिकूल असर नपर्ने सुनिश्चितता गर्नु पर्दछ। उक्त कार्यक्रमको लागि सामुदायिक वन भित्र भौतिक संरचना निर्माण गर्नु परेमा ढुङ्गा र माटो वा स्थानीय रूपमा पाउने प्राकृतिक स्रोत र साधनको प्रयोगलाई प्राथमिकता दिनु पर्दछ।

सामुदायिक वनमा सञ्चालन गरिने पर्यापर्यटन कार्यक्रमको अलग्गै योजना बनाउन पनि सकिन्छ र यस्तो विशेष योजनालाई डिभिजन वन कार्यालयबाट स्वीकृत गराउनु पर्दछ। यसरी स्वीकृत भएको विशेष योजना वन कार्ययोजनाकै अङ्ग मानिनेछ। सामुदायिक वनमा पर्यापर्यटन कार्यक्रमका लागि स्थानीय तह वा कुनै पनि सरकारी निकाय वा संघ संस्थाबाट अनुदान लिँदा वा सहयोग प्राप्त गर्दा उपभोक्ता समूहको कोषमा नै अनुदान प्राप्त गरी उपभोक्ता समूहको कार्यसमिति मार्फत् कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु पर्दछ र यसका लागि उपभोक्ता समूह भन्दा बाहिर छुट्टै संयन्त्र बनाई अनुदान खर्च गर्न वा पर्यापर्यटन कार्यक्रम सञ्चालन गर्न पाइने छैन। सामुदायिक वन क्षेत्रमा रहेका धार्मिक तथा सांस्कृतिक महत्व भएका सम्पदा तथा क्षेत्रहरुको संरक्षण, व्यवस्थापन र सदुपयोग पनि सम्बन्धित सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह मार्फत नै गर्नु पर्दछ र यस्ता क्षेत्रहरुमा अन्य पक्षले हस्तक्षेप गरेमा प्रचलित वन ऐन, कानून बमोजिम सो कार्य रोक्नु पर्दछ।

५.७ वातावरणीय सेवा सुविधाको प्रवर्द्धन

सामुदायिक वनको दिगो व्यवस्थापनबाट उपलब्ध हुने जलस्रोत, जलाधार एवं जैविक विविधता संरक्षण, भूदृश्य, सौन्दर्य जस्ता पर्यापर्यटकीय गतिविधि तथा कार्वन सञ्चिति जस्ता वातावरणीय सेवाहरूको सम्भावनाको खोजी गरी तिनको उपयोग गरेर आयआर्जनको अवधारणालाई अगाडि बढाउन सकिनेछ। आवश्यकता अनुसार समूहले स्वीकृत वन कार्ययोजना बमोजिम कार्बन उत्सर्जन न्यूनीकरण र कार्वन सञ्चिति गरी कार्वन व्यापारमा सहभागी हुने वा सम्बन्धित निकायलाई सहमति दिन सक्नेछन्। सामुदायिक वनमा सञ्चालन गरिने वातावरणीय सेवा व्यवस्थापनका कार्यक्रमको लागि डिभिजन वन कार्यालयबाट स्वीकृत गराई अलग्गै योजना बनाउन सकिनेछ। उक्त योजना वन कार्ययोजनाको अभिन्न अङ्गको रुप मानिनेछ।

वातावरणीय सेवा जस्तैः कार्बन व्यापारबाट भुक्तानी प्राप्त गर्ने समूहले उक्त रकम वन विनास र वन क्षयीकरण नियन्त्रण, उत्सर्जन न्यूनीकरण, जलवायु प्रभाव न्यूनीकरण तथा अनुकूलनका साथै आवश्यक सामुदायिक विकासका कार्यहरु वन कार्ययोजनामा उल्लेख गरी समावेशी सिद्धान्तको आधारमा खर्च गर्नु पर्नेछ। वातावरणीय सेवा सुविधाको प्रवर्द्धनको लागि वन ऐन, २०७६ को दफा ४४ बमोजिम तपसिललमा उल्लेख गरिएका प्रक्रियालाई अवलम्बन गर्न सकिनेछः

- वन क्षेत्रमा पाइने मुख्य मुख्य वातावरणीय सेवाहरुको सूचीकरण तथा प्राथमिकीकरण गर्ने,
- प्राथमिकिकरण गरिएको उक्त सूचीबाट प्रचुरता, बजारको माग र क्रेताको खरिद गर्ने ईच्छाको आधारमा उपयुक्त वातावरणीय सेवाहरुको पहिचान गर्ने,
- सम्भावित क्रेताहरुको पहिचान गरी मुख्य वातावरणीय सेवाहरुलाई आपसी सम्झौताका आधारमा बिक्री गर्ने र आर्जन भएको रकमबाट वन संरक्षण, व्यवस्थापन र सामुदायिक विकासमा खर्च गर्ने,
- वातावरणीय सेवाको बिक्री तथा उपयोग गर्दा विभिन्न Market Based Approaches जस्तै PES, Bio-financing, वन प्रमाणीकरण, Green Sticker आदिको अवधारणा अपनाउन सकिने।

५.८ जलवायु परिवर्तन अनुकूलन कार्यक्रम

सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहले अनुसूची ६ बमोजिम समुदायमा आधारित जलवायु परिवर्तन सम्बन्धी अनुकूलन कार्यक्रम तयार गरी वन कार्ययोजनामा समावेश गर्न सक्नेछ ।

५.९ उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम

वन क्षेत्रबाट हुने उत्सर्जन न्यूनीकरण गर्नको लागि वन विनाश र वन क्षयीकरणका कारक तत्वहरुको पहिचान गरी सो को सम्बोधनका लागि कार्ययोजनामा समावेश क्रियाकलापहरु कार्यान्वयन गर्नु पर्दछ।

५.१० सामुदायिक वनमा कृषि वन प्रणाली

वन अतिक्रमण नहुने र सामुदायिक वनको हैसियतमा सुधार हुने गरी वनस्रोतमा निर्भर रही जीवन निर्वाह गर्ने अतिविपन्न, सीमान्तकृत, भूमिहिन, एकल महिला, आदिवासी जनजाति र दलित वर्ग लगायत ईच्छुक सदस्यहरुका लागि कफी, चिया र अन्नवाली बाहेकका बहुबर्षीय जडीबुटी एवं गैरकाष्ठ वन पैदावार र कृषिजन्य रुख प्रजातिका फलफूल, कन्दमूल, डालेघाँस र जंगली खाद्यमा आधारित कृषि वनको अभ्यासलाई प्रवर्द्धन गर्न सकिनेछ।

सामुदायिक वनमा कृषि वन अवलम्बन गर्दा बीस प्रतिशत भन्दा कम वन छत्र घनत्व भएको, अतिक्रमणको सम्भावना भएको, चरीचरण तथा वाह्य मिचाहा प्रजातिबाट जोखिम रहेको स्थान, नदि उकास क्षेत्रहरुलाई प्राथमिकता दिनु पर्दछ। यसको लागि समूहले स्थानीय सरकार र अन्य सरोकारवालाहरूसँग पनि सहयोग लिन सक्नेछन्। कृषि

वन संचालनको लागि वन हस्तान्तरण गर्दा वन नियमावली, २०७९ को अनुसूची ३१ बमोजिम सम्झौता गर्नु पर्नेछ। कृषि वन संचालन गर्न तपशिल बमोजिमका चरणहरू अवलम्बन गर्नु पर्दछ।

सर्वेक्षण र योजना निर्माणः

- **स्थान छनौटः** सामुदायिक वनको कुन क्षेत्र कृषि वनको लागि उपयुक्त छ भन्ने कुरा निर्धारण गर्न आवश्यक हुन्छ।यसका लागि माटोको प्रकार, जमिनको मोहडा/ढलान, पानीको स्रोत र वनस्पतिको अवस्थाको अध्ययन गर्नुपर्छ। यसरी स्थान छनौट गर्दा हैसियत बिग्रेको वन क्षेत्रलाइ प्राथमिकता दिनु पर्दछ।
- **योजना तर्जुमाः** कृषि वनको लागि के, कहाँ, कहिले, कसरी र कसले गर्ने भन्ने कुरा विस्तृत रुपमा खुलाई योजना बनाउनु पर्दछ।
- **प्रणाली छनौटः** यसरी कृषि वन अवलम्बन गर्दा वन क्षेत्रमा रहेका रुखहरु हटाउन पाइने छैन। त्यसैगरी अन्नबाली र पशु चरीचरणसँग सम्बन्ध राख्ने खालका कृषि वन प्रणाली अपनाउन पाइने छैन। साथै प्रणाली छनौट गर्दा वनको हैसियत सुध्रिने खालको प्रणाली छनौट गर्नु पर्नेछ।

विपन्न उपभोक्ताहरुको सहभागिताको सुनिश्चितताः

- **विपन्न उपभोक्ताहरुको सहभागिताः** कृषि वन कार्यक्रममा अतिविपन्न, सीमान्तकृत, भूमिहिन, एकल महिला, आदिवासी जनजाति र दलित वर्गका उपभोक्ताहरूलाई प्राथमिकता दिनु पर्नेछ।कृषि वनको महत्व र त्यसको सही तरिकाले व्यवस्थापन गर्ने ज्ञान अभिवृद्धिका लागि उनीहरुलाई प्रशिक्षण र जागरूकता सम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नु पर्दछ।
- **कार्ययोजनामा समावेशः** सामुदायिक वन कार्ययोजनामा कृषि वन प्रणालीलाई समावेश गर्न सकिनेछ र कृषि वन प्रणाली अवलम्बन गर्दा परम्परागत र रैथाने ज्ञानमा आधारित पर्यावरणीयमैत्री प्रणालीलाई प्राथमिकता दिनु पर्नेछ र कृषि वन अवलम्बन गरिएको वन क्षेत्रमा रासायनिक मल, जीव तथा किटनाशक औषधी तथा कुनै पनि प्रकारका रसायन प्रयोग गर्न र एकल प्रजाति र आयातित प्रजाति लगाउन पाईने छैन।

सदस्यहरूको भूमिका निर्धारणः

- **भूमिका विभाजन** : कृषि वनमा संलग्न हुने उपभोक्ताहरूको छुट्टै उपसमूह बनाएर यस मार्गदर्शनको परिच्छेद ५.३ मा उल्लिखित प्रकिया बमोजिम सम्झौता गरी कार्यक्रम अगाडि बनाउनु पर्दछ। उपसमूहमा सहभागी प्रत्येक सदस्यको भूमिका स्पष्ट गर्नुपर्छ। उदाहरणका लागि, वन बाली रोप्ने, रूख विरुवा संरक्षण गर्ने, रुख विरुवालाई पानीको प्रवन्ध गर्ने र उत्पादनको बिक्री-वितरणलाई व्यवस्थापन गर्ने कार्यहरू कस-कसको जिम्मेवारी हो स्पष्ट रुपमा विभाजन भएको हुनु पर्दछ।

- **प्रशिक्षण र क्षमता विकासः** कृषि वनको रैथाने प्रविधि र नयाँ प्रविधि तथा विधिहरू सिकाउन समूहले सवडिभिजन/डिभिजन वन कार्यालय, स्थानीय तह र अन्य सरोकारवालाहरुसंग समन्वय गरी नियमित रूपमा प्रशिक्षण कार्यक्रम आयोजना गर्न सक्नेछन्।

प्रविधि र स्रोतको व्यवस्थापनः

- **स्थानीय स्रोतहरूको उपयोगः** स्थानीय रूपमा उपलब्ध प्राकृतिक स्रोतहरूको उपयोग गरेर कृषि वनको उत्पादन क्षमता बढाउन सकिन्छ।
- **वन बाली र वृक्षहरूको चयनः** स्थानीय परिस्थिति अनुकूल, मौसमीय सहनशील र बजारको मागको आधारमा आर्थिक रूपले फाइदाजनक विभिन्न प्रजातिका वन बाली र वृक्षहरूको चयन गर्न सकिन्छ। यसरी वन वाली र वृक्ष चयन गर्दा कृषिजन्य र वनजन्य रुख प्रजातिका फलफूल उत्पादन हुने खालका रुखबिरुवा लगाउनु पर्नेछ।यसरी रोपिएको वनजन्य रूख प्रजातिले न्यूनतम पचास प्रतिशत छत्र घनत्व ढाक्नु पर्नेछ।यस्तै बालीको चयन गर्दा अन्नबालीको प्रयोग गर्न पाइने छैन र गैरकाष्ठ वन पैदावार तथा जडिबुटीहरुलाइ प्राथमिकता दिनु पर्दछ।

अनुगमनः

- **अनुगमनः** कृषि वनको सफल कार्यान्वयनको लागि नियमित रूपमा अनुगमन गर्नु पर्दछ। यसमा उत्पादनको मात्रा, माटोको उर्वराशक्ति, भू-उपयोगको अवस्था र पर्यावरणीय प्रभावहरू जाँच्नु पर्दछ।
- **समस्या समाधानः** कृषि वनमा देखा पर्ने चुनौतीहरूको समाधान गर्न सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह, डिभिजन वन कार्यालय र स्थानीय तहको बिचमा सहकार्य आवश्यक छ।

आर्थिक व्यवस्थापनः

- **बजार व्यवस्थापनः** उत्पादन भएका कृषिजन्य वस्तुहरूको उचित मूल्य प्राप्त गर्न बजार व्यवस्थापनको लागि योजना बनाउनु पर्दछ।
- **लाभको बाँडफाँटः** कृषि वन कार्यक्रममा समावेश भएका उपभोक्ताहरुले कृषि वनबाट प्राप्त आम्दानीको बाँडफाँट समूहले निर्णय गरे बमोजिम हुनेछ।

- **सामग्री तथा सेवा आपूर्तिकर्ता र सम्भावित क्रेताहरूसँग समन्वयः** सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहका सदस्यहरूले बजार अध्ययनहरू मार्फत सामग्री तथा सेवा आपूर्तिकर्ता र खरिदकर्ताहरू पहिचान गर्नुपर्दछ। बजार र तिनीहरूबाट उपलब्ध सेवाहरूको जानकारी प्राप्त गर्न तिनीहरूसँग नियमित रूपमा सञ्चार र समन्वय गर्नुपर्छ।

उल्लिखित चरणहरू अपनाएर सामुदायिक वनमा कृषि वन प्रणालीलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्न सकिन्छ, जसले दिगो विकासमा सहयोग पुर्‍याउन मद्दत गर्न सक्छ।

५.११ अन्य निकायसँग समन्वय

सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहले आफ्नो क्षेत्रमा काम गर्न विभिन्न सहयोगी निकायहरूसँग समन्वय गरी सेवा लिन सक्नेछ। सामुदायिक वनसँग सम्बन्धित सरोकारवालाहरू जस्तैः स्थानीय तह, डिभिजन वन कार्यालय र अन्य सहयोगी संस्थाहरूले पनि विकासको कार्यक्रम सञ्चालन गर्न समन्वय गर्न सक्छन्।

समन्वयका लागि निम्न कार्यहरू गर्न सकिन्छ।

- स्थानीय क्षेत्रमा कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने संघसंस्थाको पहिचान गर्ने।
- उपभोक्ता समूहले सहकार्य गरेर जान सक्ने संघसंस्थासँग कार्यक्रमबारे छलफल गर्ने।
- पहिचान भएका कार्यक्रम उपभोक्ता समूहको वार्षिक कार्यक्रममा समावेश गरी डिभिजन वन कार्यालयको स्वीकृति पश्चात सञ्चालन गर्ने।

५.१२ समूहको मानवीय तथा संस्थागत विकास

समूहले मानवीय तथा संस्थागत क्षमता विकास गरेर विधान तथा कार्ययोजना आफै तयार एवं संशोधन गरी स्वीकृतिका लागि पेश गर्न सक्छन्। संस्थागत तथा मानवीय स्रोत विकासका लागि निम्न कार्यहरू गर्नु पर्दछः

- उपभोक्ता समूहले स्थानीय स्रोतव्यक्ति तयार गरी सेवा लिने परिपाटीको विकास गर्ने। एउटा समूहको स्रोत व्यक्तिलाई नजिकको समूहले पनि प्रयोग गर्न सक्ने व्यवस्था मिलाउने।
- समूहले स्थानीय सहजकर्ताको नाम, ठेगाना र दिन सक्ने सेवाको विवरण सव डिभिजन वन कार्यालय, डिभिजन वन कार्यालय तथा स्थानीय तहमा दिने।
- वार्षिक योजनामा आर्थिक व्यवस्थापन, वन सम्बर्धन, समूह व्यवस्थापन, आदि कार्यको लागि आवश्यक तालिमहरूको व्यवस्था गर्ने। यस्ता कार्यक्रमहरूमा अतिविपन्न, सीमान्तकृत, भूमिहीन, एकल महिला, आदिबासी जनजाति र दलित वर्गहरूलाई प्राथमिकता दिनु पर्नेछ।
- मानवीय तथा संस्थागत विकास गर्दा समतामूलक प्रक्रिया अपनाउने।
- समूहले विपन्नमूखी कार्यक्रम सञ्चालन गर्न आवश्यक सीप र क्षमताको विकास गर्ने।
- उपभोक्ता समूहमा स्वःमूल्यांकनको अभ्यास गर्ने।
- अध्ययन भ्रमण, तालिम तथा गोष्ठीहरूको व्यवस्था मिलाई उपभोक्ता समूहहरूबिच विचार तथा अनुभव आदानप्रदान गर्ने।
- दिगो वन व्यवस्थापन र उत्पादित वन पैदावारको प्रशोधन तथा बजार व्यवस्थापन गर्न आवश्यक तालिम तथा गोष्ठीहरूको आयोजना गर्ने।

५.१३ समूह सञ्जाल निर्माण

वडा, पालिका वा प्रदेश स्तरमा समान चाहना भएका समूहहरूको सञ्जाल बनाई सहकार्य गर्नु पर्दछ। एकै किसिमको वन पैदावार उत्पादन गर्ने समूहहरूको सञ्जाल मार्फत बजारको खोजी गरेमा अधिकतम लाभ लिन सकिन्छ । उक्त संजालले समूह, डिभिजन वन कार्यालय, स्थानीय तह, स्थानीय सहकारी संस्था, गैरसरकारी संस्थाहरू तथा सरोकारवाला निकायहरुसँग समन्वय गरी एक आपसमा सीप, उद्यम, प्रविधि आदिको आदानप्रदान गरी फाईदा लिने परिपाटीको विकास गर्नु पर्दछ।

५.१४ सहजकर्ता परिचालन

समूहले आवश्यकता अनुसार वन व्यवस्थापन, समूह व्यवस्थापन, आर्थिक तथा अभिलेख व्यवस्थापन सम्बन्धी प्राविधिक तथा व्यवस्थापकीय सहयोग लिनको लागि स्थानीय स्तरमा सहजकर्ता नियुक्त गरी परिचालन गर्न सक्नेछ। वन विकास कार्यमा छुट्याईएको २५% रकमबाट सहजकर्ता परिचालनको लागि खर्च गर्न पाईने छैन। आर्थिक स्रोत कम भई छुट्टै सहजकर्ता परिचालन गर्न नसक्ने समूहहरूले सामुहिक रुपमा पनि सहजकर्ता परिचालन गरी सेवा लिन सक्नेछन्। यसरी सामूहिक रुपमा सहजकर्ताको परिचालन गर्नको लागि समूहहरूले एक आपसमा समझदारी गरी कार्यविधि बनाई लागू गर्न सक्नेछन्।

५.१५ वार्षिक साधारण सभा

सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहले संघिय तथा प्रदेश वन ऐन तथा वन नियमावलीमा भएको प्रावधान अनुसार नियमित रुपमा साधारण सभा गर्न जरुरी हुन्छ। वन कार्ययोजना निर्माण गर्दा, विधान र कार्ययोजना संशोधन गर्दा, वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन तथा लेखा परिक्षण प्रतिवेदन अनुमोदन गर्दा, वार्षिक योजना तर्जुमा गर्दा तथा अन्य आकस्मिक विषयमा छलफल गर्न साधारण सभा गर्नु पर्दछ। यसरी साधारण सभा गर्दा यस मार्गदर्शनको माथि परिच्छेद ३ को दफा ३.९ र ३.१० मा उल्लिखित प्रक्रिया बमोजिम संचालन गर्नु पर्दछ।

परिच्छेद ६: विधान तथा कार्ययोजना संशोधन

यस परिच्छेदमा उपभोक्ता समूहको विधान तथा वन कार्ययोजना संशोधन गर्दा गरिने कार्यहरू उल्लेख गरिएको छ। विधान तथा कार्ययोजना कार्यान्वयन एवं अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको क्रममा देखा परेका सबल र सुधार गर्नुपर्ने पक्ष, अनुभव र सिकाईलाई समेटी विधान र कार्ययोजनाको संशोधन गर्नुपर्दछ। यसरी संशोधन गर्दा विधान तथा कार्ययोजना तयारीमा उल्लिेखित प्रक्रियालाई नै अवलम्बन गर्न पर्दछ। उपभोक्ताहरूको आवश्यकता तथा वनको अवस्थामा आएको परिवर्तनलाई विचार गरी विधान तथा कार्ययोजना संशोधन गर्नु पर्दछ। यस प्रक्रियामा समूहले आवश्यकता अनुसार डिभिजन वन कार्यालयको कर्मचारी तथा अन्य सहयोगी निकाय (उदाहरणका लागिः गै.स.स., समूह सञ्जाल, स्थानीय स्रोतव्यक्ति, सामाजिक परिचालक, एनिमेटर) हरूको सहयोग लिन सक्छन्। स्थानीय स्रोत व्यक्ति तथा अन्य सेवा प्रदायकको सहयोग लिई परिमार्जन तथा संशोधन भएको विधान तथा कार्ययोजनालाई डिभिजन वन कार्यालयले प्रक्रिया पुगे, नपुगेको जाँचबुझ गरी स्वीकृत दिई मान्यता दिनु पर्नेछ।

६.१ कार्ययोजना संशोधनका लागि वर्गीकरण तथा प्राथमिकता निर्धारण

कार्ययोजना संशोधनको लागि डिभिजन वन कार्यालयले जिल्ला स्तरीय सरोकारवालाको समन्वय तथा सहकार्यमा निश्चित आधार (उदाहरणको लागि वनको अवस्थामा आउने परिवर्तन, वन व्यवस्थापनका क्रियाकलापहरूको आवश्यकता, स्रोतको उपलब्धता, समूहको सामाजिक-आर्थिक अवस्था आदि) बनाई वर्गीकरण गरेर प्राथमिकता तोक्नु पर्नेछ। वन कार्ययोजनाको म्याद समाप्त भइ नयाँ वा संशोधित कार्य योजना तयार पार्दा (संशोधन गर्दा) उल्लिखित आधारमा कमजोर अवस्था भएका समूहलाई प्राथमिकता दिनु पर्नेछ।

सामान्यतया निम्न लिखित अवस्थामा कार्ययोजना पूनरावलोकन वा संशोधन गरिन्छ।

- कार्यान्वयनको क्रममा कुनै समस्या उत्पन्न भएमा।
- वन उपभोक्ता समूहको आवश्यकता तथा वन व्यवस्थापनको उद्देश्यमा परिवर्तन भई व्यवस्थापनको थप कार्यहरू गर्नुपर्ने भएमा।
- समूहको थप संस्थागत विकासको खाँचो महशुस भएमा।
- सम्बन्धित नीति तथा कानून संशोधन भएमा।

६.२ विधान तथा कार्ययोजनाको समीक्षा

समूहले विधान तथा कार्ययोजनाको आवधिक समीक्षा गरी आवश्यकता अनुसार संशोधनको प्रक्रिया अगाडि बढाउनु पर्छ। समूह सञ्चालन गर्दा विधानमा के कस्ता प्रावधानहरूले काम गर्न अप्ठ्यारो पारे, कुन कुन प्रावधानहरूले सजिलो बनाए, समूहको अनुभव तथा सिकाईहरू के के भए तिनको विश्लेषण गर्नु पर्दछ। सदस्यहरूको क्षमता विकास,

महिला तथा पछाडि पारिएका समुदायको आधिकारिक प्रतिनिधित्व, नेतृत्व परिवर्तन र सामाजिक न्याय जस्ता कार्यहरूको परिप्रेक्ष्यमा उपभोक्ता समूहको गतिशीलतालाई मूल्याङ्कन तथा समिक्षा गर्नुपर्दछ। निर्णय प्रक्रियामा पारदर्शिता, समान सहभागिता तथा जिम्मेवारीपन भयो भएन भनी सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह आफैले लेखाजोखा गर्नु पर्दछ।

कार्ययोजना कार्यान्वयन गर्दा के कस्ता कठिनाई तथा बाधा अड्चन आईपरे, के कस्ता कुराले कार्यान्वयन गर्न र उपलब्धि हासिल गर्न सहयोग पुर्‍याए, कार्ययोजनामा उल्लिेखित कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन भएका छन् कि छैनन्, वन पैदावारहरूको आवश्यकता तथा आपूर्तिको अवस्था कस्तो रह्यो, के कस्ता नयाँ क्रियाकलाप तथा प्रावधानहरू राख्न आवश्यक छ भनी उपभोक्ता समूहमा छलफल तथा समीक्षा गर्नु पर्दछ। विधान तथा कार्ययोजना समीक्षा गर्दा देहायका कुरामा ध्यान दिनु पर्दछः

- उपभोक्ता समूहका विगतको कार्य तथा क्रियाशीलताबारे छलफल गर्ने,
- वन व्यवस्थापन प्रणाली, वन पैदावार र अन्य लाभको बाँडफाँट, संरक्षण क्रियाकलाप र जीविकोपार्जन सुधार कार्यक्रम जस्ता विषयमा उपभोक्ता समूहभित्र विभिन्न उपसमूहका सदस्यहरूको चासो र धारणा बुझ्ने,
- वनको अवस्था वा हैसियत तथा वन उपभोक्ता समूहको वन व्यवस्थापनको उद्देश्यको लेखाजोखा गर्ने।
- वन पैदावारहरूको आवश्यकता तथा आपूर्तिको अवस्था कस्तो छ लेखाजोखा गर्ने,
- वन पैदावारसँगको जिविकोपार्जन र प्रथाजनित सम्बन्ध कस्तो छ छलफल गर्ने,
- विगतमा उपभोक्ता समूहले गरेको निर्णय तथा कार्यान्वयनको समिक्षा गर्ने,
- उपभोक्ता समूहको आर्थिक व्यवस्थापन पक्षको लेखाजोखा गर्ने,
- विधान वा कार्ययोजना कार्यान्वयनको लेखाजोखा गर्दै तोकिएको प्रावधान अनुरूप कार्य भए, नभएको पहिचान गरी कारणहरूको विश्लेषण गर्ने,
- उपभोक्ता समूह तथा सहयोगी निकायबाट प्राप्त सूचना, सुझाव र जानकारीहरू योजना तर्जुमा र समस्या समाधानको लागि उपयोगी भए, नभएको मूल्याङ्कन गर्ने,
- उपभोक्ता समूहको समस्याहरूमा छलफल गरी समाधानका उपायहरू खोजी गर्ने,
- सहयोगी संस्थाहरूसँग अनुभव आदानप्रदान गर्ने। यस्ता अनुभव आदानप्रदान छलफलमा स्थानीय तह र राजनीतिक दलहरूलाई सहभागी गराउन सकिनेछ।

६.३ विधान तथा कार्ययोजना संशोधन

समीक्षाको क्रममा प्राप्त जानकारीको आधारमा उपभोक्ता समूहले आफ्नो विधान तथा कार्ययोजना संशोधनको प्रक्रिया अगाडि बढाउनु पर्दछ। कार्ययोजनाको कुनै साधारण बुँदा वा विषयमा उपभोक्ता समूहले संशोधन गर्नुपरेमा साधारण सभाको निर्णय अनुसार संशोधन गरी डिभिजन वन कार्यालयमा जानकारी पठाउनु पर्दछ। सामान्यतया वन कार्ययोजना हस्तान्तरण गरेको दुई वर्षसम्म संशोधन गरिने छैन। विधान तथा कार्ययोजना संशोधन गर्दा देहायका कार्यहरू गर्नु पर्दछः

- सामुदायिक वनको विगत तथा वर्तमान अवस्था र कुनै भावी परिवर्तनको कुरा भए त्यसबारे छलफल गर्ने,
- उपभोक्ताले संशोधन गर्न चाहेका बुँदाहरू टिपोट गर्ने,
- प्रस्तावित संशोधनका बुँदाहरू माथि प्रत्येक टोल र समान चाहना भएका उपसमूहहरूमा छलफल गर्ने,
- समूहको आवश्यकता, चाहना र वनको अवस्थामा आएको परिवर्तनलाई आधार मानी वनस्रोत सर्वेक्षण गर्न आवश्यक भएमा स्रोत सर्वेक्षण गरी विश्लेषण गर्ने,
- वन उपभोक्ता समूहको आवश्यकता, वन व्यवस्थापनको उद्देश्य तथा वनस्रोतको विश्लेषणको आधारमा टोल तथा समान चाहना भएका समूहबिच छलफल गरी संशोधित कार्ययोजनाको खाका तयार गर्ने,
- कार्ययोजना संशोधन गर्न उपभोक्ता समूहले गरेका निर्णयको अभिलेख राख्ने ।

सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहले कार्ययोजनाको अवधि सकिनु अगावै यस मार्गदर्शनको परिच्छेद ४ बमोजिमको प्रक्रिया अवलम्बन गरी नयाँ वा परिमार्जित वा संशोधित कार्ययोजना तयार गरी वन नियमावलीको नियम ४६ बमोजिम स्वीकृत गराई पुरानो कार्ययोजनाको अवधि सकिएको दिनदेखि उक्त नयाँ वा परिमार्जित वा संशोधित कार्ययोजना कार्यान्वयनमा ल्याउनु पर्दछ।

६.४ संक्षिप्त कार्ययोजना सम्बन्धी प्रावधान

सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहले संक्षिप्त वन कार्ययोजना तयार गरी औपचारिक रुपमा सबडिभिजन/डिभिजन वन कार्यालयमा निवेदन दिएमा डिभिजनल वन अधिकृतले तपशिलका अवस्थाका आधारमा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहलाई यस मार्गदर्शनको अनुसूची-७ बमोजिमका बुंदाहरू समावेश गरी देहायको अवस्था रहेका सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहका लागि वन कार्ययोजना संक्षिप्त रुपमा तयार गरी पेश गर्न आह्वान गर्न सक्नेछ।

- बार्षिक रु. एक लाख भन्दा कम आम्दानी हुने समूह,
- संरक्षणमुखी उद्धेश्य रहेका र क्षेत्रफलको हिसावले ५० हेक्टर भन्दा साना सामुदायिक वन,
- समूह बाहिर वन पैदावारको बिक्री बितरण नगर्ने समूह,
- पछिल्लो स्वीकृत कार्ययोजनाको वार्षिक स्वीकृत कटानमा नबढ्ने गरी समूहको साधारण सभाले अनुमोदन गरेका समूह,
- समूहले वन कार्ययोजना बमोजिम वन व्यवस्थापन गर्न मञ्जुर भई साधारण सभाबाट अनुमोदन गरी डिभिजनल वन अधिकृतबाट स्वीकृत कार्ययोजना बमोजिम काम गर्ने समूह।

यदि यस्ता सामुदायिक वनमा कुनै प्राकृतिक प्रकोपको कारणले वन क्षेत्रमा उल्लेख्य फरक पर्न गएमा सो फरक परेको वन क्षेत्रको मौज्दात पुनः आंकलन गर्नु पर्नेछ। संक्षिप्त कार्ययोजनाका लागि संघीय वा सम्वन्धित प्रदेशको कानुनमा व्यवस्था भएको हुनुपर्नेछ।

६.५ सामुदायिक वन क्षेत्र एकीकृत व्यवस्थापन

सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहलाई चलायमान बनाउन र वनको प्रभावकारी व्यवस्थापन गर्नका लागि भौगोलिक क्षेत्र मिलेका र समान सामाजिक बनौट रहेका, लामो समयसम्म निष्कृय रहेका सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरुले समूहको चाहना र आपसी सहमतिको आधारमा आ-आफ्नो साधारण सभाको दुई तिहाई उपभोक्ताहरूको निर्णयबाट पारित गराई सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरू र वन क्षेत्रहरू एकीकृत गरी व्यवस्थापन गर्न सक्नेछन्। यसरी एकीकृत गरी व्यवस्थापन गर्दा आवश्यकता अनुसार साधारण सभाको दुई तिहाई उपभोक्ताहरूको निर्णयबाट पारित गराई सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह एकिकृत गरी एउटा उपभोक्ता समूह बनाउन अथवा उक्त समूहरूको क्लस्टर बनाई एकिकृत दिगो वन व्यवस्थापन कार्ययोजना बनाई व्यवस्थापन गर्न सकिनेछ। यसो गर्दा कुनै पनि साविक वन उपभोक्ताको अधिकार हनन् नहुने गरी समान सहभागिता हुनु पर्नेछ र समूहको नाम, विधान तथा नयाँ कार्ययोजना समूहको आपसी सहमतिमा तयार गरी डिभिजन वन कार्यालयमा पेश गर्नु पर्नेछ। एकीकृत भएपछि बन्ने समूहको नयाँ विधान तथा कार्ययोजना तयार गर्दा परिच्छेद ३ र ४ बमोजिमको प्रक्रिया अपनाई तयार गर्नु पर्दछ। समूहको नाम तय गर्दा सकेसम्म पुरानो समूहहरु मध्ये कुनै एकको नाम वा एकीकृत नामलाई कायम राख्न सकिनेछ र सामुदायिक वनहरुको योगदानको इतिहासलाई कार्ययोजनामा स्पष्ट रुपमा उल्लेख गर्नु पर्नेछ। सामुदायिक वनको एकीकृत व्यवस्थापनको कार्ययोजना बनाउँदा साविकको क्षेत्रफल घटाउन र वन उपभोक्ता हटाउन पाईने छैन। डिभिजन वन कार्यालयले एकीकृत सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह र सामुदायिक वन हस्तान्तरण गर्दा साविकको लगत कट्टा गरी नयाँ प्रमाणपत्र प्रदान गर्नु पर्नेछ र सो को जानकारी निर्देशनालय र विभागमा दिनु पर्नेछ।

तर सामुदायिक वनहरू तथा उपभोक्ता समूहहरूलाई सीमित मानिसहरूको व्यक्तिगत स्वार्थपूर्ति र कुनै निजी व्यवसायिक लाभ पूरा गर्ने माध्यम जस्तैः केबलकार, होटल रिसोर्ट, सफारी लगायतका निजी पर्यटन व्यवसाय, सडक, बाटो निर्माण, आदिका लागि मात्र एकीकृत गर्न पाइने छैन। एकीकृत भएको समूहले वन व्यवस्थापनलाई पारदर्शी, न्यायोचित र दीर्घकालीन दृष्टिकोणको आधारमा सबै उपभोक्ताहरूको समान सहभागिता सुनिश्चित गर्नुपर्छ।

६.६ सामुदायिक वन टुक्रयाउन सकिनेः

यदि कुनै समूहद्वारा व्यवस्थित सामुदायिक वनको कुनै कारणले व्यवस्थापन गर्न कठिन भएमा वा समूहले वन क्षेत्र र उपभोक्ताहरुको अवस्थितिका आधारमा छुट्टाछुट्टै व्यवस्थापन गर्न चाहेमा सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहले साधारण सभामा दुई तिहाई उपभोक्ताहरूको निर्णयबाट पारित गराई डिभिजन वन कार्यालयमा निवेदन दिन सक्नेछ। सो वन क्षेत्र टुक्राउन औचित्यताको आधारमा डिभिजन वन कार्यालयले सहमति प्रदान गर्न सक्नेछ। यसरी टुक्रिएका २ वा सो भन्दा बढी समूह पूनः दर्ता एवं कार्ययोजना निर्माणको निमित्त परिच्छेद ३ र ४ बमोजिमको प्रकृया पूरा

गर्नु पर्नेछ। यसका लागि डिभिजन वन कार्यालयले आवश्यक प्राविधिक एवं कानूनी सहायता उपलब्ध गराउनेछ। डिभिजन वन कार्यालयले पुरानो समूहको लगत कट्टा गरी सो को जानकारी निर्देशनालय र विभागमा दिनु पर्नेछ।

६.७ साधारण सभामा संशोधित विधान तथा कार्ययोजना अनुमोदन

संशोधन गरिएको विधान तथा कार्ययोजनालाई उपभोक्ताहरूबिच विस्तृत छलफल गराउन साधारण सभामा पेश गर्नु पर्दछ। यसरी पेश गरिएको संशोधित विधान तथा कार्ययोजनाको खाका बुँदागत रूपमा समूहको साधारण सभामा छलफल गरी आम सहमतिको आधारमा निर्णय गर्नु पर्दछ। संशोधित विधान तथा कार्ययोजना बमोजिम विपन्न, महिला, दलित, मधेशी, आदिवासी जनजाति, अपांगता भएका एवं पछाडि परेका वा पारिएका वर्गका समुदाय लगायत प्रत्येक उपभोक्ताको अर्थपूर्ण सहभागिता तथा उनीहरूले परिमार्जित बुँदा राम्ररी बुझेका छन् भनी सुनिश्चित गर्नुपर्दछ।

६.८ डिभिजन वन कार्यालयबाट संशोधित विधान स्वीकृति

साधारण सभाबाट पारित विधान साधारण सभाको निर्णयसहित स्वीकृतिको लागि १५ दिन भित्र डिभिजनल वन कार्यालयमा पेश गर्नुपर्दछ। समूहको साधारण सभाबाट निर्णय भै आएको विधानमा प्रचलित वन ऐन तथा नियमावलीको प्रतिकूल हुने गरी कुनै प्रावधानहरू भए आवश्यक सुझाव सहित उक्त प्रावधानहरू संशोधन गर्न डिभिजनल वन अधिकृतले ३० दिनभित्र उपभोक्ता समूहमा लेखी पठाउनु पर्नेछ।

६.९ डिभिजन वन कार्यालयबाट संशोधित कार्ययोजना स्वीकृति

साधारण सभाबाट पारित कार्ययोजना साधारण सभाको निर्णयसहित स्वीकृतिका लागि डिभिजन वन कार्यालयमा पेश गर्नु पर्दछ। समूहको साधारणसभाबाट निर्णय भै स्वीकृतिको लागि डिभिजन वन कार्यालयमा पठाईएको कार्ययोजना कार्यान्वयन गर्दा वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर पर्ने देखिएमा डिभिजनल वन अधिकृतले त्यस्तो संशोधनको जानाकारी प्राप्त भएको ३० दिनभित्र उपभोक्ता समूहलाई सो संशोधन लागू नगर्न निर्देशन दिन सक्नेछ र त्यस्तो निर्देशन पालना गर्नु उपभोक्ता समूहको कर्तव्य हुनेछ।

परिच्छेद-७ : सामुदायिक वन प्रक्रियामा सरोकारवालाहरूको भूमिका

सामुदायिक वन प्रक्रियामा उपभोक्ता समूह लगायत अन्य सरोकारवालाहरूको निम्न अनुसारको भूमिका हुनेछ।

७.१ सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह

- समूहको दुरदृष्टि, लक्ष्य, उद्देश्य र सो अनुसारका कार्यक्रम/क्रियाकलाप तय गर्ने ।
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहले विधान तथा कार्ययोजना तयार र संशोधन गर्ने र यस क्रममा स्थानीय तहको वडा कार्यालयसँग परामर्श गर्न सक्ने।
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको साधारण सभाबाट अनुमोदन भएको विधान तथा कार्ययोजना सब-डिभिजन कार्यालय मार्फत वा सिधै डिभिजन वन कार्यालयमा पेश गर्ने।
- समूहको लक्ष्य र उद्देश्य पूरा हुने गरी सहभागितामूलक पद्धति अपनाउंदै स्वीकृत विधान तथा कार्ययोजना कार्यान्वयन गर्ने।
- आफ्नै लगानी र सरोकारवालाको समन्वयमा समूहलाई आवश्यक पर्ने दक्ष जनशक्ति तथा स्रोतव्यक्ति (सहजकर्ता) तयार गरी परिचालन गर्ने।
- विपन्न, दलित, आदिबासी जनजाति, महिला र लैङ्गिक अल्पसंख्यकको चेतना अभिवृद्धि, सशक्तीकरण तथा निर्णय प्रक्रियामा अर्थपूर्ण सहभागिताको लागि पहल गर्ने।
- विधानमा सु-शासन, जीविकोपार्जनको अवधारणा, सरकारी तथा गैरसरकारी र निजी क्षेत्रसँगको समन्वय, साझेदारी, सहकार्य, शेयर तथा लाभांश लगायतका विषयहरु समेत समावेश गर्ने।
- कार्ययोजनामा दिगो वन व्यवस्थापन, पर्या-पर्यटन, वन उद्यम, उत्सर्जन न्यूनीकरण तथा कार्वन सञ्चिति र व्यापार सहमति, जलवायु परिवर्तनका प्रभाव न्यूनीकरण तथा अनुकूलन, वातावारणीय सेवा र सो को भुक्तानी एवं लाभको बाँडफाँट लगायतका विषय समावेश गर्ने।
- समूहभित्र वन पैदावार बिक्री वितरण गर्दा न्यायोचित वितरण प्रणाली अपनाउने।
- प्रत्येक उपभोक्ता समूह सदस्यले कार्यसमितिसँग आवश्यक सूचनाहरूको जानकारी लिने दिने।
- उपभोक्ता समूहका क्रियाकलापहरूको स्वःअनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने र सो को लिखित अभिलेख तयार गरी समूहमा राख्ने।

७.२ सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको कार्यसमिति

- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको विधान तथा कार्ययोजनाको मस्यौदा तयार गरी उपभोक्ता समूहको साधारण सभामा पेश गर्ने।
- कार्यसमितिले समूहको सचिवालयको रुपमा कार्य सम्पादन गर्ने।
- समूहले गरेका निर्णयहरू र तयार पारेका कार्यक्रमहरूको वार्षिक कार्यतालिका तयार गरी कार्यान्वयन गर्ने, गराउने।
- सरोकारवाला संघसंस्था तथा निकायसँग समन्वय गर्ने।

- विपन्न, दलित, आदिबासी जनजाति, अल्पसंख्यक र महिलाहरूको चेतना अभिवृद्धि, सशक्तीकरण तथा निर्णय प्रक्रियामा अर्थपूर्ण सहभागिता सुनिश्चित गर्ने।
- समूहभित्र पहिचान भएका विपन्न उपभोक्ताहरूको जीविकोपार्जन सुधार कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।
- समूहले गरेका कार्यहरू जस्तैः वन पैदावार संकलन तथा बिक्री वितरण, सामुदायिक विकास, संस्थागत विकास आदिको अभिलेख राख्ने र उपभोक्ता समूहलाई जानकारी गराउने। यसरी अभिलेख राख्दा सकेसम्म लिङ्ग, जातजाति, सामाजिक आर्थिक अवस्थाको आधारमा कुनै पनि कार्यक्रमबाट लाभान्वित उपभोक्ताहरूको विवरण अद्यावधिक गर्नु पर्दछ।
- उपभोक्ता समूहको विधान, कार्ययोजना, समय समयमा प्राप्त नीति, निर्देशन तथा परिपत्रहरू समूहलाई जानकारी गराउने।
- छिमेकी वन उपभोक्ता समूहसँग ज्ञान, सीप र सिकाई आदानप्रदान गर्ने।
- समूहको आर्थिक अवस्था अनुसार सहजकर्ता परिचालन गर्ने।
- समूहको वार्षिक योजना स्थानीय तहको वार्षिक योजनामा समायोजन गर्न पहल गर्ने।
- सफल तथा अनुकरणीय प्रयासका कथालाई अभिलेखीकरण गरी प्रचारप्रसार गर्ने।
- उपभोक्ता समूह वा समितिले गरेका निर्णयहरू नियमित रूपमा सम्बन्धित वन कार्यालय र स्थानीय तहमा पठाउने।
- कार्यसमितिले बन पैदावार विक्री तथा उपयोग सम्बन्धी आफ्नो वार्षिक कार्ययोजना बनाई जानकारीका लागि सम्बन्धित वन कार्यालय र पालिकामा पठाउने।
- समूह बाहिर वन पैदावारको बिक्री वापत प्राप्त हुने रकमको तोकिए बमोजिमको रकम सम्बन्धित स्थानिय तहको सञ्चित कोषमा जम्मा गर्ने।
- समूहको आम्दानी तथा खर्चको अभिलेख दुरुस्त राख्ने।
- नियमित रूपमा आन्तरिक, सार्वजनिक तथा वाह्य लेखापरीक्षण गर्ने, गराउने।
- उपभोक्ता समूहको वार्षिक प्रगति तथा आर्थिक प्रतिवेदन तयार गरी आर्थिक बर्ष समाप्त भएको तीन महिना भित्र सबडिभिजन वन कार्यालय, डिभिजन वन कार्यालय, स्थानीय तह लगायत अन्य सम्बन्धित निकायहरूमा पठाउने।
- उपभोक्ता समूहका क्रियाकलापहरूको स्वःअनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने।

७.३ सहजकर्ता

- उपभोक्ता समूहको क्षमता, आवश्यकता तथा चाहना अनुसार समूहलाई सशक्त र आत्मनिर्भर बनाउन सहजीकरण गर्ने।
- उपभोक्ता समूह गठन, विधान कार्ययोजना तयारी, कार्यान्वयन तथा संशोधनका प्रक्रियामा संस्थागत, कानूनी तथा प्राविधिक सहजीकरण गर्ने।
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह तथा सब डिभिजन वन कार्यालय, डिभिजन वन कार्यालय, स्थानीय तह लगायत अन्य सहयोगी निकायहरूबिच सूचना आदानप्रदान तथा समन्वय गर्न सहयोग गर्ने।
- उपभोक्ताहरू विशेष गरी विपन्न, दलित, आदिबासी जनजाति, अल्पसंख्यक र महिलाको सशक्तीकरण तथा सहभागिताको लागि समूहमा उत्प्रेरणा जगाउने।

- उपभोक्ता समूहमा विपन्न, दलित, आदिबासी जनजाति र महिलाहरूको लागि लक्षित कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न सहजीकरण तथा प्रोत्साहन गर्ने।
- उपभोक्ता समूहहरूबिच सम्पर्क र समन्वय गरी सञ्जाल विस्तारमा सहयोग पुर्याउने।
- समूहको वार्षिक योजना बनाउन सहयोग गर्ने।
- तालिम, गोष्ठी, सार्वजनिक सुनुवाई वा लेखापरीक्षण गर्ने कार्यमा सहजीकरण गर्ने।
- उपभोक्ता घरधुरीको सम्पन्नता स्तरीकरण तथा जीविकोपार्जन सुधार योजना बनाउन सहजीकरण गर्ने।
- विवाद व्यवस्थापनमा सहजीकरण गर्ने।
- समूहलाई आवश्यक पर्ने विविध कार्यमा सहजीकरण गर्ने।

७.४ सवडिभिजन वन कार्यालय, डिभिजन वन कार्यालय

- उपभोक्ता समूहले तयार गरेको वा स्रोतव्यक्ति (सहजकर्ता) वा सेवा प्रदायकबाट सहजीकरण गरी तयार पारिएका विधान तथा कार्ययोजनालाई सामुदायिक वनको प्रक्रिया र सो सम्बन्धी मार्गदर्शन अनुसार भए, नभएको जाँचबुझ गरी स्वीकृत गर्ने र सो को जानकारी स्थानीय तह र समूह/कार्यसमितिलाई दिने।
- समूहलाई वन सम्बन्धी प्राविधिक तथा अन्य आवश्यक सरसल्लाह दिने।
- समूहको क्षमता अभिवृद्धि, सुशासन, जीविकोपार्जन र दिगो वन व्यवस्थापनसँग सम्बन्धित कार्यक्रमहरू कार्यान्वयन गर्न सहयोग पुर्याउने।
- सामुदायिक वनलाई प्रबर्धन गर्न आवश्यकता अनुसार तालुक निकायमा राय दिने तथा सामुदायिक वनसित सम्बन्धित निकायहरूसँग अन्तरक्रिया तथा समन्वय गर्ने/ गराउने।
- कम्तिमा वर्षको एक पटक प्रत्येक उपभोक्ता समूहहरू तथा सामुदायिक वनको अनुगमन गरी राय सुझाव लिने, दिने र अनुगमन प्रतिवेदन प्रकाशन गर्ने।
- समूहको माग बमोजिमको विधान तथा कार्ययोजना तयारी, संशोधन तथा वन व्यवस्थापन प्रक्रियालाई सरल, सहज र व्यावहारिक रूपमा कार्यान्वयन गर्न सहयोग गर्ने।
- उपभोक्ता समूहको वार्षिक योजनालाई डिभिजन वन कार्यालयको वार्षिक योजनामा समावेश गर्ने।
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको नयाँ राष्ट्रिय तथ्यांक आधारकोड (National Database Code) अनुसार तथ्याङ्क अध्यावधिक गर्ने।
- नवप्रवर्तन, खोज तथा अनुसन्धानमूलक कार्यमा सहयोग गर्ने।
- स्थानीय तहहरुलाई वन, वाताबरण र जलबायु सम्बन्धित बिषयमा प्राविधिक सरसल्लाह उपलब्ध गराउने।

७.५ समूह सञ्जाल

- नीति निर्माण गर्दा समूहको पक्षमा पैरवी गर्ने।
- विधान तथा कार्ययोजना तयारी र संशोधन गर्न समूहलाई सहयोग गर्ने।
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहमा सुशासन, जीविकोपार्जन र दिगो वन व्यवस्थापन गर्न सहयोग पुर्याउने।
- सामुदायिक वन विकास कार्यक्रमलाई आत्मनिर्भर बनाउनको लागि मानवीय स्रोतको विकास गर्न योगदान पुर्याउने।

- अन्तरसम्बन्धित सवाल (लैंगिक सवाल, जैविक विविधता, जलवायु परिवर्तनका प्रभाव न्यूनीकरण तथा अनुकूलन, पर्यापर्यटन, वन उद्यम, कार्वन व्यापार लगायतका वातावरणीय सेवा सम्बन्धी चेतना अभिवृद्धि गर्न सहयोग गर्ने।
- गरिबी न्यूनीकरण गर्ने खालको कार्यक्रमलाई बढावा दिने।
- आदिवासी जनजातिको प्रथाजनित् पारम्परिक हक अधिकार सुनिश्चित गर्न पहल गर्ने।
- सामुदायिक वन सम्बन्धी सवालहरूमा स्थलगत तहदेखि नीति निर्माण तहसम्म सहभागी भई पृष्ठपोषण दिने।
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह तथा बाह्य संस्थाहरूको बिचमा समन्वयकर्ताको रूपमा काम गर्ने।
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको स्वःअनुगमन कार्यक्रममा सहयोग पुर्‍याउने।
- कानूनी अड्चन फुकाउन सहयोग गर्ने।
- उपभोक्ता समूहलाई वन विकासका लागि स्रोत जुटाउन पहल गर्ने।

७.६ गैरसरकारी संस्था

- नीति निर्माणमा राय सुझाव दिने।
- समूहको विधान तथा वन कार्ययोजना तयारी, संशोधन, कार्यान्वयन गर्न सहयोग गर्ने।
- सुशासन, जीविकोपार्जन र दिगो वन व्यवस्थापनको क्रियाकलापहरू कार्यान्वयन गर्न सहयोग पुर्‍याउने।
- समूह, सरकारी तथा अन्य सम्बन्धित सरोकारवाला निकायहरूको क्षमता अभिवृद्धि गराउन सहयोग पुर्‍याउने।
- वन व्यवस्थापन प्रक्रियाको लागि आवश्यक प्राविधिक तथा सामाजिक सहजीकरण एवं मध्यस्थकर्ताको भूमिका निर्वाह गर्ने।
- समूहको संस्थागत विकासको लागि मानवीय तथा आर्थिक सहयोग पुर्‍याउने।
- सामुदायिक वनको सवल पक्षहरुलाई प्रचार–प्रसार गर्ने।
- सहभागितामूलक अध्ययन अनुसन्धान गरी सम्बन्धित निकायहरूलाई जानकारी दिने।
- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको स्वःअनुगमन कार्यक्रममा सहयोग पुर्‍याउने।

७.७ स्थानीय तह

- सामुदायिक वन विकास अवधारणाको प्रचार–प्रसार गर्ने।
- उपभोक्ता समूहको साधारण सभा तथा बैठकहरुमा सहभागी भई विधान, वन कार्ययोजना तयारी एवं संशोधन गर्नु परेको समयमा परामर्श प्रदान गर्ने।
- समूहको क्रियाकलापमा सहभागी भई सरसल्लाह उपलब्ध गराउने।
- उपभोक्ता समूहबाट प्राप्त विवरणका आधारमा आफ्नो कार्यक्षेत्र भित्रका समूहको अभिलेख अद्यावधिक गरी राख्ने र त्यस्तो समूहलाई प्रचलित कानून बमोजिम आवश्यक सहयोग तथा सहजीकरण गर्ने।
- उपभोक्ता समूहले कार्ययोजना बमोजिम आर्जन गरेको वार्षिक आयबाट वनको विकास, संरक्षण र व्यवस्थापन कार्यमा खर्च गरी बाँकी रहेको रकमको कम्तीमा पचास प्रतिशत रकम गरिबी न्यूनीकरण, महिला सशक्तिकरण

तथा उद्यम विकास कार्यमा खर्च गर्न सहयोग गर्ने। साथै बाँकी रहेको रकमलाई उपभोक्ताहरूको हितमा खर्च गर्न सहयोग गर्ने ।

- उपभोक्ता समूहलाई आर्थिक सहयोग प्रदान गर्ने।
- विवाद समाधान गर्न सहयोग पुर्‍याउने।
- स्रोत व्यवस्थापन तथा परिचालनमा सहयोग पुर्‍याउने।
- सामुदायिक वनका सरोकारवाला निकायहरूबिच समन्वय गर्ने गराउने।
- उपभोक्ता समूहको वार्षिक योजनालाई स्थानीय तहको वार्षिक योजनामा समावेश गर्ने।
- उपभोक्ता समूहले सम्पन्न गरेका कार्यक्रमहरुको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्न सहयोग पुर्‍याउने।
- बाधा अड्चन फुकाउन वहस, पैरवी गर्ने।

७.८ वनसँग सम्बन्धित परियोजना

- डिभिजन वन कार्यालय, गैरसरकारी संस्था तथा स्थानीय तहको क्षमता विकासमा सहयोग गर्ने ।
- सुशासन, दिगो वन व्यवस्थापन, जीविकोपार्जन तथा सामुदायिक विकास सम्बन्धी कार्यक्रमहरूमा सहयोग पुर्‍याउने।
- वन उपभोक्ता समूहको गठन तथा क्षमता अभिवृद्धि गर्न सहयोग पुर्‍याउने।
- सञ्जालको क्षमता विकास गर्न सहयोग गर्ने।
- अन्तरसम्बन्धित सवाल (लैंगिक सवाल, जैविकविविधता, जलवायु परिवर्तनका प्रभाव न्यूनीकरण तथा अनुकूलन, पर्या-पर्यटन, वन उद्यम, कार्वन व्यापार लगायतका वातावरणीय सेवा सम्बन्धी तर्जुमा भएका नीति, रणनीति कार्यान्वयन गर्न सहयोग गर्ने।
- सामुदायिक वन सम्बन्धी नवप्रवर्तन, खोज, अनुसन्धान तथा प्रचार-प्रसार कार्यक्रममा सहयोग गर्ने।
- परिक्षणको रुपमा योजनाहरू (Pilot Project) सञ्चालन गर्ने, अनुभवहरूको अभिलेखीकरण र आदानप्रदान गर्ने।
- गरीबोन्मुख लघु उद्यमको प्रवर्द्धनमा सहयोग गर्ने।
- वन प्रमाणीकरण गर्न सहयोग गर्ने।
- समूहको साधारण सभाबाट स्वीकृत कार्यक्रम कार्यान्वयनमा आवश्यक सहयोग गर्ने ।

७.९ सरकारी निकाय (संघीय/प्रादेशिक)

- सरोकारवालाहरूसँग परामर्श गरी नीति, रणनीति, ऐन, नियम तथा निर्देशिका तर्जुमा गर्ने, तिनमा समसामयिक सुधार गर्ने र तिनको कार्यान्वयनको लागि आवश्यक संयन्त्र तयार गर्ने।
- संघीय/प्रादेशिकस्तरमा रहेका सम्बन्धित निकायहरू (जस्तैः राष्ट्रिय योजना आयोग, प्रदेश नीति तथा योजना आयोग, विषयगत मन्त्रालयहरू, वन अनुसन्धान तथा प्रशिक्षण केन्द्र, दातृ निकायहरू, सरोकारवालाहरू आदि) सँग समन्वय गर्ने।
- सामुदायिक वनको दिगो व्यवस्थापन, जीविकोपार्जन र सुशासन सम्बन्धी मापदण्ड एवं सूचकहरू बनाउन पहल गर्ने।

- समूहको नयाँ राष्ट्रिय तथ्यांक आधार कोड (National Database Code) तयार गर्ने सो अनुसार सूचना प्रणाली विकास गरी कार्यान्वयन गर्ने।
- सामुदायिक वन कार्यक्रमलाई अन्य क्षेत्रगत कार्यक्रमसँग समन्वय गर्ने गराउने।
- सहभागितामूलक व्यवहारिक अनुसन्धान गर्न प्रविधिहरूको विकास गर्ने।
- सामुदायिक वन सम्बन्धी विषयमा विश्वविद्यालय, अध्ययन संस्थान, अनुसन्धान केन्द्रसँग समन्वय, सहकार्य, साझेदारी गरी सामाजिक, आर्थिक र वातावरणीय बिषयमा अध्ययन अनुसन्धान गर्ने।
- समूह र वनको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्ने।

परिच्छेद ८: अनुगमन र मूल्याङ्कन

कुनै पनि सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहले तयार पारेका योजना, विधान, कार्यक्रमहरूको प्रभावकारी र अर्थपूर्ण कार्यान्वयनका लागि अनुगमन र मूल्याङ्कनले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ। जसबाट सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहले संचालन गरेका गतिविधिहरुबाट उक्त समुदाय र सामुदायिक वनमा परेको प्रभावहरुको प्रभावकारिता र गुणस्तरलाई अभिवृद्धि गर्न मद्दत पुग्दछ। उपभोक्ता समूहको आन्तरिक र बाह्य गरी दुई प्रकारबाट अनुगमन र मुल्याङ्कन गर्न सकिनेछ ।

८.१ आन्तरिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

हरेक उपभोक्ता समूहले आफ्नो वन क्षेत्रको संरक्षण, सम्बर्द्धन, सव डिभिजन वन कार्यालय र सदुपयोग र सामुदायिक विकास लगायतका गतिविधिहरुको यथार्थ स्थिति चित्रण गर्ने उद्देश्य लिई आर्थिक समाप्त भएको तीन महिना भित्र वन नियमावली, २०७९ को अनुसूची २२ मा दिइएको वार्षिक प्रतिवेदन वमोजिम स्वःअनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्नु पर्नेछ। यसको लागि समूहको सदस्यहरूमध्येबाट एक छुट्टै अनुगमन उप–समिति गठन गर्न सकिनेछ। उक्त उप-समितिमा समूहका विपन्न, दलित, आदिबासी जनजाति र महिलाहरूको प्रतिनिधित्व हुनु पर्दछ। यसरी गठन भएको उप–समितिले समूहले गरेका सबै क्रियाकलापहरूको नियमित अनुगमन गरी समूहमा प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्दछ।

वन कार्ययोजनामा उल्लेख भएका कार्यक्रमहरू, कार्यक्रमको कार्यान्वयनबाट प्राप्त उपलब्धि, सिकाइ र आइपरेका समस्याहरुको आँफैले अनुगमन (आन्तरिक अनुगमन) गर्नुपर्दछ। स्वःअनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्दा निम्न कुराहरूमा ध्यान दिनु पर्दछः

- वनको संरक्षण, संवर्द्धन र व्यवस्थापन कार्य।
- सामुदायिक वन कार्यक्रमबाट उक्त समू उपभोक्ताहरूको जीवनस्तरमा आएका वास्तविक परिबर्तनहरू
- वनबाट प्राप्त आम्दानी र स्रोतबाट विपन्न वर्गले पाएको लाभ।
- विपन्न, दलित, आदिबासी जनजाति र महिला सशक्तिकरणको लागि सञ्चालित कार्यक्रमको प्रभावकारिता।
- सामुदायिक विकास कार्यक्रमको लेखाजोखा।
- कोष परिचालनको स्थिति।
- सार्वजनिक सुनुवाई तथा सार्वजनिक लेखापरीक्षणमा उठेका सवाल तथा सुझावहरूको कार्यान्वयन।
- सुशासनको अवस्था आंकलन गरी तयार गरिएको कार्ययोजनाको कार्यान्वयन।
- कार्ययोजना अनुसार भए गरेको प्रगति, वन पैदावार संकलन एवं वितरण, आर्थिक विवरण सहितको वार्षिक प्रतिवेदन समयमै स्थानीय तह, डिभिजन वन कार्यालय र सबडिभिजन वन कार्यालयमा पठाएको/नपठाएको ।
- विपन्न, दलित, आदिबासी, जनजाति र महिलाको माग सम्बोधन भए/नभएको।

- समूहको निर्णय र संस्थागत विकासमा लोकतान्त्रिक प्रक्रियाको अवलम्बन भए/नभएको।
- सुशासन कायम भए/नभएको।

सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहले वन नियमावलीको अनुसूची -२२ बमोजिमको ढाँचामा आर्थिक विवरण र वनको स्थिति समेत खुलाई समूहले वर्षभरी गरेका क्रियाकलापको वार्षिक प्रतिवेदन प्रत्येक आर्थिक वर्ष समाप्त भएको तीन महिनाभित्र डिभिजन वन कार्यालय र स्थानीय तहमा पेश गर्नु पर्दछ। यसरी वार्षिक प्रतिवेदन पेश गर्दा सो समूहको लेखापरीक्षण प्रतिवेदन समेत पेश गर्नु पर्दछ।

८.२ डिभिजन वन कार्यालयबाट अनुगमन तथा मूल्याङ्कन

डिभिजनल वन अधिकृत वा निजले खटाएको वन प्राविधिक कर्मचारीले आफ्नो कार्य क्षेत्रभित्रका सामुदायिक वनहरुको अनुसूची १० मा उल्लेखित सूचकहरुको आधारमा नियमित रुपमा निरीक्षण, अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरी डिभिजन वन कार्यालयमा प्रतिवेदन पेश गर्नु पर्नेछ। डिभिजन वन कार्यालय लगायत अन्य सम्बन्धित निकायहरूद्वारा अनुगमन गर्दा समूहले आवश्यक सूचना तथा तथ्यांङ्कहरू उपलब्ध गराई सहयोग गर्नु पर्दछ।

अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका क्रममा भेटिएका कमी कमजोरीहरुलाई सुधार गर्न समूहलाई पृष्ठपोषण समेत दिनुपर्दछ। डिभिजन वन कार्यालयले उक्त प्रतिवेदनलाई विश्लेषण गरी पौष मसान्तभित्र प्रदेश वन निर्देशनालयमा पठाउनु पर्दछ। समूहलाई पुरस्कार दिने तथा कारवाहीका लागि अनुगमन तथा मूल्याङ्कनलाई आधार लिन सकिनेछ।

अनुसूची १: घरधुरी सर्बेक्षण गर्दा जानकारी संकलन गर्ने फारम

घर नं.	घरमुलीको नाम		ठेगाना	महिला संख्या	पुरुष संख्या	जम्मा	जमिन (रोपनी/ कट्ठा)		पेशा		पशुपालन			वन पैदावारको माग (बार्षिक रुपमा)					आदिवासी जनजाती, दलित, बाहुन क्षेत्री, अन्य जातजाति	अन्य समुहमा सदस्य	सम्पन्नताको स्तर	कैफियत
	पुरुष	महिला					कृषि योग्य	निजि चरण वा वन	वनमा आश्रित	अन्य	गाई/गोरु	भैंसी/ राँगा	बाख्रा/ भेंडा	काठ	बल्लाबल्ली	दाउरा	घाँस	स्याउला सोत्तर				
१																						
२																						
३																						
४																						
५																						
६																						
७																						
८																						
९																						
१०																						
११																						

अनुसूची २: विपन्न, महिला, दलित, मधेशी, आदिवासी जनजाति, अपांगता भएका एवं पछाडि परेका वा पारिएका उपभोक्ताहरूका लागि केही लक्षित कार्यक्रम

- कोषको परिचालन गर्दा ऐनको दफा २२ बमोजिम हुनेगरी समूहको आम्दानी सम्पन्नता स्तरीकरणबाट पहिचान भएका विपन्न, महिला, दलित, मधेशी, आदिवासी जनजाति, अपांगता भएका एवं पछाडि परेका वा पारिएका वर्गका उपभोक्ताहरूलाई लक्षित गरी कार्यक्रम तर्जुमा तथा कार्यान्वयन गर्ने।
- सामुदायिक वनको केही क्षेत्र गरिवी न्यूनीकरणका लागि छुट्याउने र विपन्न समुदायका लागि विभिन्न आयमूलक कायक्रमहरू सञ्चालन गर्ने। सीपमूलक तालिम तथा स्वःरोजगारीको अवसरहरू सिर्जना गर्ने।
- छोटो अवधि मै नाफा दिने खालका विपन्नमूखी आयमूलक तथा उद्यम विकास कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।
- महिला सशक्तीकरणको कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।
- वन पैदावारको न्यायोचित वितरणको व्यवस्था गर्ने (आवश्यकता अनुसार निःशुल्क वा सहुलियत दरमा वा सदस्यता शुल्क लिएर)।
- आकस्मिक कोषको व्यवस्था गर्ने।
- पिछडिएका वर्गलाई लक्षित गरी साना भौतिक निर्माणका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।
- पिछडिएका वर्गलाई लक्षित गरी साना भौतिक निर्माणका कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने।
- विपन्न उपभोक्ताहरूलाई नयाँ सदस्यको रूपमा प्रवेश गराउँदा आर्थिक अवस्था हेरी सहुलियत दरमा वा निःशुल्क समावेश गराउने।
- उपभोक्ता समूहमा सिर्जना भएको रोजगारी (सहजकर्ता, नर्सरी नाईके, वन हेरालु र कार्यालय सहायक आदि) मा विपन्न तथा पछाडि परेका वा पारिएका वर्गका उपभोक्तालाई प्राथमिकता दिने ।
- जडीबुटी संकलनमा विपन्न परिवारलाई प्राथमिकता दिने।
- विपन्न परिवारका लागि स्वास्थ्य उपचार, सुत्केरी तथा शिशु स्याहार अनुदान उपलब्ध लगाउने।
- विपन्न परिवारका लागि सुधारिएको चुलो, बायोग्याँस तथा सोलारका साथै खाना पकाउने विद्युतीय चुलो आदि, उपलब्ध गराउने।
- विपन्न उपभोक्ताको छोराछोरीहरूलाई विद्यालय, प्राविधिक शिक्षालय तथा विश्व विद्यालयमा अध्ययन गर्न छात्रवृत्तिको व्यवस्था गर्ने।
- तालिम गोष्ठीमा विपन्न वर्गको अनिवार्य सहभागिता गराउने। यस्ता तालिम गोष्ठी परिणाममूखी हुनु पर्ने।
- सभा बैठकमा भाग लिन विपन्न उपभोक्तालाई उचित आर्थिक प्रोत्साहनको व्यवस्था गर्ने।
- पछाडि परेका/पारिएकाहरुलाई पनि नेतृत्वको अवसर दिने।
- वनमा आधारित उद्यम विकासका क्रियाकलाप संचालन गर्दै उपभोक्ताको गरिबी न्यूनीकरणमा योगदान गर्ने।

अनुसूची ३ः वनमा आधारित उद्यम विकासका क्रियाकलाप

खाद्यवस्तुः बेल, काफल, लालीगुँरास, ऐसेलु लगायतका जंगली फलफूलका जुस, लप्सी, अचार, मौरी पालन र मह उत्पादन, सिस्नोको पाउडर, आयुर्वेद जडीबुटी, आदि।

कागजः लोक्ताबाट उत्पादित नेपाली कागज।

कपडाः जंगली अल्लोबाट उत्पादित कपडा तथा रेशम खेती।

सुगन्धित तेलः विभिन्न किसिमका सुगन्धित वनस्पतिबाट उत्पादित तेल।

तेल तथा घ्यू उत्पादनः चिउरी, ढटेलो लगायत अन्य प्रजातिबाट घ्यू तथा तेल उत्पादन।

जडिबुटी तथा गैरकाष्ठ वन पैदावारः खोटो, लाहा लगायत संभाव्य जडिबुटी तथा गैरकाष्ठ वन पैदावार संकलन केन्द्रको परिचालन।

फर्निचर, सःमील र हस्तकलाः फर्निचर, सःमील, काष्ठकला र हस्तकला उद्यम।

वेत बाँसबाट फर्निचर र हस्तकला बाँस, निगालाबाट उत्पादित चित्राहरु।वेतबाट उत्पादित र तयार गरिएका फर्निचर, सजाउने सामग्रीहरु, आदि।

डोरी उद्योगः बनकस, बाबियो लगायतबाट डोरी तथा नाम्लो दाम्लो उत्पादन।

दुनाटपरी उद्योगः साल तथा अन्य प्रजातिका पातबाट दुनाटपरी उत्पादन।

कृषि औजारः काठबाट निर्मित हलो, जुवा आदि।

नर्सरी व्यवस्थापनः विरुवा उत्पादन र वितरण।

पर्यापर्यटनः जैविक विविधतामा आधारित पदमार्ग, चरा अवलोकन, वन्यजन्तु अवलोकन, दृष्यावलोकन, जलयात्रा, सिमसार अवलोकन, आदि।

अनुसूची ४: वन कार्ययोजना तयारीको कार्यतालिका

क्र.सं	क्रियाकलाप	कार्यान्वयन प्रक्रिया	समय अवधि	स्थान	जिम्मेवार पदाधिकारी	कैफियत
१	सहभागितामूलक स्रोत नक्सा तयारी					
२	सहभागितामूलक वनस्रोत अवलोकन					
३	सामाजिक, आर्थिक तथा जैविक-भौतिक अवस्थाको विश्लेषण					
४	वन सिमाना सर्वेक्षण					
५	वन स्रोतमापन एवं विश्लेषण					
६	वातावरणीय सेवा सुविधाको लेखा जोखा					
७	जलवायु परिवर्तन अनुकूलन योजना तथा कार्यक्रम तर्जुमा					
८	उत्सर्जन न्यूनीकरण कार्यक्रम तर्जुमा					
९	समान चाहना समूह तथा टोल छलफल					
१०	आम भेला/साधारण सभाबाट कार्ययोजना अनुमोदन					
११	वन कार्ययोजना स्वीकृति तथा वन हस्तान्तरण					

अनुसूची ५: सामुदायिक वनमा सञ्चालन गर्न सकिने सम्भाव्य कार्यक्रमहरूको सूची

क्र. सं.	कार्यक्रमको नाम	इकाई	परिमाण	वार्षिक बजेट रु.
क)	**वन विकास, वन संरक्षण, वन सम्बर्द्धन र सदुपयोग**			
१	**वन विकासका कार्यहरु**			
१.१	नर्सरी निर्माण	गोटा		
१.२	नर्सरी मर्मत	गोटा		
१.३	बिरुवा उत्पादन, बिक्री वितरण तथा बिरुवा खरिद	गोटा		
१.४	वृक्षारोपण/समृद्धि वृक्षारोपण	हे.		
१.५	विउ छर्ने कार्य	हेक्टर		
१.६	निजी जग्गामा वृक्षारोपणका लागि बिरुवा वितरण	हे.		
१.७	वनस्पति उद्यान/हरित उद्यान निर्माण	वटा		
१.८	वन कार्ययोजना निर्माण तथा पूनरावलोकन	वटा		
१.९	वन वीउ वगैचा स्थापना	वटा		
२.	**वन संरक्षण कार्यहरु**			
२.१	वन सिमांकन	कि.मि		
२.२	चरिचरण नियन्त्रण	हे.		
२.३	अग्नि नियन्त्रण/संरक्षण	कि .मि		
क.	अग्नि नियन्त्रण रेखा निर्माण तथा मर्मतसम्भार	कि .मि		
ख.	अग्नि नियन्त्रण गोष्ठी	पटक		
ग.	डढेलो नियन्त्रण सम्बन्धी प्रचार-प्रसार कार्यक्रम (पत्र पत्रिका, सडक नाटक, रेडियो कार्यक्रम, आदि)	किसिम		
२.४	वन अतिक्रमण हटाउने	हे.		
२.५	वन हेरालुद्वारा संरक्षण	जना		
२.६	समूहबाट पालैपालो रेखदेख	जना		
२.७	तारबार गरी संरक्षण	कि.मि		

३.	**वन सम्बर्द्धन कार्यहरु**			
३.१	वन कार्ययोजना तयारी तथा संशोधन			
३.२	तारबार गरी पुनरुत्पादन संरक्षण	हे.		
३.३	ब्लकको स्थलगत रेखांकन	कि.सि.		
३.४	वनपथ निर्माण			
३.५	झाडी सफाई	कि.सि.		
३.६	पत्ल्याउने	हे.		
३.७	हाँगा काटछाट	हे.		
३.८	एक्ल्याउने	हे.		
३.९	अनुसन्धान प्लट स्थापना	वटा		
४.	**वन सदुपयोग कार्यक्रमहरु**			
४.१	वन मापन	हे.		
४.२	वन सदुपयोग कार्ययोजना तयारी	गोटा		
४.३	काठ।दाउरा संकलन			
क.	काठ	क्यु.फिट		
ख.	दाउरा	चट्टा		
४.४	जडिबुटी संकलन	के.जी.		
४.५	गैरकाष्ठ वनपैदावार संकलन	के.जी.		
४.६	स्याउला-सोत्तर संकलन	भारी		
४.७	भुइँ घाँस संकलन	भारी		
४.८.	डालेघाँस संकलन	भारी		
४.९	प्रकोप पिडितलाई वन पैदावार वितरण	क्यु.फिट		
ख)	**महिला शसक्तिकरण तथा क्षमता अभिवृद्धि (तालिम/गोष्ठी) कार्यक्रम**	·		
१	सामुदायिक वनको कार्ययोजना र विधान सम्बन्धी अभिमुखीकरण	पटक		
२	विपन्न, महिला, दलित, मधेशी, आदिवासी जनजाति, अपांगता भएका व्यक्ति तथा पिछडिएको वर्गलाई सा.व. सम्बन्धी जनचेतना गोष्ठी	पटक		
३	सामुदायिक वनको वन संवर्द्धन प्रणालीमा आधारित दिगो वन व्यवस्थापन तालिम	पटक		
४	नर्सरी व्यवस्थापन तालिम	पटक		
५	गैरकाष्ठ वनपैदावार व्यवस्थापन तालिम	पटक		
६	समूह व्यवस्थापन तालिम	पटक		
७	नेतृत्व विकास तालिम			
८	लेखा तथा अभिलेख व्यवस्थापन तालिम			

९	विद्यार्थी तथा शिक्षकसंग सामुदायिक वन सम्बन्धी अन्तरक्रिया गोष्ठी	पटक		
१०	स्कूल तथा कलेजका विद्यार्थीहरूका लागि सा.व. तथा वातावरण सम्बन्धी चित्रकला, वकृत्वकला, निबन्ध, हाजिरी जवाफ प्रतियोगिता	पटक		
११	उपभोक्ता समूहका सदस्यहरुको अध्ययन भ्रमण-जिल्ला (भित्र/बाहिर)	पटक		
१२	समूहको आवश्यकता र उपभोक्ताहरूको चाहना अनुसार विभिन्न सीपमूलक तथा आयमूलक तालिमहरू	पटक		
१३	बिपन्न, दलित र आदिवासी जनजातिका महिलालाई उनीहरुको चाहना बमोजिम सीपमूलक तालिम (बाख्रा पालन, मौरी पालन, उन्नत गाइ/भैंसी पालन, वेमौसमी तरकारी	पटक/जन ा		
१४	अभिलेख तथा तथ्याङ्क व्यवस्थापन			
ग)	**गरिवी न्यूनीकरण**			
१	सामुदायिक वनको जग्गामा बिपन्न बर्गका उपभोक्तालाई आयमूलक कार्यक्रम	हे.		
२	आयमूलक कार्यक्रम	पटक		
३	पशुपालनका लागि घाँस खेती	हे..		
४	पशुपालनका लागि अनुदान र पशुपालन	पटक		
५	गोठ सुधार	गोटा		
६	गोठाला शिक्षा	पटक		
७	सामुदायिक वनमा कृषि वन	हे..		
८	अम्रिसो, दालचिनी, आदि नगदेवाली	हे..		
९	बाँस-निगालो वा बेत-बाँस आदि बाँसजन्य विरुवा रोपण र उत्पादन	हे.		
१०	बहुद्देश्यीय र बहुवर्षीय फलफूल खेती	हे.		
११	जडिबुटी नर्सरी निर्माण तथा बिरुवा उत्पादन	गोटा		
१२	तरकारी खेतीका लागि उत्पादनमूलक अनुदान	पटक		
१३	निजी जग्गामा रैथाने वाली तथा खाद्य उत्पादनमा आधारित अनुदान	पटक		
१४	मौरी, रेशम, लाहा आदि पालनका लागि सहयोग तथा अनुदान	पटक		
१५	विपन्न वर्गका लागि आवाश योजना	गोटा		
१६	विपन्न वर्ग तथा जटिल रोग उपचारमा सहयोग	पटक		
१७	जटिल रोग उपचारमा सहयोग	पटक		

१८	जेष्ठ नागरीक सहयोग	पटक		
घ)	**उद्यम विकास**			
१	यस मार्गदर्शनको अनुसूची ३ मा उल्लेखित वन उद्यम विकासका क्रियाकलापहरु	आ.अ		
ङ.)	सामुदायिक वनमा पर्यापर्यटन कार्यक्रम			
१	वन नियमावली २०७९ को अनुसूची ३० मा उल्लेखित पर्यापर्यटनका क्रियाकलापहरु			
च)	**जलबायु परिबर्तन अनुकूलनतथा विपद जोखिम व्यवस्थापन**			
१	जलबायु परिबर्तन अनुकूलन तथा विपद जोखिम व्यवस्थापन सम्बन्धी सचेतना			
२	पानीको मुहान र स्रोत संरक्षण			
३	सिमसार तथा जलाशय क्षेत्रहरूको संरक्षण			
४	वन क्षेत्रको भू-उपयोगको अवस्था (घाँसे मैदान, घना वन, झाडी, खुल्ला चौर, जलस्रोत, आदि)			
५	प्रकोप जोखिम/प्रभावित क्षेत्रहरुको संरक्षण			
६	आगलागी हुने सम्भावित क्षेत्रमा अग्नि नियन्त्रण रेखा तथा अग्नि पथको निर्माण र मर्मत सम्भार			
७	मिचाहा प्रजाति नियन्त्रण तथा व्यवस्थापन कार्यक्रम			
८	संरक्षण तथा जल पुनर्भरण पोखरी निर्माण			
९	खडेरी सहन गर्न सक्ने प्रजातिहरुको वृक्षारोपण			
छ)	**संस्थागत विकास कार्यक्रम**			
१	कार्यसमितिको बैठक	गोटा		
२	समूहको साधारण सभा	गोटा		
३	सार्वजनिक सुनुवाई	पटक		
४	योजना तर्जुमा गोष्ठी			
५	प्रगति समिक्षा बैठक	पटक		
६	स्थानीय तहका पदाधिकारी तथा नागरीक समाज र संघ महासंघका प्रतिनिधिसँग सामुदायिक वन समन्वय गोष्ठी	पटक		

७	समूहको विधान संशोधन	जना		
८	सामुदायिक वनको अनुगमन	आ.अ		
९	वार्षिक प्रतिवेदन पुस्तिका लगायत प्रचार-प्रसार सामाग्री प्रकाशन तथा वितरण	पटक		
१०	समूहको विधान संशोधन	पटक		
११	सामुदायिक वनको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन	पटक		
१२	विभिन्न दिवस तथा समारोह मनाउने (सामुदायिक वन, दिवस वृक्षारोपण दिववस, वातावरण दिवस, वन महोत्सव, जैविक विविधता दिवस, अन्तराष्ट्रिय पर्वतीय दिवस, सिमसार दिवस, आदि)	दिवस/ पटक		
१३	उत्कृष्ट कार्य गर्ने समूहका सदस्यको मूल्याङ्ककन तथा पुरस्कार	पटक		
ज)	**उपभोक्ता समूहको कार्यालय भवन व्यवस्थापन**			
१.	मर्मत/सम्भार	गोटा		
२.	निर्माण	गोटा		
३.	फर्निचरको व्यवस्था	आ.अ		
४.	कार्यालय समान	आ.अ		
५	अन्य			
झ)	**सामुदायिक विकास सम्बन्धी कार्यक्रम**			
१	इलेक्ट्रिक चुल्हो, उन्नत चुल्हो, वितरण वा गोबरग्याँस प्लान्ट स्थापना, आदिका लागि अनुदान	गोटा		
२	महिला साक्षरता कार्यक्रम	पटक		
	मौरीघार अनुदान	पटक		
४	उन्नत जातका पशुपालकलाई पुरस्कार स्वरूप अनुदान	पटक		
५	बाख्रा साटासाट कार्यक्रम	पटक		
६	बेमौसमी तरकारी खेती	स्थान		
७	गोरेटो बाटो सुधार	कि.मि.		
८	सानास्तरका सामुदायिक पुल/कल्भर्ट निर्माण	गोटा		
९	विद्यालय भवन मर्मत	गोटा		
१०	विद्यालय संचालन अनुदान	गोटा		
११	जेहेन्दार विद्यार्थी छात्रवृत्ति	जना		
१२	साना खानेपानी तथा सिंचाईकुलो निर्माण र	स्थान		

	मर्मत सम्भार			
१३	अन्य			
ञ)	**प्रशासनिक खर्च**			
१				
२				
३				

अनुसूची ६ः समुदायमा आधारित जलवायु परिवर्तन अनुकूलन सम्बन्धमा अवलम्बन गर्नुपर्ने प्रक्रियाहरू

१. जलवायु परिवर्तनको बारेमा र जलवायु परिवर्तनको कारणबाट त्यहाँको समुदाय र पारिस्थितिकीय प्रणाली (इकोसिस्टम) मा परेका प्रभावहरूको बारेमा छलफल गरी सचेतना बढाउने।

२. सहभागितामूलक स्रोत नक्सा तयारी गर्दा वा समान चाहना भएका उपभोक्ता केन्द्रित समूह छलफल गर्दा त्यहाँको समुदाय र इकोसिस्टमलाई थप कमजोर बनाउने प्रमुख प्रकोपहरूको पहिचान गर्ने। उक्त प्रकोपहरूले प्रभावित वन क्षेत्र र समुदायहरूको पहिचान गर्ने।

३. साथै प्रकोप र जोखिमहरूका प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष कारक तत्वहरू/अन्तर्निहित कारणहरू पहिचान गर्ने।

४. प्रकोपहरूले प्रभावित वन क्षेत्र र समुदायहरूको जानकारीलाई GIS नक्सामा (Overlay) देखाउने।

५. विभिन्न प्रकोपबाट सबै भन्दा बढी प्रभावित वन क्षेत्र र सबै भन्दा जोखिममा रहेका समुदायहरूको संकटासन्नतालाई सम्बोधन गर्ने सम्भावित अनुकूलनका कार्यक्रमहरुलाई प्राथमिकीकरण गर्ने। अनुकूलनका कार्यक्रमहरुलाई प्राथमिकीकरण गर्दा इकोसिस्टममा आधारित अनुकूलनका उपायहरूलाई बढी जोड दिने।

६. प्राथमिकताको आधारमा छनोट गरिएका अनुकूलनका प्रमुख गतिविधिहरूलाई कार्यान्वयन गर्न आवश्यक पर्ने आर्थिक तथा अन्य स्रोतहरूको सुनिश्चित गर्ने।

७. अनुकूलनका कार्यक्रमहरुलाई उपभोक्ता समूहको साधारणसभाबाट अनुमोदन गर्ने।

८. अनुकूलनका कार्यक्रमहरुको कार्यान्वयन गर्ने।

९. अनुकूलनका कार्यक्रमहरूबाट प्राप्त उपलब्धिहरुको अनुगमन र मूल्याङ्कन गर्ने ।

अनुसूची ७: सामुदायिक वनको संक्षिप्त कार्ययोजनामा समावेश हुनपर्ने विषयहरु

1. सामुदायिक वनको विवरण

    वनको क्षेत्रफल : -

    वन हस्तान्तरण मिति : -

    घरधुरी संख्या : -

    जनसंख्या : -

    हाल नविकरण मिति : -

    मूख्य प्रजाति : -

    प्रति हेक्टर मौज्दात (साविकको कार्ययोजना बमोजिम): -

    प्रति हेक्टर स्वीकार्य कटान (साविकको कार्ययोजना बमोजिमः -

    जम्मा स्वीकार्य कटान (साविकको कार्ययोजना बमोजिम): -

    वन कार्ययोजनाको अवधि : -

    वन कार्ययोजना तयार गर्ने : -

2. सामुदायिक वनको नयाँ कार्ययोजनाको आवश्यकता र औचित्य
3. सामुदायिक वनको विगतको कार्ययोजनाको समिक्षा

    वन संरक्षण र विकास तर्फः

    संस्थागत विकास तर्फः

    सार्वजनिक विकास निर्माण तर्फः

4. वनको व्यवस्थापन सम्बन्धी व्यवस्थाः

    वनको नक्साः

    वनको खण्ड विभाजनः

    वनको मौज्दात र वार्षिक स्वीकार्य कटान

    खण्ड अनुसार सामुदायिक वनमा गरिने वन सम्बर्द्धन र वन विकासका १० वर्षे कार्यतालिका

5. वन पैदावार संकलन तथा बिक्री वितरण सम्बन्धी व्यवस्था

डिभिजन वन कार्यालयले वन नियमावली, २०७९ को अनुसूची-२४ बमोजिम सामुदायिक वनको कार्ययोजनामा समावेश हुनुपर्ने विषयहरुमा आवश्यकता अनुसार परिमार्जन गरी संक्षिप्त रुपमा सामुदायिक वनको नयाँ कार्ययोजना तयार गर्न र स्वीकृत गर्न सक्नेछ।

अनुसूची ८ः सामुदायिक वन हस्तान्तरण हुँदा गर्ने शर्तनामाको ढाँचा

लिखितम् – जिल्ला . पालिका वडा नं. – स्थित श्री – सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको तर्फबाट अख्तियार प्राप्त हामी – म.न.पा/उ.म.न.पा/न.पा./गा.पा. वडा नं मा पर्ने पूर्व ., पश्चिम, उत्तर, दक्षिण .

यति चारकिल्ला भित्रको – हे. क्षेत्रफल भएको राष्ट्रिय वन, वन ऐन, २०७६ र वन नियमावली, २०७९ को अधिनमा रही यसैसाथ संलग्न स्वीकृत वन कार्ययोजना अनुरूप तपशिलका शर्तहरू वमोजिम सामुदायिक वनको रूपमा जिम्मा लिई वनको विकास, संरक्षण, व्यवस्थापन तथा सदुपयोग गर्न मञ्जुर छौं। शर्तनामा वमोजिमको शर्त पालना नगरेमा वन ऐन, २०७६ र वन नियमावली, २०७९ वमोजिम सहुँला बुझाउँला भनी खुशीराजी साथ यो शर्तनामा लेखी डिभिजन वन कार्यालयमा पेश गर्‍यौं।

तपशिल

१. स्वीकृत कार्ययोजनामा उल्लेख भए बाहेक अन्य काम कारवाही गर्ने छैनौं।

२. आफ्नो सामुदायिक वनको वनक्षेत्र लगायत वरपरका अन्य वनक्षेत्रमा अतिक्रमण वा अन्य कुनै प्रकारले हानी नोक्सानी गर्ने, गराउने छैनौं।

३. समय-समयमा डिभिजन वन कार्यालय र सब डिभिजन कार्यालयले दिएको प्राविधिक सल्लाह र सुझाव अनुरूप कार्य गर्नेछौं।

४. उपभोक्ता समूहमा भए गरेका कामको अनुगमन फारम वमोजिम प्राप्त जानकारी समावेश गरी वार्षिक प्रतिवेदन आर्थिक वर्ष समाप्त भएको तीन महिना भित्र डिभिजन वन कार्यालयमा पेश गर्नेछौं।

५. उपभोक्ता समूहले कार्ययोजना वमोजिम काम गर्न नसकेमा वा कार्ययोजना विपरित काम गरेमा वा वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर पर्ने कुनै कार्य गरेको वा वन ऐन वा वन नियमावली तथा नेपाल सरकारले तोकेका शर्तहरू पालना नगरेको प्रमाणित हुन आएमा ऐन नियम वमोजिम कारवाही गरेमा हाम्रो मञ्जुरी छ।

६. सामुदायिक वनभित्र वन विकास कार्यबाहेक अन्य कुनै सार्वजनिक विकास निर्माणका कार्यहरू, जस्तैः सडक, स्कूल, खानेपानी सिचाई कुलो आदि, सञ्चालन गर्नुपर्दा वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर नपर्ने गरी नेपाल सरकारको पूर्व स्वीकृति लिएर मात्र सञ्चालन गरिनेछ।

७. वन्यजन्तु संरक्षण सम्बन्धी प्रचलित कानून विपरित हुने गरी कुनै वन्यजन्तु पक्रने वा मारिने छैन, यदि कोही कसैले त्यस्तो कार्य गरे, गराएमा कसुरदारलाई पक्राउ गर्न सहयोग गरिनेछ।

८. सामुदायिक वन सम्बन्धी क्रियाकलापको स्थलगत निरीक्षणको कार्यमा आउने वन कर्मचारीलाई आवश्यक सहयोग गर्नेछौं।

९. यो सामुदायिक वन हस्तान्तरण हुनु पूर्व नेपाल सरकार र अन्य संघसंस्थाबिच सम्झौता भई लागू भईरहेको साविक भोगचलनलाई सो अवधिभर यो हस्तान्तरणले कुनै असर नपार्ने कुरामा सहमत छौं।

१०. सामुदायिक वनको प्रमाण-पत्र हराएमा, च्यातिएमा वा नासिएमा अर्को प्रमाणपत्र लिन रु. २५ (पच्चीस रुपैया) दस्तुर तिर्न मन्जुर छौं।

११. कार्ययोजना संशोधन गर्दा वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल असर पर्ने गरी गर्ने छैनौं।

१२. वन संरक्षण क्षेत्रको रूपमा लिईएको सरकारी वनक्षेत्रको भू-स्वामित्व नेपाल सरकारमा रहनेछ। तर यसको संरक्षण गर्ने दायित्व उपभोक्ता समूहको हुनेछ।

१३. सामुदायिक वनको विकास, संरक्षण, संवर्द्धनको लागि आवश्यक प्राविधिक सहयोग डिभिजन वन कार्यालय, सब डिभिजन वन कार्यालय, अन्य सहयोगी संस्था र समूहभित्र रहेका प्राविधिकहरूबाट लिने छौं।

१४. सामुदायिक वनबाट स्वीकृत कार्ययोजना वमोजिम प्राप्त हुने वनपैदावार मात्र वन उपभोक्ता समूहभित्र समतामूलक (Equity Based) रूपमा बिक्री वितरण गर्नेछौं।

१५. सामुदायिक वनमा मुख्य वन पैदावारको घनत्व र उत्पादनमा ह्रास नआउने गरी चिया, कफि र अन्नबाली बाहेकका लामो समयसम्म एउटै बोटले उत्पादन लिन सकिने खालका बाँस, अम्रिसो, रुख जातका फलफूल र जडिबुटी जस्ता नगदेबाली मात्र लगाउनेछौं।

१६. वन कार्ययोजनामा उल्लेख भएका वार्षिक रूपमा संकलन गर्न सकिने परिमाण भन्दा बढी रुख वा अन्य वन पैदावार कुनै पनि हालतमा काट्ने छैनौं।

१७. वन कार्ययोजनामा वन सम्बन्धी कार्यहरू संशोधन गर्नुपरेको अवस्थामा साधारण सभाको बैठकमा वन प्राविधिकलाई आमन्त्रण गर्नेछौं।

१८. समूहले वन विकास र सामाजिक विकासका क्रियाकलापको आवश्यकता महशुस गरेमा अन्य संघसंस्थासँग समन्वय गरी सहयोग लिन सक्नेछ ।

१९. कुनै किसिमको तालिम, गोष्ठी, सेमिनार र भ्रमणमा सहभागी पठाउँदा इच्छुक तथा विषयगत दक्षता भएकालाई सहभागी गराउने छौं।

२०. वन ऐन, २०७६ को दफा ४२ को प्रयोजनका लागि राष्ट्रिय वन क्षेत्र प्रयोग गर्नु पर्ने अवस्थामा बाहेक सामुदायिक वनको कार्ययोजना स्वीकृत भएको मितिले २ (दुई) वर्षसम्म संशोधन गर्ने छैनौं।

२१. वन उपभोक्ता समूहका पदाधिकारीहरूले वन ऐन, २०७६ तथा वन नियमावली, २०७९ र सम्बन्धित प्रदेशको वन ऐन तथा नियमावली र समूहको विधान तथा वन कार्ययोजना विपरित काम कारवाही गरेमा ऐन नियम बमोजिम सजायँ भएमा हामी मन्जुर छौं।

२२. वन ऐनमा उल्लेख भए वमोजिम कार्ययोजना अनुसार प्राप्त भएको आम्दानीको कम्तिमा २५ (पच्चीस) प्रतिशत रकम अनिवार्य रूपमा वनको संरक्षण, विकास र व्यवस्थापनको लागि खर्च गर्नेछौं ।

..जिल्ला .. म.न.पा/उ.म.न.पा/न.पा./गा.पा .वडा नं .. स्थित श्री .सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको तर्फबाट

दा. वा सो समूहका अध्यक्ष –

साक्षी

..जिल्ला म.न.पा/उ.म.न.पा/न.पा./गा.पा. वडा नं .बस्ने

दा. बा. श्री .

साक्षी

..जिल्ला म.न.पा/उ.म.न.पा/न.पा./गा.पा. वडा नं .बस्ने

दा. बा. श्री .

साक्षी

..जिल्ला म.न.पा/उ.म.न.पा/न.पा./गा.पा. वडा नं .बस्ने

दा. बा. श्री .

साक्षी

..जिल्ला म.न.पा/उ.म.न.पा/न.पा./गा.पा. वडा नं .बस्ने

दा. बा. श्री .

ईति सम्वत् – साल महिना .. गते रोज शुभम् ।

अनुसूची ९ः सामुदायिक वन कार्ययोजनाको मुखपृष्ठको ढाँचा

सामुदायिक वन कार्ययोजना

क्रम सङ्ख्याः ....

सामुदायिक वनको कोडः

प्रदेश/डिभिजन/सव-डिभिजन/पालिका/क्रमसंख्या

सामुदायिक वनको नामः
उपभोक्ता समूहको नामः
ठेगानाः

आ.व. २०../.. देखि आ.व. २०../.. सम्म

COMMUNITY FOREST OPERATIONAL PLAN

FY 20../.. to FY 20../..

CF National Database Code: ....

Province/Division/Sub-Division/ Palika/ No.

१. यो मुखपृष्ट अनिवार्य रूपले सबै सामुदायिक वनको कार्ययोजनामा प्रयोग गर्नु पर्नेछ।

२. मुखपृष्ठमा बक्सभित्र सामुदायिक वन र उपभोक्ता समूहको नाम र ठेगाना स्पष्टसँग लेख्नु पर्दछ।

३. आ.व. लेखिएको ठाउँमा कति वर्षको योजना हो सो अवधि उल्लेख गर्ने।

४. क्रम संख्या अन्तर्गत प्रदेश डिभिजन, सब डिभिजन र स्थानीय तहको ठीक माथि सो नामहरू अगाडिका तीन अक्षरमा उल्लेख गरी क्रमसंख्या हरफमा सम्बन्धित जिल्लामा रहेको सामुदायिक वनको कार्ययोजना क्रमानुसार राखी सो संख्या उल्लेख गर्नु पर्दछ र यो संख्या पछिसम्म पनि साबिकको कायम हुनु पर्दछ।

अनुसूची १०: डि.व.का. द्वारा गरिने अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको फाराम

1. **वन संरक्षण अवस्था (२० अङ्क)**

नाङ्गो वा खाली वनक्षेत्रमा हरियाली प्रवर्द्धन भएको (३ अङ्क)			
१० हेक्टर भन्दा बढी क्षेत्रमा	३	५-१० हेक्टर भन्दा बढी क्षेत्रमा	२
५ हेक्टर भन्दा कम	१		
वन हस्तान्तरण पछि वनको अवस्था (३ अङ्क)			
धेरै राम्रो	३	राम्रो	२
नराम्रो	१		
अपनाईएको वन संरक्षण पद्धति (३ अङ्क)			
आत्म अनुसाशनबाट वन संरक्षण भएको	३	उपभोक्ताबाट आलो पालो प्रथा	२
वन हेरालु प्रयोग	१	नभएको	०
वन क्षेत्रभित्र अग्नि रेखाको अवस्था (३ अङ्क)			
वन क्षेत्रको ५०% भन्दा बढी क्षेत्र समेट्ने नेटवर्क	३	वन क्षेत्रको २५-५०% क्षेत्र समेट्ने नेटवर्क	२
वन क्षेत्रको २५% भन्दा कम क्षेत्र समेट्ने नेटवर्क	१	अग्नि रेखाको नेटवर्क नभएको	०
वन डढेलोको अवस्था (३ अङ्क)			
वन डढेलो लाग्नबाट पूर्णरुपमा बचाईएको	३	वन डढेलो देखिने बित्तिकै उपभोक्ताको सक्रियतामा यथासिघ्र नियन्त्रणमा लिईएको	२
वन डढेलो नियन्त्रणमा समूहको कुनै पहल वा सक्रियता नदेखिएको	०		
वन डढेलो उपसमिति (२ अङ्क)			
भएको	२	नभएको	०

चरिचरणको अवस्था (३ अङ्क)			
चरिचरण पूर्णरुपमा बन्द (शून्य चरिचरणको अवस्था रहेको)	३	चरिचरणलाई नियन्त्रित/व्यवस्थित गरिएको	२
आंशिक सफलता मात्र प्राप्त भएको	१	चरिचरण पुरै खुल्ला रहेको	०

2. **वन व्यवस्थापनको अवस्था (२० अङ्क)**

वन व्यवस्थापनका कृयाकलापहरुको अवस्था (३ अङ्क)			
धेरै राम्रो	३	राम्रो	२
नराम्रो	०		
कार्ययोजनामा सिफारिस भए बमोजिमका वन व्यवस्थापनका क्रियाकलापहरुको अवस्था (हाँगा काट्ने झाडी सफाई) (३ अङ्क)			
भएको	३	केहि मात्रमा भएको	२
नभएको	०		
वन व्यवस्थापन सम्बन्धी नमूना स्थलको स्थापना (३ अङ्क)			
भएको	३		
नभएको	०		
वन कार्ययोजनामा जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण तथा अनुकूलन सम्बन्धी व्यवस्था (३ अङ्क)			
भएको	३		
नभएको	०		
जलवायु परिवर्तन न्यूनीकरण तथा अनुकूलन सम्बन्धी कार्यक्रम संचालन (३ अङ्क)			
भएको	३		
नभएको	०		
वन पैदावार वितरण (५ अङ्क)			
समतामूलक हिसावले गरिब विपन्नतालाई प्राथमिकता	५	समूह सदस्यभित्र समानुपातिक	३
समूहभित्र बराबरी	२	समूहभित्र कम समूह बाहिर बढी	१

कुनै प्रणाली नभएको	०		

3. **कार्य समितिको संरचना (१० अङ्क)**

कार्य समितिमा महिलाको सहभागिता (३ अङ्क)			
अध्यक्ष, सचिव र कोषाध्यक्ष्य सहित ५०% भन्दा बढी	३	अध्यक्ष, सचिव सहित ५०% भन्दा बढी	२
अध्यक्ष सहित ५०% भन्दा बढी	१	५०% भन्दा कम	०
कार्य समितिमा वञ्चित ताथा विपन्न वर्गको सहभागिता (३ अङ्क)			
अध्यक्ष	३	उपाध्यक्ष/कोषाध्यक्ष/सचिव	२
सदस्य मात्र	१	नभएको	०
कार्य समितिमा दलितको सहभागिता (३ अङ्क)			
अध्यक्ष	३	उपाध्यक्ष/कोषाध्यक्ष/सचिव	२
सदस्य मात्र	१	नभएको	०
विधान बमोजिम साधारण सभा तथा आम भेला सञ्चालन **गरेको (१ अङ्क)**			
भएको	१	नभएको	०

4. **कार्य समितिको कार्य सम्पादन (१० अङ्क)**

कार्य समितिको बैठक प्रति वर्ष (४ अङ्क)			
१२ भन्दा बढी	४	६ देखि १२ सम्म	३
३ देखि ६ सम्म	२	३ भन्दा कम	१
कार्य समितिको बैठक उपस्थिति (३ अङ्क)			
८०% भन्दा बढी	३	६०%-७९% सम्म	२
३३%-५९% सम्म	१	३३% भन्दा कम	०
समितिको बैठकमा विपन्न र दलितको उपस्थिति (३ अङ्क)			
६६% भन्दा बढी	३	३३% देखि ६६% सम्म	२
३३% भन्दा कम	१		

5. **समूहको कार्य सम्पादन (१० अङ्क)**

वन उपभोक्ता समूह भेला प्रति वर्ष (३ अङ्क)			
२ पटक वा सो भन्दा बढी	३	१ पटक	२
भेला नै नबसेको	०		
वन उपभोक्ता समूहको उपस्थिति प्रति वर्ष (४ अङ्क)			
८०% - १००%	४	५०%-७९% सम्म	३
३३%- ४९% सम्म	२	३३% भन्दा कम	१
समूह भेलामा विपन्न र दलितको उपस्थिति (३ अङ्क)			
६६% भन्दा बढी	३	३३% देखि ६६% सम्म	२
३३% भन्दा कम	१		

6. **महिला तथा वञ्चित वर्गको सहभागिता (१० अङ्क)**

समूह भेलामा महिला सहभागिता (३ अङ्क)			
५०% भन्दा बढी	३	२५% देखि ५०% सम्म	२
१% देखि २५% सम्म	१	अनुपस्थित	०
कार्य समितिको बैठकमा महिलाको उपस्थिति (३ अङ्क)			
८०% भन्दा बढी	३	६६% देखि ७९% सम्म	२
६६% भन्दा कम	१	अनुपस्थित	०
समूह भेलामा विपन्न र दलितको उपस्थिति (२ अङ्क)			
६६% भन्दा धेरै	२	३३% देखि ६६% सम्म	१
३३% भन्दा कम	०		
कार्य समितिको बैठकमा विपन्न तथा वञ्चितवर्गको उपस्थिति (२ अङ्क)			
६६% भन्दा बढी	२	३३% देखि ६६% सम्म	१
३३% भन्दा कम	०		

७. **वञ्चित तथा विपन्न वर्ग लक्षित कार्यक्रम (१० अङ्क)**

वन पैदावार वितरण (३ अङ्क)			
निःशुल्क	३	सहुलियत दरमा	२
अरु सरह	१		
वञ्चित तथा विपन्न वर्गका लागि रकम परिचालन (४ अङ्क)			
आयार्जनका लागि	३	प्रोत्साहन भत्ता	२
शिक्षा स्वास्थका लागि	१	उल्लेखित सबै	४
रकम परिचालन नगरेको	०		
सामुदायिक वनको जग्गा वितरण (२ अङ्क)			
गरेको	२	नगरेको	०
तालिम गोष्ठीमा प्राथमिकता (१ अङ्क)			
दिएको	१	नदिएको	०

८. लेखा परीक्षण (१० अङ्क)

लेखा परीक्षण प्रणाली (४ अङ्क)			
समूह भेलाबाट पारित र रजिष्टर्ड लेखापरीक्षक द्वारा	४	समूहको भेलाबाट मात्र	२
भेला /बैठकबाट तोकिएको व्यक्ति	१	नभएको	०
लेखा परीक्षण प्रतिवेदन पेश (४ अङ्क)			
समूह भेलाबाट पारित गराई नियमित रुपमा डि.व.का.मा पेश भएको	४	समूह भेलाबाट पारित नगराई नियमित रुपमा डि.व.का.मा पेश भएको	२
लेखा परीक्षण गराएको डि. व. का.मा समयमा पेश नभएको	१	आन्तरिक लेखा परीक्षण मात्र भएका	०
सार्वजनिक लेखा परीक्षण (२ अङ्क)			
भएको	२	नभएको	०

९. कोष परिचालन (१० अङ्क)

समूहले आफ्नै लगानीमा तालिम गोष्ठी संचालन (३ अङ्क)			
भएको	३	प्रक्रियामा रहेका	२
नभएको	०		
वन विकास कार्यमा कोष परिचालन (३ अङ्क)			
कुल आम्दानीको २५% भन्दा बढी	३	कुल आम्दानीको २०% २५% सम्म	२
कुल आम्दानीको १५%२०% सम्म	१	कुल आम्दानीको १५% भन्दा कम	०
वञ्चित तथा विपन्न वर्गका उपभोक्ताको लागि कोष परिचालन (३ अङ्क)			
कुल आम्दानीको ३५% भन्दा बढी	३	कुल आम्दानीको २०% ३५% सम्म	२
कुल आम्दानीको १०%-२०% सम्म	१	कुल आम्दानीको १०% भन्दा कम	०
बैंकमा खाता संचालन (१ अङ्क)			
भएको	१	नभएको	०

१०. अन्य आधार (१० अङ्क)

कार्य योजना अनुसार कार्यन्वयन (३ अङ्क)			
पूर्ण रुपमा भएको	३	आंशिक रुपमा भएको	२
नभएको	०		
तालिम/गोष्ठीको लागि सहभागी छनौट प्रक्रिया (३ अङ्क)			
भेला बैठकबाट	३	अध्यक्ष र सचिवबाट	२
कुनै तरिका नभएका	०		
वार्षिक प्रगति प्रतिवेदन डि.व.का./स.डि.व.का. मा पेश गरेको (३ अङ्क)			
भेलाबाट पारित गराई नियमित रुपमा पेश गरेको	३	भेलाबाट पारित नगराई पेश गरेको	२
समयमा प्रतिवेदन पेश नगरेको	१	प्रतिवेदन पेश नगरेको	०
वन कार्यालय, गै.स.सं. र सरोकारवाला संघ संस्थाको समन्वय (१ अङ्क)			
भएको	१	नभएको	०

अनुसूची ११: सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहको राष्ट्रिय डाटाबेसको कोड नम्बर

{वन नियमावलीको नियम ४७ उपनियम (२) र (३) सँग सम्बन्धित}

National Database Code for Community Forest User Group

Proposed National Database Code for Community Forest User Group

- पहिलो ३ अक्षर : प्रदेशको कोड
- दोस्रो ३ अक्षर : डिभिजन वन कार्यालयको कोड
- तेस्रो खाली स्थान : सब-डिभिजन वन कार्यालयको कोड जुन दुई अक्षरको हुनेछ। सब-डिभिजन वन कार्यालयको कोड सम्बन्धित डिभिजन वन कार्यालयले निर्धारण गर्नेछ।
- चौथो दुई अंक : स्थानीय तहको कोड
- अन्तिम खाली स्थानः हस्तान्तरण भएको सामुदायिक वनको क्रम संख्या (मिति अनुसार)

SN	Province	District	Local Government	Name of Division	Proposed National Database Code
1	Koshi	Taplejung	Phaktanglung	Taplejung	KOS/TAP/…../01/….
2	Koshi	Taplejung	Sirinjangha	Taplejung	KOS/TAP/…../02/….
3	Koshi	Taplejung	Mikwakhola	Taplejung	KOS/TAP/…../03/….
4	Koshi	Taplejung	Sidingba	Taplejung	KOS/TAP/…../04/….
5	Koshi	Taplejung	Pathibhara Yanwarak	Taplejung	KOS/TAP/…../05/….
6	Koshi	Taplejung	Phungling	Taplejung	KOS/TAP/…../06/….
7	Koshi	Taplejung	Meringden	Taplejung	KOS/TAP/…../07/….
8	Koshi	Taplejung	Atharai Tribeni	Taplejung	KOS/TAP/…../08/….
9	Koshi	Taplejung	Maiwakhola	Taplejung	KOS/TAP/…../09/….
10	Koshi	Sankhuwasabha	Bhotkhola	Sankhuwasabha	KOS/SSB/…../01/….
11	Koshi	Sankhuwasabha	Makalu	Sankhuwasabha	KOS/SSB/…../02/….
12	Koshi	Sankhuwasabha	Sabhapokhari	Sankhuwasabha	KOS/SSB/…../03/….
13	Koshi	Sankhuwasabha	Chichila	Sankhuwasabha	KOS/SSB/…../04/….
14	Koshi	Sankhuwasabha	Silichong	Sankhuwasabha	KOS/SSB/…../05/….
15	Koshi	Sankhuwasabha	Chiainpur	Sankhuwasabha	KOS/SSB/…../06/….
16	Koshi	Sankhuwasabha	Panchkhapan	Sankhuwasabha	KOS/SSB/…../07/….
17	Koshi	Sankhuwasabha	Khandbari	Sankhuwasabha	KOS/SSB/…../08/….
18	Koshi	Sankhuwasabha	Madi	Sankhuwasabha	KOS/SSB/…../09/….
19	Koshi	Sankhuwasabha	Dharmadevi	Sankhuwasabha	KOS/SSB/…../10/….
20	Koshi	Solukhumbu	Khumbupasanglha mu	Solukhumbu	KOS/SOL/…../01/….
21	Koshi	Solukhumbu	Mahakulung	Solukhumbu	KOS/SOL/…../02/….
22	Koshi	Solukhumbu	Sotang	Solukhumbu	KOS/SOL/…../03/….
23	Koshi	Solukhumbu	Thulung Dudhkoshi	Solukhumbu	KOS/SOL/…../04/….
24	Koshi	Solukhumbu	Mapya Dudhkoshi	Solukhumbu	KOS/SOL/…../05/….
25	Koshi	Solukhumbu	Solududhkunda	Solukhumbu	KOS/SOL/…../06/….
26	Koshi	Solukhumbu	Likhupike	Solukhumbu	KOS/SOL/…../07/….
27	Koshi	Solukhumbu	Nechasalyan	Solukhumbu	KOS/SOL/…../08/….
28	Koshi	Panchthar	Yangbarak	Panchthar	KOS/PAN/…../01/….
29	Koshi	Panchthar	Phalelung	Panchthar	KOS/PAN/…../02/….

SN	Province	District	Local Government	Name of Division	Proposed National Database Code
30	Koshi	Panchthar	Hilihang	Panchthar	KOS/PAN/…../03/….
31	Koshi	Panchthar	Phidim	Panchthar	KOS/PAN/…../04/….
32	Koshi	Panchthar	Phalgunanda	Panchthar	KOS/PAN/…../05/….
33	Koshi	Panchthar	Kummayak	Panchthar	KOS/PAN/…../06/….
34	Koshi	Panchthar	Miklajung	Panchthar	KOS/PAN/…../07/….
35	Koshi	Panchthar	Tumbewa	Panchthar	KOS/PAN/…../08/….
36	Koshi	Tehrathum	Aathari	Tehrathum	KOS/TTM/…../01/….
37	Koshi	Tehrathum	Phedap	Tehrathum	KOS/TTM/…../02/….
38	Koshi	Tehrathum	Mechhayayam	Tehrathum	KOS/TTM/…../03/….
39	Koshi	Tehrathum	Myanglung	Tehrathum	KOS/TTM/…../04/….
40	Koshi	Tehrathum	Laligurans	Tehrathum	KOS/TTM/…../05/….
41	Koshi	Tehrathum	Chhathar	Tehrathum	KOS/TTM/…../06/….
42	Koshi	Dhankuta	Mahalaxmi	Dhankuta	KOS/DHK/…../01/….
43	Koshi	Dhankuta	Chhatar Jorpati	Dhankuta	KOS/DHK/…../02/….
44	Koshi	Dhankuta	Pakhribas	Dhankuta	KOS/DHK/…../03/….
45	Koshi	Dhankuta	Dhankuta	Dhankuta	KOS/DHK/…../04/….
46	Koshi	Dhankuta	Chaubise	Dhankuta	KOS/DHK/…../05/….
47	Koshi	Dhankuta	Sagurigadhi	Dhankuta	KOS/DHK/…../06/….
48	Koshi	Dhankuta	Sahidbhumi	Dhankuta	KOS/DHK/…../07/….
49	Koshi	Bhojpur	Salpasilichho	Bhojpur	KOS/ BJP ./01/….
50	Koshi	Bhojpur	Shadananda	Bhojpur	KOS/BJP/…../02/….
51	Koshi	Bhojpur	Arun	Bhojpur	KOS/BJP/…../03/….
52	Koshi	Bhojpur	Bhojpur	Bhojpur	KOS/BJP/…../04/….
53	Koshi	Bhojpur	Temkemaiyum	Bhojpur	KOS/BJP/…../05/….
54	Koshi	Bhojpur	Pauwadungma	Bhojpur	KOS/BJP/…../06/….
55	Koshi	Bhojpur	Ramprasasd Rai	Bhojpur	KOS/BJP/…../07/….
56	Koshi	Bhojpur	Hatuwagadhi	Bhojpur	KOS/BJP/…../08/….
57	Koshi	Bhojpur	Aamchowk	Bhojpur	KOS/BJP/…../09/….
58	Koshi	Khotang	Kepilasgadhi	Khotang	KOS/KHO/…../01/….
59	Koshi	Khotang	Aiselukharka	Khotang	KOS/KHO/…../02/….
60	Koshi	Khotang	Sakela	Khotang	KOS/KHO/…../03/….
61	Koshi	Khotang	Diktel Rupakot	Khotang	KOS/KHO/…../04/….
62	Koshi	Khotang	Rawa besi	Khotang	KOS/KHO/…../05/….
63	Koshi	Khotang	Halesi Tuwachung	Khotang	KOS/KHO/…../06/….
64	Koshi	Khotang	Khotehang	Khotang	KOS/KHO/…../07/….

SN	Province	District	Local Government	Name of Division	Proposed National Database Code
65	Koshi	Khotang	Diprung Chuichumma	Khotang	KOS/KHO/…../08/….
66	Koshi	Khotang	Jantedhunga	Khotang	KOS/KHO/…../09/….
67	Koshi	Khotang	Barahapokhari	Khotang	KOS/KHO/…../10/….
68	Koshi	Okhaldhunga	Khijidemba	Okhaldhunga	KOS/OKH/…../01/….
69	Koshi	Okhaldhunga	Molung	Okhaldhunga	KOS/OKH/…../02/….
70	Koshi	Okhaldhunga	Siddhicharan	Okhaldhunga	KOS/OKH/…../03/….
71	Koshi	Okhaldhunga	Sunkoshi	Okhaldhunga	KOS/OKH/…../04/….
72	Koshi	Okhaldhunga	Champadevi	Okhaldhunga	KOS/OKH/…../05/….
73	Koshi	Okhaldhunga	Likhu	Okhaldhunga	KOS/OKH/…../06/….
74	Koshi	Okhaldhunga	Manebhanjyang	Okhaldhunga	KOS/OKH/…../07/….
75	Koshi	Okhaldhunga	Chisankhugadhi	Okhaldhunga	KOS/OKH/…../08/….
76	Koshi	Ilam	Sandakpur	Ilam	KOS/ILM/…../01/….
77	Koshi	Ilam	Suryodaya	Ilam	KOS/ILM/…../02/….
78	Koshi	Ilam	Ilam	Ilam	KOS/ILM/…../03/….
79	Koshi	Ilam	Maijogmai	Ilam	KOS/ILM/…../04/….
80	Koshi	Ilam	Deumai	Ilam	KOS/ILM/…../05/….
81	Koshi	Ilam	Fakhphokhatum	Ilam	KOS/ILM/…../06/….
82	Koshi	Ilam	Rong	Ilam	KOS/ILM/…../07/….
83	Koshi	Ilam	Mai	Ilam	KOS/ILM/…../08/….
84	Koshi	Ilam	Mangsebung	Ilam	KOS/ILM/…../09/….
85	Koshi	Ilam	Chulachuli	Ilam	KOS/ILM/…../10/….
86	Koshi	Jhapa	Mechinagar	Jhapa	KOS/JPA/…../01/….
87	Koshi	Jhapa	Buddhashanti	Jhapa	KOS/JPA/…../02/….
88	Koshi	Jhapa	Arjundhara	Jhapa	KOS/JPA/…../03/….
89	Koshi	Jhapa	Birtamod	Jhapa	KOS/JPA/…../04/….
90	Koshi	Jhapa	Kankai	Jhapa	KOS/JPA/…../05/….
91	Koshi	Jhapa	Shivasataxi	Jhapa	KOS/JPA/…../06/….
92	Koshi	Jhapa	Kamal	Jhapa	KOS/JPA/…../07/….
93	Koshi	Jhapa	Damak	Jhapa	KOS/JPA/…../08/….
94	Koshi	Jhapa	Bhadrapur	Jhapa	KOS/JPA/…../09/….
95	Koshi	Jhapa	Haldibari	Jhapa	KOS/JPA/…../10/….
96	Koshi	Jhapa	Barhadashi	Jhapa	KOS/JPA/…../11/….
97	Koshi	Jhapa	Jhapa	Jhapa	KOS/JPA/…../12/….
98	Koshi	Jhapa	Gauriganj	Jhapa	KOS/JPA/…../13/….
99	Koshi	Jhapa	Gauradhaha	Jhapa	KOS/JPA/…../14/….
100	Koshi	Jhapa	Kachankawal	Jhapa	KOS/JPA/…../15/….
101	Koshi	Morang	Miklajung	Morang	KOS/MOR/…../01/….
102	Koshi	Morang	Letang	Morang	KOS/MOR/…../02/….
103	Koshi	Morang	Kerabari	Morang	KOS/MOR/…../03/….

SN	Province	District	Local Government	Name of Division	Proposed National Database Code
104	Koshi	Morang	Urlabari	Morang	KOS/MOR/…../04/….
105	Koshi	Morang	Patharisanischaure	Morang	KOS/MOR/…../05/….
106	Koshi	Morang	Kanepokhari	Morang	KOS/MOR/…../06/….
107	Koshi	Morang	Belbari	Morang	KOS/MOR/…../07/….
108	Koshi	Morang	Sundarharaicha	Morang	KOS/MOR/…../08/….
109	Koshi	Morang	Gramthan	Morang	KOS/MOR/…../09/….
110	Koshi	Morang	Budhiganga	Morang	KOS/MOR/…../10/….
111	Koshi	Morang	Kathari	Morang	KOS/MOR/…../11/….
112	Koshi	Morang	Biratnagar	Morang	KOS/MOR/…../12/….
113	Koshi	Morang	Ratuwamai	Morang	KOS/MOR/…../13/….
114	Koshi	Morang	Sunwarsi	Morang	KOS/MOR/…../14/….
115	Koshi	Morang	Rangeli	Morang	KOS/MOR/…../15/….
116	Koshi	Morang	Dhanpalthan	Morang	KOS/MOR/…../16/….
117	Koshi	Morang	Jahada	Morang	KOS/MOR/…../17/….
118	Koshi	Sunsari	Dharan	Sunsari	KOS/SUN/…../01/….
119	Koshi	Sunsari	Barachhetra	Sunsari	KOS/SUN/…../02/….
120	Koshi	Sunsari	Itahari	Sunsari	KOS/SUN/…../03/….
121	Koshi	Sunsari	Ramdhuni	Sunsari	KOS/SUN/…../04/….
122	Koshi	Sunsari	Duhabi	Sunsari	KOS/SUN/…../05/….
123	Koshi	Sunsari	Gadhi	Sunsari	KOS/SUN/…../06/….
124	Koshi	Sunsari	Inaruwa	Sunsari	KOS/SUN/…../07/….
125	Koshi	Sunsari	Bokhraha Narshing	Sunsari	KOS/SUN/…../08/….
126	Koshi	Sunsari	Koshi	Sunsari	KOS/SUN/…../09/….
127	Koshi	Sunsari	Barju	Sunsari	KOS/SUN/…../10/….
128	Koshi	Sunsari	Dewangunj	Sunsari	KOS/SUN/…../11/….
129	Koshi	Sunsari	Harinagar	Sunsari	KOS/SUN/…../12/….
130	Koshi	Udaypur	Limchungbung	Udaypur Tribeni	KOS/UDT/…../04/….
131	Koshi	Udaypur	Tapil	Udaypur Tribeni	KOS/UDT/…../05/….
132	Koshi	Udaypur	Katari	Udaypur Tribeni	KOS/UDT/…../08/….

SN	Province	District	Local Government	Name of Division	Proposed National Database Code
133	Koshi	Udaypur	Rautamai	Udaypur Tribeni	KOS/UDT/…../06/….
134	Koshi	Udaypur	Udayapurgadhi	Udaypur Tribeni	KOS/UDT/…../07/….
135	Koshi	Udaypur	Triyuga	Udaypur Gaighat	KOS/UDA/…../03/….
136	Koshi	Udaypur	Belaka	Udaypur Gaighat	KOS/UDA/…../01/….
137	Koshi	Udaypur	Chaudandigadhi	Udaypur Gaighat	KOS/UDA/…../02/….
138	Madhesh	Saptari	Saptakoshi	Saptari	MAD/SAP/…../01/….
139	Madhesh	Saptari	Kanchanrup	Saptari	MAD/SAP/…../02/….
140	Madhesh	Saptari	Tirahut	Saptari	MAD/SAP/…../03/….
141	Madhesh	Saptari	Agnisair Krishnasawaran	Saptari	MAD/SAP/…../04/….
142	Madhesh	Saptari	Rupani	Saptari	MAD/SAP/…../05/….
143	Madhesh	Saptari	Shambhunath	Saptari	MAD/SAP/…../06/….
144	Madhesh	Saptari	Khadak	Saptari	MAD/SAP/…../07/….
145	Madhesh	Saptari	Suranga	Saptari	MAD/SAP/…../08/….
146	Madhesh	Saptari	Hanumannagar Kankalini	Saptari	MAD/SAP/…../09/….
147	Madhesh	Saptari	Mahadewa	Saptari	MAD/SAP/…../10/….
148	Madhesh	Saptari	Tilathi Koiladi	Saptari	MAD/SAP/…../11/….
149	Madhesh	Saptari	Rajbiraj	Saptari	MAD/SAP/…../12/….
150	Madhesh	Saptari	Bishnupur	Saptari	MAD/SAP/…../13/….
151	Madhesh	Saptari	Rajgadh	Saptari	MAD/SAP/…../14/….
152	Madhesh	Saptari	Dakneshawari	Saptari	MAD/SAP/…../15/….
153	Madhesh	Saptari	Bodebarsain	Saptari	MAD/SAP/…../16/….
154	Madhesh	Saptari	Balan Bihul	Saptari	MAD/SAP/…../17/….
155	Madhesh	Saptari	Chhinnamasta	Saptari	MAD/SAP/…../18/….
156	Madhesh	Siraha	Aurahi	Siraha	MAD/SIR/…../01/….
157	Madhesh	Siraha	Naraha	Siraha	MAD/SIR/…../02/….
158	Madhesh	Siraha	Arnama	Siraha	MAD/SIR/…../03/….
159	Madhesh	Siraha	Bhagawanpur	Siraha	MAD/SIR/…../04/….
160	Madhesh	Siraha	Nawarajpur	Siraha	MAD/SIR/…../05/….
161	Madhesh	Siraha	Bishnupur	Siraha	MAD/SIR/…../06/….

SN	Province	District	Local Government	Name of Division	Proposed National Database Code
162	Madhesh	Siraha	Bariyarpatti	Siraha	MAD/SIR/…../07/….
163	Madhesh	Siraha	Laxmipur Patari	Siraha	MAD/SIR/…../08/….
164	Madhesh	Siraha	Sakhuwanankarkatti	Siraha	MAD/SIR/…../09/….
165	Madhesh	Siraha	Mirchaiya	Siraha	MAD/SIR/…../10/….
166	Madhesh	Siraha	Lahan	Siraha	MAD/SIR/…../11/….
167	Madhesh	Siraha	Siraha	Siraha	MAD/SIR/…../12/….
168	Madhesh	Siraha	Dhangadhimai	Siraha	MAD/SIR/…../13/….
169	Madhesh	Siraha	Kalyanpur	Siraha	MAD/SIR/…../14/….
170	Madhesh	Siraha	Karjanha	Siraha	MAD/SIR/…../15/….
171	Madhesh	Siraha	Golbazar	Siraha	MAD/SIR/…../16/….
172	Madhesh	Siraha	Sukhipur	Siraha	MAD/SIR/…../17/….
173	Madhesh	Dhanusha	Aaurahi	Dhanusha	MAD/DNS/…../01/….
174	Madhesh	Dhanusha	Dhanauji	Dhanusha	MAD/DNS/…../02/….
175	Madhesh	Dhanusha	Bateshwor	Dhanusha	MAD/DNS/…../03/….
176	Madhesh	Dhanusha	Janaknandani	Dhanusha	MAD/DNS/…../04/….
177	Madhesh	Dhanusha	Lakshminiya	Dhanusha	MAD/DNS/…../05/….
178	Madhesh	Dhanusha	Mukhiyapatti	Dhanusha	MAD/DNS/…../06/….
179	Madhesh	Dhanusha	Mithila Bihari	Dhanusha	MAD/DNS/…../07/….
180	Madhesh	Dhanusha	Kamala	Dhanusha	MAD/DNS/…../08/….
181	Madhesh	Dhanusha	Nagarain	Dhanusha	MAD/DNS/…../09/….
182	Madhesh	Dhanusha	Ganeshman Charnath	Dhanusha	MAD/DNS/…../10/….
183	Madhesh	Dhanusha	Mithila	Dhanusha	MAD/DNS/…../11/….
184	Madhesh	Dhanusha	Dhanusadham	Dhanusha	MAD/DNS/…../12/….
185	Madhesh	Dhanusha	Bideha	Dhanusha	MAD/DNS/…../13/….
186	Madhesh	Dhanusha	Sabaila	Dhanusha	MAD/DNS/…../14/….
187	Madhesh	Dhanusha	Hansapur	Dhanusha	MAD/DNS/…../15/….
188	Madhesh	Dhanusha	Janakpurdham	Dhanusha	MAD/DNS/…../16/….
189	Madhesh	Dhanusha	Sahidnagar	Dhanusha	MAD/DNS/…../17/….
190	Madhesh	Dhanusha	Chhireshwornath	Dhanusha	MAD/DNS/…../18/….

SN	Province	District	Local Government	Name of Division	Proposed National Database Code
191	Madhesh	Mahottari	Pipra	Mahottari	MAD/MAH/…../01/….
192	Madhesh	Mahottari	Sonama	Mahottari	MAD/MAH/…../02/….
193	Madhesh	Mahottari	Samsi	Mahottari	MAD/MAH/…../03/….
194	Madhesh	Mahottari	Ekdanra	Mahottari	MAD/MAH/…../04/….
195	Madhesh	Mahottari	Mahottari	Mahottari	MAD/MAH/…../05/….
196	Madhesh	Mahottari	Gaushala	Mahottari	MAD/MAH/…../06/….
197	Madhesh	Mahottari	Ramgopalpur	Mahottari	MAD/MAH/…../07/….
198	Madhesh	Mahottari	Aurahi	Mahottari	MAD/MAH/…../08/….
199	Madhesh	Mahottari	Bardibas	Mahottari	MAD/MAH/…../09/….
200	Madhesh	Mahottari	Bhangaha	Mahottari	MAD/MAH/…../10/….
201	Madhesh	Mahottari	Jaleswor	Mahottari	MAD/MAH/…../11/….
202	Madhesh	Mahottari	Balwa	Mahottari	MAD/MAH/…../12/….
203	Madhesh	Mahottari	Manra Siswa	Mahottari	MAD/MAH/…../13/….
204	Madhesh	Mahottari	Matihani	Mahottari	MAD/MAH/…../14/….
205	Madhesh	Mahottari	Loharpatti	Mahottari	MAD/MAH/…../15/….
206	Madhesh	Sarlahi	Dhankaul	Sarlahi	MAD/SAR/…../01/….
207	Madhesh	Sarlahi	Parsa	Sarlahi	MAD/SAR/…../02/….
208	Madhesh	Sarlahi	Bishnu	Sarlahi	MAD/SAR/…../03/….
209	Madhesh	Sarlahi	Ramnagar	Sarlahi	MAD/SAR/…../04/….
210	Madhesh	Sarlahi	Kaudena	Sarlahi	MAD/SAR/…../05/….
211	Madhesh	Sarlahi	Basbariya	Sarlahi	MAD/SAR/…../06/….
212	Madhesh	Sarlahi	Chandranagar	Sarlahi	MAD/SAR/…../07/….
213	Madhesh	Sarlahi	Chakraghatta	Sarlahi	MAD/SAR/…../08/….
214	Madhesh	Sarlahi	Bramhapuri	Sarlahi	MAD/SAR/…../09/….
215	Madhesh	Sarlahi	Barahathawa	Sarlahi	MAD/SAR/…../10/….
216	Madhesh	Sarlahi	Haripur	Sarlahi	MAD/SAR/…../11/….
217	Madhesh	Sarlahi	Ishworpur	Sarlahi	MAD/SAR/…../12/….
218	Madhesh	Sarlahi	Lalbandi	Sarlahi	MAD/SAR/…../13/….
219	Madhesh	Sarlahi	Malangawa	Sarlahi	MAD/SAR/…../14/….

SN	Province	District	Local Government	Name of Division	Proposed National Database Code
220	Madhesh	Sarlahi	Kabilasi	Sarlahi	MAD/SAR/…../15/….
221	Madhesh	Sarlahi	Bagmati	Sarlahi	MAD/SAR/…../16/….
222	Madhesh	Sarlahi	Hariwan	Sarlahi	MAD/SAR/…../17/….
223	Madhesh	Sarlahi	Balara	Sarlahi	MAD/SAR/…../18/….
224	Madhesh	Sarlahi	Haripurwa	Sarlahi	MAD/SAR/…../19/….
225	Madhesh	Sarlahi	Godaita	Sarlahi	MAD/SAR/…../20/….
226	Madhesh	Rautahat	Yemunamai	Rautahat	MAD/RAU/…../01/….
227	Madhesh	Rautahat	Durga Bhagwati	Rautahat	MAD/RAU/…../02/….
228	Madhesh	Rautahat	Katahariya	Rautahat	MAD/RAU/…../03/….
229	Madhesh	Rautahat	Maulapur	Rautahat	MAD/RAU/…../04/….
230	Madhesh	Rautahat	Madhav Narayan	Rautahat	MAD/RAU/…../05/….
231	Madhesh	Rautahat	Gaur	Rautahat	MAD/RAU/…../06/….
232	Madhesh	Rautahat	Gujara	Rautahat	MAD/RAU/…../07/….
233	Madhesh	Rautahat	Garuda	Rautahat	MAD/RAU/…../08/….
234	Madhesh	Rautahat	Ishanath	Rautahat	MAD/RAU/…../09/….
235	Madhesh	Rautahat	Chandrapur	Rautahat	MAD/RAU/…../10/….
236	Madhesh	Rautahat	Dewahhi Gonahi	Rautahat	MAD/RAU/…../11/….
237	Madhesh	Rautahat	Brindaban	Rautahat	MAD/RAU/…../12/….
238	Madhesh	Rautahat	Rajpur	Rautahat	MAD/RAU/…../13/….
239	Madhesh	Rautahat	Rajdevi	Rautahat	MAD/RAU/…../14/….
240	Madhesh	Rautahat	Gadhimai	Rautahat	MAD/RAU/…../15/….
241	Madhesh	Rautahat	Phatuwa Bijayapur	Rautahat	MAD/RAU/…../16/….
242	Madhesh	Rautahat	Baudhimai	Rautahat	MAD/RAU/…../17/….
243	Madhesh	Rautahat	Paroha	Rautahat	MAD/RAU/…../18/….
244	Madhesh	Bara	Pheta	Bara	MAD/BAR/…../01/….
245	Madhesh	Bara	Devtal	Bara	MAD/BAR/…../02/….
246	Madhesh	Bara	Prasauni	Bara	MAD/BAR/…../03/….
247	Madhesh	Bara	Suwarna	Bara	MAD/BAR/…../04/….
248	Madhesh	Bara	Baragadhi	Bara	MAD/BAR/…../05/….

SN	Province	District	Local Government	Name of Division	Proposed National Database Code
249	Madhesh	Bara	Karaiyamai	Bara	MAD/BAR/…../06/….
250	Madhesh	Bara	Parwanipur	Bara	MAD/BAR/…../07/….
251	Madhesh	Bara	Bishrampur	Bara	MAD/BAR/…../08/….
252	Madhesh	Bara	Adarshkotwal	Bara	MAD/BAR/…../09/….
253	Madhesh	Bara	Jitpur Simara	Bara	MAD/BAR/…../10/….
254	Madhesh	Bara	Kalaiya	Bara	MAD/BAR/…../11/….
255	Madhesh	Bara	Pacharauta	Bara	MAD/BAR/…../12/….
256	Madhesh	Bara	Nijgadh	Bara	MAD/BAR/…../13/….
257	Madhesh	Bara	Simraungadh	Bara	MAD/BAR/…../14/….
258	Madhesh	Bara	Mahagadhimai	Bara	MAD/BAR/…../15/….
259	Madhesh	Bara	Kolhabi	Bara	MAD/BAR/…../16/….
260	Madhesh	Parsa	Thori	Parsa	MAD/PAR/…../01/….
261	Madhesh	Parsa	Dhobini	Parsa	MAD/PAR/…../02/….
262	Madhesh	Parsa	Chhipaharmai	Parsa	MAD/PAR/…../03/….
263	Madhesh	Parsa	Jirabhawani	Parsa	MAD/PAR/…../04/….
264	Madhesh	Parsa	Jagarnathpur	Parsa	MAD/PAR/…../05/….
265	Madhesh	Parsa	Kalikamai	Parsa	MAD/PAR/…../06/….
266	Madhesh	Parsa	Bindabasini	Parsa	MAD/PAR/…../07/….
267	Madhesh	Parsa	Pakahamainpur	Parsa	MAD/PAR/…../08/….
268	Madhesh	Parsa	SakhuwaPrasauni	Parsa	MAD/PAR/…../09/….
269	Madhesh	Parsa	Paterwasugauli	Parsa	MAD/PAR/…../10/….
270	Madhesh	Parsa	Birgunj	Parsa	MAD/PAR/…../11/….
271	Madhesh	Parsa	Bahudaramai	Parsa	MAD/PAR/…../12/….
272	Madhesh	Parsa	Pokhariya	Parsa	MAD/PAR/…../13/….
273	Madhesh	Parsa	Parsagadhi	Parsa	MAD/PAR/…../14/….
274	Bagmati	Dolakha	Gaurishankar	Dolakha	BAG/DOL/…../01/….
275	Bagmati	Dolakha	Bigu	Dolakha	BAG/DOL/…../02/….
276	Bagmati	Dolakha	Kalinchok	Dolakha	BAG/DOL/…../03/….
277	Bagmati	Dolakha	Jiri	Dolakha	BAG/DOL/…../04/….

SN	Province	District	Local Government	Name of Division	Proposed National Database Code
278	Bagmati	Dolakha	Baiteshwar	Dolakha	BAG/DOL/…../05/….
279	Bagmati	Dolakha	Bhimeshwar	Dolakha	BAG/DOL/…../06/….
280	Bagmati	Dolakha	Tamakoshi	Dolakha	BAG/DOL/…../07/….
281	Bagmati	Dolakha	Melung	Dolakha	BAG/DOL/…../08/….
282	Bagmati	Dolakha	Sailung	Dolakha	BAG/DOL/…../09/….
283	Bagmati	Sindhupalchok	Bhotekoshi	Sindhupalchok	BAG/SDP/…../01/….
284	Bagmati	Sindhupalchok	Jugal	Sindhupalchok	BAG/SDP/…../02/….
285	Bagmati	Sindhupalchok	Panchpokhari Thanpal	Sindhupalchok	BAG/SDP/…../03/….
286	Bagmati	Sindhupalchok	Helumbu	Sindhupalchok	BAG/SDP/…../04/….
287	Bagmati	Sindhupalchok	Bahrabise	Sindhupalchok	BAG/SDP/…../05/….
288	Bagmati	Sindhupalchok	Balephi	Sindhupalchok	BAG/SDP/…../06/….
289	Bagmati	Sindhupalchok	Chautaraa Sangachokgadhi	Sindhupalchok	BAG/SDP/…../07/….
290	Bagmati	Sindhupalchok	Indrawati	Sindhupalchok	BAG/SDP/…../08/….
291	Bagmati	Sindhupalchok	Melamchi	Sindhupalchok	BAG/SDP/…../09/….
292	Bagmati	Sindhupalchok	Tripurasundari	Sindhupalchok	BAG/SDP/…../10/….
293	Bagmati	Sindhupalchok	Lisangkhu Pakhar	Sindhupalchok	BAG/SDP/…../11/….
294	Bagmati	Sindhupalchok	Sunkoshi	Sindhupalchok	BAG/SDP/…../12/….
295	Bagmati	Rasuwa	Gosainkunda	Rasuwa	BAG/RAS/…../01/….
296	Bagmati	Rasuwa	Aamahhodongmo	Rasuwa	BAG/RAS/…../02/….
297	Bagmati	Rasuwa	Naukunda	Rasuwa	BAG/RAS/…../03/….
298	Bagmati	Rasuwa	Kalikamai	Rasuwa	BAG/RAS/…../04/….
299	Bagmati	Rasuwa	Uttargaya	Rasuwa	BAG/RAS/…../05/….
300	Bagmati	Nuwakot	Dupcheshwar	Nuwakot	BAG/NUW/…../01/….
301	Bagmati	Nuwakot	Tadi	Nuwakot	BAG/NUW/…../02/….
302	Bagmati	Nuwakot	Suryagadhi	Nuwakot	BAG/NUW/…../03/….
303	Bagmati	Nuwakot	Bidur	Nuwakot	BAG/NUW/…../04/….
304	Bagmati	Nuwakot	Kiapang	Nuwakot	BAG/NUW/…../05/….
305	Bagmati	Nuwakot	Myagang	Nuwakot	BAG/NUW/…../06/….
306	Bagmati	Nuwakot	Panchakanya	Nuwakot	BAG/NUW/…../07/….

SN	Province	District	Local Government	Name of Division	Proposed National Database Code
307	Bagmati	Nuwakot	Likhu	Nuwakot	BAG/NUW/…../08/….
308	Bagmati	Nuwakot	Shivapuri	Nuwakot	BAG/NUW/…../09/….
309	Bagmati	Nuwakot	Kakani	Nuwakot	BAG/NUW/…../10/….
310	Bagmati	Nuwakot	Belkotgadhi	Nuwakot	BAG/NUW/…../11/….
311	Bagmati	Nuwakot	Tarkeshwar	Nuwakot	BAG/NUW/…../12/….
312	Bagmati	Dhading	Rubi Valley	Dhading	BAG/DHA/…../01/….
313	Bagmati	Dhading	Khaniyabash	Dhading	BAG/DHA/…../02/….
314	Bagmati	Dhading	Gangajamuna	Dhading	BAG/DHA/…../03/….
315	Bagmati	Dhading	Tripura Sundari	Dhading	BAG/DHA/…../04/….
316	Bagmati	Dhading	Netrawati Dabjong	Dhading	BAG/DHA/…../05/….
317	Bagmati	Dhading	Nilakantha	Dhading	BAG/DHA/…../06/….
318	Bagmati	Dhading	Jwalamukhi	Dhading	BAG/DHA/…../07/….
319	Bagmati	Dhading	Siddhalek	Dhading	BAG/DHA/…../08/….
320	Bagmati	Dhading	Benighat Rorang	Dhading	BAG/DHA/…../09/….
321	Bagmati	Dhading	Galchi	Dhading	BAG/DHA/…../10/….
322	Bagmati	Dhading	Thakre	Dhading	BAG/DHA/…../11/….
323	Bagmati	Dhading	Gajuri	Dhading	BAG/DHA/…../12/….
324	Bagmati	Dhading	Dhunibesi	Dhading	BAG/DHA/…../13/….
325	Bagmati	Ramechhap	Umakunda	Ramechhap	BAG/RAM/…../01/….
326	Bagmati	Ramechhap	Gokulganga	Ramechhap	BAG/RAM/…../02/….
327	Bagmati	Ramechhap	Likhu Tmakoshi	Ramechhap	BAG/RAM/…../03/….
328	Bagmati	Ramechhap	Manthali	Ramechhap	BAG/RAM/…../04/….
329	Bagmati	Ramechhap	Doramba Sailung	Ramechhap	BAG/RAM/…../05/….
330	Bagmati	Ramechhap	Kandadevi	Ramechhap	BAG/RAM/…../06/….
331	Bagmati	Ramechhap	Sunapati	Ramechhap	BAG/RAM/…../07/….
332	Bagmati	Ramechhap	Ramechhap	Ramechhap	BAG/RAM/…../08/….
333	Bagmati	Kabhrepalanchok	Mandandeupur	Kabhrepalanchok	BAG/KAB/…../01/….
334	Bagmati	Kabhrepalanchok	Panchkhal	Kabhrepalanchok	BAG/KAB/…../02/….
335	Bagmati	Kabhrepalanchok	Dhulikhel	Kabhrepalanchok	BAG/KAB/…../03/….

SN	Province	District	Local Government	Name of Division	Proposed National Database Code
336	Bagmati	Kabhrepalanchok	Banepa	Kabhrepalanchok	BAG/KAB/…../04/….
337	Bagmati	Kabhrepalanchok	Bhumlu	Kabhrepalanchok	BAG/KAB/…../05/….
338	Bagmati	Kabhrepalanchok	Chaurideurali	Kabhrepalanchok	BAG/KAB/…../06/….
339	Bagmati	Kabhrepalanchok	Namobuddha	Kabhrepalanchok	BAG/KAB/…../07/….
340	Bagmati	Kabhrepalanchok	Panauti	Kabhrepalanchok	BAG/KAB/…../08/….
341	Bagmati	Kabhrepalanchok	Bethanchowk	Kabhrepalanchok	BAG/KAB/…../09/….
342	Bagmati	Kabhrepalanchok	Roshi	Kabhrepalanchok	BAG/KAB/…../10/….
343	Bagmati	Kabhrepalanchok	Khanikhola	Kabhrepalanchok	BAG/KAB/…../11/….
344	Bagmati	Kabhrepalanchok	Mahabharat	Kabhrepalanchok	BAG/KAB/…../12/….
345	Bagmati	Kabhrepalanchok	Temal	Kabhrepalanchok	BAG/KAB/…../13/….
346	Bagmati	Kathmandu	Shankharpur	Kathmandu	BAG/KAT/…../01/….
347	Bagmati	Kathmandu	Kageshawari Manahara	Kathmandu	BAG/KAT/…../02/….
348	Bagmati	Kathmandu	Gokrneshwor	Kathmandu	BAG/KAT/…../03/….
349	Bagmati	Kathmandu	Budhanilkhantha	Kathmandu	BAG/KAT/…../04/….
350	Bagmati	Kathmandu	Tokha	Kathmandu	BAG/KAT/…../05/….
351	Bagmati	Kathmandu	Tarkeshwor	Kathmandu	BAG/KAT/…../06/….
352	Bagmati	Kathmandu	Kathmandu	Kathmandu	BAG/KAT/…../07/….
353	Bagmati	Kathmandu	Nagarjun	Kathmandu	BAG/KAT/…../08/….
354	Bagmati	Kathmandu	Chandragiri	Kathmandu	BAG/KAT/…../09/….
355	Bagmati	Kathmandu	Kirtipur	Kathmandu	BAG/KAT/…../10/….
356	Bagmati	Kathmandu	Dakshinkali	Kathmandu	BAG/KAT/…../11/….
357	Bagmati	Bhaktapur	Changunarayan	Bhaktapur	BAG/BHA/…../01/….
358	Bagmati	Bhaktapur	Bhaktapur	Bhaktapur	BAG/BHA/…../02/….
359	Bagmati	Bhaktapur	Madhyapur Thimi	Bhaktapur	BAG/BHA/…../03/….
360	Bagmati	Bhaktapur	Suryabinayak	Bhaktapur	BAG/BHA/…../04/….
361	Bagmati	Lalitpur	Mahalaxmi	Lalitpur	BAG/LAL/…../01/….
362	Bagmati	Lalitpur	Lalitpur	Lalitpur	BAG/LAL/…../02/….
363	Bagmati	Lalitpur	Godawari	Lalitpur	BAG/LAL/…../03/….
364	Bagmati	Lalitpur	Mahankal	Lalitpur	BAG/LAL/…../04/….

SN	Province	District	Local Government	Name of Division	Proposed National Database Code
365	Bagmati	Lalitpur	Konjosom	Lalitpur	BAG/LAL/…../05/….
366	Bagmati	Lalitpur	Bagmati	Lalitpur	BAG/LAL/…../06/….
367	Bagmati	Sindhuli	Phikkal	Sindhuli	BAG/SIN/…../01/….
368	Bagmati	Sindhuli	Golanjor	Sindhuli	BAG/SIN/…../02/….
369	Bagmati	Sindhuli	Sunkoshi	Marin	BAG/SIM/…../06/….
370	Bagmati	Sindhuli	Ghyanglekh	Marin	BAG/SIM/…../07/….
371	Bagmati	Sindhuli	Kamalamai	Sindhuli	BAG/SIN/…../05/….
372	Bagmati	Sindhuli	Marin	Marin	BAG/SIM/…../08/….
373	Bagmati	Sindhuli	Hariharpurgadhi	Marin	BAG/SIM/…../09/….
374	Bagmati	Sindhuli	Dudhouli	Sindhuli	BAG/SIN/…../03/….
375	Bagmati	Sindhuli	Tinpatan	Sindhuli	BAG/SIN/…../04/….
376	Bagmati	Makwanpur	Indrasarowar	Makwanpur Manahari	BAG/MKM/…../06/….
377	Bagmati	Makwanpur	Thaha	Makwanpur Manahari	BAG/MKM/…../07/….
378	Bagmati	Makwanpur	Kailash	Makwanpur Manahari	BAG/MKM/…../08/….
379	Bagmati	Makwanpur	Rakshirang	Makwanpur Manahari	BAG/MKM/…../09/….
380	Bagmati	Makwanpur	Bhimphedi	Makwanpur Hetauda	BAG/MAK/…../03/….
381	Bagmati	Makwanpur	Bagmati	Makwanpur Hetauda	BAG/MAK/…../01/….
382	Bagmati	Makwanpur	Bakaiya	Makwanpur Hetauda	BAG/MAK/…../02/….
383	Bagmati	Makwanpur	Makawanpurgadhi	Makwanpur Hetauda	BAG/MAK/…../04/….
384	Bagmati	Makwanpur	Hetauda	Makwanpur Hetauda	BAG/MAK/…../05/….
385	Bagmati	Makwanpur	Manahari	Makwanpur Manahari	BAG/MKM/…../10/….
386	Bagmati	Chitwan	Ichchhyakamana	Chitwan	BAG/CHI/…../01/….
387	Bagmati	Chitwan	Kalika	Chitwan	BAG/CHI/…../02/….
388	Bagmati	Chitwan	Bharatpur	Chitwan	BAG/CHI/…../03/….
389	Bagmati	Chitwan	Rapti	Chitwan	BAG/CHI/…../04/….
390	Bagmati	Chitwan	Khairahani	Chitwan	BAG/CHI/…../05/….
391	Bagmati	Chitwan	Ratnanagar	Chitwan	BAG/CHI/…../06/….
392	Bagmati	Chitwan	Madi	Chitwan	BAG/CHI/…../07/….
393	Gandaki	Gorakha	Chum Nubri	Gorakha	GAN/GOR/…../01/….

SN	Province	District	Local Government	Name of Division	Proposed National Database Code
394	Gandaki	Gorakha	Dharche	Gorakha	GAN/GOR/…../02/….
395	Gandaki	Gorakha	Siranchok	Gorakha	GAN/GOR/…../03/….
396	Gandaki	Gorakha	Ajirkot	Gorakha	GAN/GOR/…../04/….
397	Gandaki	Gorakha	Barpak Sulikot	Gorakha	GAN/GOR/…../05/….
398	Gandaki	Gorakha	Bhimsenthapa	Gorakha	GAN/GOR/…../06/….
399	Gandaki	Gorakha	Sahid Lakhan	Gorakha	GAN/GOR/…../07/….
400	Gandaki	Gorakha	palungtar	Gorakha	GAN/GOR/…../08/….
401	Gandaki	Gorakha	Aarughat	Gorakha	GAN/GOR/…../09/….
402	Gandaki	Gorakha	Gorkha	Gorakha	GAN/GOR/…../10/….
403	Gandaki	Gorakha	Gandaki	Gorakha	GAN/GOR/…../11/….
404	Gandaki	Manang	Narpa Bhumi	Manang	GAN/MAN/…../01/….
405	Gandaki	Manang	Manang Ngisyang	Manang	GAN/MAN/…../02/….
406	Gandaki	Manang	Nason	Manang	GAN/MAN/…../03/….
407	Gandaki	Manang	Chame	Manang	GAN/MAN/…../04/….
408	Gandaki	Mustang	Lomanthang	Mustang	GAN/MUS/…../01/….
409	Gandaki	Mustang	Lo Ghekar Damodarkunda	Mustang	GAN/MUS/…../02/….
410	Gandaki	Mustang	Varagung Muktichhetra	Mustang	GAN/MUS/…../03/….
411	Gandaki	Mustang	Gharapjhong	Mustang	GAN/MUS/…../04/….
412	Gandaki	Mustang	Thasang	Mustang	GAN/MUS/…../05/….
413	Gandaki	Lamjung	Dordi	Lamjung	GAN/LAM/…../01/….
414	Gandaki	Lamjung	Marsyangdi	Lamjung	GAN/LAM/…../02/….
415	Gandaki	Lamjung	Kwholasothar	Lamjung	GAN/LAM/…../03/….
416	Gandaki	Lamjung	Besishahar	Lamjung	GAN/LAM/…../04/….
417	Gandaki	Lamjung	Dudhpokhari	Lamjung	GAN/LAM/…../05/….
418	Gandaki	Lamjung	Sundarbazar	Lamjung	GAN/LAM/…../06/….
419	Gandaki	Lamjung	Rainas	Lamjung	GAN/LAM/…../07/….
420	Gandaki	Lamjung	MadhyaNepal	Lamjung	GAN/LAM/…../08/….
421	Gandaki	Kaski	Madi	Kaski	GAN/KAS/…../01/….
422	Gandaki	Kaski	Machhapuchchhre	Kaski	GAN/KAS/…../02/….

SN	Province	District	Local Government	Name of Division	Proposed National Database Code
423	Gandaki	Kaski	Annapurna	Kaski	GAN/KAS/…../03/….
424	Gandaki	Kaski	Pokhara	Kaski	GAN/KAS/…../04/….
425	Gandaki	Kaski	Rupa	Kaski	GAN/KAS/…../05/….
426	Gandaki	Myagdi	Annapurna	Myagdi	GAN/MGD/…../01/….
427	Gandaki	Myagdi	Raghuganga	Myagdi	GAN/MGD/…../02/….
428	Gandaki	Myagdi	Dhaulagiri	Myagdi	GAN/MGD/…../03/….
429	Gandaki	Myagdi	Beni	Myagdi	GAN/MGD/…../04/….
430	Gandaki	Myagdi	Mangala	Myagdi	GAN/MGD/…../05/….
431	Gandaki	Myagdi	Malika	Myagdi	GAN/MGD/…../06/….
432	Gandaki	Tanahun	Bhanu	Tanahun	GAN/TAN/…../01/….
433	Gandaki	Tanahun	Ghiring	Tanahun	GAN/TAN/…../02/….
434	Gandaki	Tanahun	Devghat	Tanahun	GAN/TAN/…../03/….
435	Gandaki	Tanahun	Rhishing	Tanahun	GAN/TAN/…../04/….
436	Gandaki	Tanahun	Myagde	Tanahun	GAN/TAN/…../05/….
437	Gandaki	Tanahun	Bandipur	Tanahun	GAN/TAN/…../06/….
438	Gandaki	Tanahun	Anbukhaireni	Tanahun	GAN/TAN/…../07/….
439	Gandaki	Tanahun	Byas	Tanahun	GAN/TAN/…../08/….
440	Gandaki	Tanahun	Shuklagandaki	Tanahun	GAN/TAN/…../09/….
441	Gandaki	Tanahun	Bhimad	Tanahun	GAN/TAN/…../10/….
442	Gandaki	Syangja	Phedikhola	Syangja	GAN/SYA/…../01/….
443	Gandaki	Syangja	Putalibazar	Syangja	GAN/SYA/…../02/….
444	Gandaki	Syangja	Aandhikhola	Syangja	GAN/SYA/…../03/….
445	Gandaki	Syangja	Arjunchaupari	Syangja	GAN/SYA/…../04/….
446	Gandaki	Syangja	Bhirkot	Syangja	GAN/SYA/…../05/….
447	Gandaki	Syangja	Galyang	Syangja	GAN/SYA/…../06/….
448	Gandaki	Syangja	Chapakot	Syangja	GAN/SYA/…../07/….
449	Gandaki	Syangja	Waling	Syangja	GAN/SYA/…../08/….
450	Gandaki	Syangja	Biruwa	Syangja	GAN/SYA/…../09/….
451	Gandaki	Syangja	Kaligandagi	Syangja	GAN/SYA/…../10/….

SN	Province	District	Local Government	Name of Division	Proposed National Database Code
452	Gandaki	Syangja	Hrainas	Syangja	GAN/SYA/…../11/….
453	Gandaki	Parbat	Modi	Parbat	GAN/PBT/…../01/….
454	Gandaki	Parbat	Jaljala	Parbat	GAN/PBT/…../02/….
455	Gandaki	Parbat	Kushma	Parbat	GAN/PBT/…../03/….
456	Gandaki	Parbat	Phalebas	Parbat	GAN/PBT/…../04/….
457	Gandaki	Parbat	Mahashila	Parbat	GAN/PBT/…../05/….
458	Gandaki	Parbat	Bihadi	Parbat	GAN/PBT/…../06/….
459	Gandaki	Parbat	Painyu	Parbat	GAN/PBT/…../07/….
460	Gandaki	Baglung	Bareng	Baglung	GAN/BAG/…../01/….
461	Gandaki	Baglung	Badigad	Baglung	GAN/BAG/…../02/….
462	Gandaki	Baglung	Nisikhola	Baglung	GAN/BAG/…../03/….
463	Gandaki	Baglung	Kanthekhola	Baglung	GAN/BAG/…../04/….
464	Gandaki	Baglung	Tara Khola	Baglung	GAN/BAG/…../05/….
465	Gandaki	Baglung	Taman Khola	Baglung	GAN/BAG/…../06/….
466	Gandaki	Baglung	Jaimuni	Baglung	GAN/BAG/…../07/….
467	Gandaki	Baglung	Jaimuni	Baglung	GAN/BAG/…../08/….
468	Gandaki	Baglung	Galkot	Baglung	GAN/BAG/…../09/….
469	Gandaki	Baglung	Dhorpatan	Baglung	GAN/BAG/…../10/….
470	Gandaki	Nawalparasi (BSE)	Bulingtar	Nawalpur	GAN/NAE/…../01/….
471	Gandaki	Nawalparasi (BSE)	Baudeekali	Nawalpur	GAN/NAE/…../02/….
472	Gandaki	Nawalparasi (BSE)	Devchuli	Nawalpur	GAN/NAE/…../03/….
473	Gandaki	Nawalparasi (BSE)	Kawasoti	Nawalpur	GAN/NAE/…../04/….
474	Gandaki	Nawalparasi (BSE)	Gaidakot	Nawalpur	GAN/NAE/…../05/….
475	Gandaki	Nawalparasi (BSE)	Madhyabindu	Nawalpur	GAN/NAE/…../06/….
476	Gandaki	Nawalparasi (BSE)	Devchuli	Nawalpur	GAN/NAE/…../07/….
477	Gandaki	Nawalparasi (BSE)	Binayee Tribeni	Nawalpur	GAN/NAE/…../08/….
478	Lumbini	Rukum (East)	Bhume	Rukum (East)	LUM/RUE/…../01/….
479	Lumbini	Rukum (East)	Sisne	Rukum (East)	LUM/RUE/…../02/….
480	Lumbini	Rukum (East)	Putha	Rukum (East)	LUM/RUE/…../03/….

SN	Province	District	Local Government	Name of Division	Proposed National Database Code
481	Lumbini	Palpa	Rampur	Palpa	LUM/PAL/…../01/….
482	Lumbini	Palpa	Nisdi	Palpa	LUM/PAL/…../02/….
483	Lumbini	Palpa	Purbakhola	Palpa	LUM/PAL/…../03/….
484	Lumbini	Palpa	Rambha	Palpa	LUM/PAL/…../04/….
485	Lumbini	Palpa	Ribdikot	Palpa	LUM/PAL/…../05/….
486	Lumbini	Palpa	Tinau	Palpa	LUM/PAL/…../06/….
487	Lumbini	Palpa	Rainadevi Chhahara	Palpa	LUM/PAL/…../07/….
488	Lumbini	Palpa	Tansen	Palpa	LUM/PAL/…../08/….
489	Lumbini	Palpa	Bagnaskali	Palpa	LUM/PAL/…../09/….
490	Lumbini	Palpa	Mathagadhi	Palpa	LUM/PAL/…../10/….
491	Lumbini	Gulmi	Isma	Gulmi	LUM/GUL/…../01/….
492	Lumbini	Gulmi	Musikot	Gulmi	LUM/GUL/…../02/….
493	Lumbini	Gulmi	Malika	Gulmi	LUM/GUL/…../03/….
494	Lumbini	Gulmi	Madane	Gulmi	LUM/GUL/…../04/….
495	Lumbini	Gulmi	Chatrakot	Gulmi	LUM/GUL/…../05/….
496	Lumbini	Gulmi	Dhurkot	Gulmi	LUM/GUL/…../06/….
497	Lumbini	Gulmi	Satyawati	Gulmi	LUM/GUL/…../07/….
498	Lumbini	Gulmi	Chandrakot	Gulmi	LUM/GUL/…../08/….
499	Lumbini	Gulmi	Gulmidarbar	Gulmi	LUM/GUL/…../09/….
500	Lumbini	Gulmi	Resunga	Gulmi	LUM/GUL/…../10/….
501	Lumbini	Gulmi	Ruru	Gulmi	LUM/GUL/…../11/….
502	Lumbini	Gulmi	Kaligandaki	Gulmi	LUM/GUL/…../12/….
503	Lumbini	Pyuthan	Gaumukhi	Pyuthan	LUM/PUT/…../01/….
504	Lumbini	Pyuthan	Jhimruk	Pyuthan	LUM/PUT/…../02/….
505	Lumbini	Pyuthan	Naubahini	Pyuthan	LUM/PUT/…../03/….
506	Lumbini	Pyuthan	Mandavi	Pyuthan	LUM/PUT/…../04/….
507	Lumbini	Pyuthan	Mallarani	Pyuthan	LUM/PUT/…../05/….
508	Lumbini	Pyuthan	Sarumarani	Pyuthan	LUM/PUT/…../06/….
509	Lumbini	Pyuthan	Pyuthan	Pyuthan	LUM/PUT/…../07/….

SN	Province	District	Local Government	Name of Division	Proposed National Database Code
510	Lumbini	Pyuthan	Sworgadwary	Pyuthan	LUM/PUT/…../08/….
511	Lumbini	Pyuthan	Ayirabati	Pyuthan	LUM/PUT/…../09/….
512	Lumbini	Rolpa	Sunchhahari	Rolpa	LUM/ROL/…../01/….
513	Lumbini	Rolpa	Thawang	Rolpa	LUM/ROL/…../02/….
514	Lumbini	Rolpa	Pariwartan	Rolpa	LUM/ROL/…../03/….
515	Lumbini	Rolpa	Runtigadi	Rolpa	LUM/ROL/…../04/….
516	Lumbini	Rolpa	Rolpa	Rolpa	LUM/ROL/…../05/….
517	Lumbini	Rolpa	Gangadev	Rolpa	LUM/ROL/…../06/….
518	Lumbini	Rolpa	Tribeni	Rolpa	LUM/ROL/…../07/….
519	Lumbini	Rolpa	Runtigadi	Rolpa	LUM/ROL/…../08/….
520	Lumbini	Rolpa	Sunil Smriti	Rolpa	LUM/ROL/…../09/….
521	Lumbini	Rolpa	Lungri	Rolpa	LUM/ROL/…../10/….
522	Lumbini	Nawalparasi (BSW)	Sarawal	Parasi	LUM/NAW/…../01/ ….
523	Lumbini	Nawalparasi (BSW)	Susta	Parasi	LUM/NAW/…../02/ ….
524	Lumbini	Nawalparasi (BSW)	Pratappur	Parasi	LUM/NAW/…../03/ ….
525	Lumbini	Nawalparasi (BSW)	Palhi	Parasi	LUM/NAW/…../04/ ….
526	Lumbini	Nawalparasi (BSW)	Bardaghat	Parasi	LUM/NAW/…../05/ ….
527	Lumbini	Nawalparasi (BSW)	Sunwal	Parasi	LUM/NAW/…../06/ ….
528	Lumbini	Nawalparasi (BSW)	Ramgram	Parasi	LUM/NAW/…../07/ ….
529	Lumbini	Arghakhanchi	Chhatradev	Arghakhanchi	LUM/ARG/…../01/ ….
530	Lumbini	Arghakhanchi	Malarani	Arghakhanchi	LUM/ARG/…../02/ ….
531	Lumbini	Arghakhanchi	Bhumekasthan	Arghakhanchi	LUM/ARG/…../03/ ….
532	Lumbini	Arghakhanchi	Sandhikharka	Arghakhanchi	LUM/ARG/…../04/ ….
533	Lumbini	Arghakhanchi	Panini	Arghakhanchi	LUM/ARG/…../05/ ….
534	Lumbini	Arghakhanchi	Sitganga	Arghakhanchi	LUM/ARG/…../06/ ….
535	Lumbini	Rupandehi	Kanchan	Rupandehi	LUM/RUP/…../01/….
536	Lumbini	Rupandehi	Siyari	Rupandehi	LUM/RUP/…../02/….
537	Lumbini	Rupandehi	Rohini	Rupandehi	LUM/RUP/…../03/….
538	Lumbini	Rupandehi	Gaidahawa	Rupandehi	LUM/RUP/…../04/….

SN	Province	District	Local Government	Name of Division	Proposed National Database Code
539	Lumbini	Rupandehi	Omsatiya	Rupandehi	LUM/RUP/…../05/….
540	Lumbini	Rupandehi	Sudhdhodhan	Rupandehi	LUM/RUP/…../06/….
541	Lumbini	Rupandehi	Mayadevi	Rupandehi	LUM/RUP/…../07/….
542	Lumbini	Rupandehi	Marchawari	Rupandehi	LUM/RUP/…../08/….
543	Lumbini	Rupandehi	Kotahimai	Rupandehi	LUM/RUP/…../09/….
544	Lumbini	Rupandehi	Sammarimai	Rupandehi	LUM/RUP/…../10/….
545	Lumbini	Rupandehi	Butwal	Rupandehi	LUM/RUP/…../11/….
546	Lumbini	Rupandehi	Lumbini	Rupandehi	LUM/RUP/…../12/….
547	Lumbini	Rupandehi	Devdaha	Rupandehi	LUM/RUP/…../13/….
548	Lumbini	Rupandehi	Sainamaina	Rupandehi	LUM/RUP/…../14/….
549	Lumbini	Rupandehi	Siddharthanagar	Rupandehi	LUM/RUP/…../15/….
550	Lumbini	Rupandehi	Tillotama	Rupandehi	LUM/RUP/…../16/….
551	Lumbini	Kapilwastu	Yashodhara	Kapilwastu	LUM/KAP/…../05/….
552	Lumbini	Kapilwastu	Bijayanagar	Kapilwastu Gatambuddha	LUM/KAG/…../08/ ….
553	Lumbini	Kapilwastu	Mayadevi	Kapilwastu	LUM/KAP/…../03/….
554	Lumbini	Kapilwastu	Suddhodhan	Kapilwastu	LUM/KAP/…../02/….
555	Lumbini	Kapilwastu	Shivaraj	Kapilwastu Gatambuddha	LUM/KAG/…../07/ ….
556	Lumbini	Kapilwastu	Kapilbastu	Kapilwastu	LUM/KAP/…../04/….
557	Lumbini	Kapilwastu	Buddhabhumi	Kapilwastu Gatambuddha	LUM/KAG/…../06/ ….
558	Lumbini	Kapilwastu	Maharajgunj	Kapilwastu Gatambuddha	LUM/KAG/…../09/ ….
559	Lumbini	Kapilwastu	Banganga	Kapilwastu	LUM/KAP/…../01/….
560	Lumbini	Kapilwastu	Krishnanagar	Kapilwastu Gatambuddha	LUM/KAG/…../10/ ….
561	Lumbini	Dang	Banglachuli	Dang Gorahi	LUM/DAN/…../01/ ….
562	Lumbini	Dang	Ghorahi	Dang Gorahi	LUM/DAN/…../02/ ….
563	Lumbini	Dang	Tulsipur	Dang Gorahi	LUM/DAN/…../03/ ….
564	Lumbini	Dang	Babai	Dang Deukhuri	LUM/DDE/…../06/….
565	Lumbini	Dang	Rapti	Dang Deukhuri	LUM/DDE/…../07/….
566	Lumbini	Dang	Rajpur	Dang Deukhuri	LUM/DDE/…../10/….
567	Lumbini	Dang	Dangisharan	Dang Gorahi	LUM/DAN/…../05/ ….

SN	Province	District	Local Government	Name of Division	Proposed National Database Code
568	Lumbini	Dang	Shantinagar	Dang Gorahi	LUM/DAN/…../04/….
569	Lumbini	Dang	Lamahi	Dang Deukhuri	LUM/DDE/…../08/….
570	Lumbini	Dang	Gadhawa	Dang Deukhuri	LUM/DDE/…../09/….
571	Lumbini	Banke	Rapti Sonari	Banke	LUM/BAK/…../01/….
572	Lumbini	Banke	Kohalpur	Banke	LUM/BAK/…../02/….
573	Lumbini	Banke	Baijanath	Banke	LUM/BAK/…../03/….
574	Lumbini	Banke	Duduwa	Banke	LUM/BAK/…../04/….
575	Lumbini	Banke	Nepalgunj	Banke	LUM/BAK/…../05/….
576	Lumbini	Banke	Janki	Banke	LUM/BAK/…../06/….
577	Lumbini	Banke	Khajura	Banke	LUM/BAK/…../07/….
578	Lumbini	Banke	Narainapur	Banke	LUM/BAK/…../08/….
579	Lumbini	Bardiya	Geruwa	Bardiya	LUM/BAD/…../01/….
580	Lumbini	Bardiya	Badhaiyatal	Bardiya	LUM/BAD/…../02/….
581	Lumbini	Bardiya	Thakurbaba	Bardiya	LUM/BAD/…../03/….
582	Lumbini	Bardiya	Bansagadhi	Bardiya	LUM/BAD/…../04/….
583	Lumbini	Bardiya	Barbardiya	Bardiya	LUM/BAD/…../05/….
584	Lumbini	Bardiya	Rajapur	Bardiya	LUM/BAD/…../06/….
585	Lumbini	Bardiya	Madhuwan	Bardiya	LUM/BAD/…../07/….
586	Lumbini	Bardiya	Gulariya	Bardiya	LUM/BAD/…../08/….
587	Karnali	Dolpa	Dolpo Buddha	Dolpa	KAR/DPA/…../01/….
588	Karnali	Dolpa	Shey Phoksundo	Dolpa	KAR/DPA/…../02/….
589	Karnali	Dolpa	Kaike	Dolpa	KAR/DPA/…../03/….
590	Karnali	Dolpa	Jagadulla	Dolpa	KAR/DPA/…../04/….
591	Karnali	Dolpa	Mudkechula	Dolpa	KAR/DPA/…../05/….
592	Karnali	Dolpa	Tripurasundari	Dolpa	KAR/DPA/…../06/….
593	Karnali	Dolpa	Thuli Bheri	Dolpa	KAR/DPA/…../07/….
594	Karnali	Dolpa	Chharka Tangsong	Dolpa	KAR/DPA/…../08/….
595	Karnali	Jumla	Patrasi	Jumla	KAR/JUM/…../01/….
596	Karnali	Jumla	Guthichaur	Jumla	KAR/JUM/…../02/….

SN	Province	District	Local Government	Name of Division	Proposed National Database Code
597	Karnali	Jumla	Hima	Jumla	KAR/JUM/…../03/….
598	Karnali	Jumla	Tila	Jumla	KAR/JUM/…../04/….
599	Karnali	Jumla	Sinja	Jumla	KAR/JUM/…../05/….
600	Karnali	Jumla	Tatopani	Jumla	KAR/JUM/…../06/….
601	Karnali	Jumla	Kanakasundari	Jumla	KAR/JUM/…../07/….
602	Karnali	Jumla	Chandannath	Jumla	KAR/JUM/…../08/….
603	Karnali	Mugu	Mugum Karmarong	Mugu	KAR/MUG/…../01/….
604	Karnali	Mugu	Chhayanath	Mugu	KAR/MUG/…../02/….
605	Karnali	Mugu	Soru	Mugu	KAR/MUG/…../03/….
606	Karnali	Mugu	Khatyad	Mugu	KAR/MUG/…../04/….
607	Karnali	Humla	Chankheli	Humla	KAR/HUM/…../01/….
608	Karnali	Humla	Kharpunath	Humla	KAR/HUM/…../02/….
609	Karnali	Humla	Simikot	Humla	KAR/HUM/…../03/….
610	Karnali	Humla	Namkha	Humla	KAR/HUM/…../04/….
611	Karnali	Humla	Sarkegad	Humla	KAR/HUM/…../05/….
612	Karnali	Humla	Adanchuli	Humla	KAR/HUM/…../06/….
613	Karnali	Humla	Tanjakot	Humla	KAR/HUM/…../07/….
614	Karnali	Rukum (West)	Tribeni	Rukum (West)	KAR/RUW/…../01/….
615	Karnali	Rukum (West)	Sani Bheri	Rukum (West)	KAR/RUW/…../02/….
616	Karnali	Rukum (West)	Banfikot	Rukum (West)	KAR/RUW/…../03/….
617	Karnali	Rukum (West)	Aathbiskot	Rukum (West)	KAR/RUW/…../04/….
618	Karnali	Rukum (West)	Chaurjahari	Rukum (West)	KAR/RUW/…../05/….
619	Karnali	Rukum (West)	Musikot	Rukum (West)	KAR/RUW/…../06/….
620	Karnali	Jajarkot	Barekot	Jajarkot	KAR/JAJ/…../01/….
621	Karnali	Jajarkot	Junichande	Jajarkot	KAR/JAJ/…../02/….
622	Karnali	Jajarkot	Kuse	Jajarkot	KAR/JAJ/…../03/….
623	Karnali	Jajarkot	Shiwalaya	Jajarkot	KAR/JAJ/…../04/….
624	Karnali	Jajarkot	Bheri	Jajarkot	KAR/JAJ/…../05/….
625	Karnali	Jajarkot	Chhedagad	Jajarkot	KAR/JAJ/…../06/….

SN	Province	District	Local Government	Name of Division	Proposed National Database Code
626	Karnali	Jajarkot	Nalagad	Jajarkot	KAR/JAJ/…../07/….
627	Karnali	Kalikot	Palata	Kalikot	KAR/KAL/…../01/….
628	Karnali	Kalikot	Mahawai	Kalikot	KAR/KAL/…../02/….
629	Karnali	Kalikot	Naraharinath	Kalikot	KAR/KAL/…../03/….
630	Karnali	Kalikot	Pachaljharana	Kalikot	KAR/KAL/…../04/….
631	Karnali	Kalikot	Subha Kalika	Kalikot	KAR/KAL/…../05/….
632	Karnali	Kalikot	Sanni Tribeni	Kalikot	KAR/KAL/…../06/….
633	Karnali	Kalikot	Khandachakra	Kalikot	KAR/KAL/…../07/….
634	Karnali	Kalikot	Raskot	Kalikot	KAR/KAL/…../08/….
635	Karnali	Kalikot	Tilagufa	Kalikot	KAR/KAL/…../09/….
636	Karnali	Dailekh	Naumule	Dailekh	KAR/DAI/…../01/….
637	Karnali	Dailekh	Bhairabi	Dailekh	KAR/DAI/…../02/….
638	Karnali	Dailekh	Mahabu	Dailekh	KAR/DAI/…../03/….
639	Karnali	Dailekh	Gurans	Dailekh	KAR/DAI/…../04/….
640	Karnali	Dailekh	Bhagawatimai	Dailekh	KAR/DAI/…../05/….
641	Karnali	Dailekh	Thantikandh	Dailekh	KAR/DAI/…../06/….
642	Karnali	Dailekh	Dungeshwor	Dailekh	KAR/DAI/…../07/….
643	Karnali	Dailekh	Aathabis	Dailekh	KAR/DAI/…../08/….
644	Karnali	Dailekh	Dullu	Dailekh	KAR/DAI/…../09/….
645	Karnali	Dailekh	Chamunda Bindrasaini	Dailekh	KAR/DAI/…../10/….
646	Karnali	Dailekh	Narayan	Dailekh	KAR/DAI/…../11/….
647	Karnali	Salyan	Darma	Salyan	KAR/SAL/…../01/….
648	Karnali	Salyan	Kumakh	Salyan	KAR/SAL/…../02/….
649	Karnali	Salyan	Kapurkot	Salyan	KAR/SAL/…../03/….
650	Karnali	Salyan	Kalimati	Salyan	KAR/SAL/…../04/….
651	Karnali	Salyan	Tribeni	Salyan	KAR/SAL/…../05/….
652	Karnali	Salyan	Chhatreshwori	Salyan	KAR/SAL/…../06/….
653	Karnali	Salyan	Siddha Kumakh	Salyan	KAR/SAL/…../07/….
654	Karnali	Salyan	Sharada	Salyan	KAR/SAL/…../08/….

SN	Province	District	Local Government	Name of Division	Proposed National Database Code
655	Karnali	Salyan	Bangad	Salyan	KAR/SAL/…../09/….
656	Karnali	Salyan	Bagchaur	Salyan	KAR/SAL/…../10/….
657	Karnali	Surkhet	Simta	Surkhet Birendranagar	KAR/SUR/…../01/….
658	Karnali	Surkhet	Chingad	Surkhet Birendranagar	KAR/SUR/…../02/….
659	Karnali	Surkhet	Chaukune	Surkhet Bheri	KAR/SUB/…../09/….
660	Karnali	Surkhet	Barahtal	Surkhet Bheri	KAR/SUB/…../07/….
661	Karnali	Surkhet	Gurbhakot	Surkhet Birendranagar	KAR/SUR/…../03/….
662	Karnali	Surkhet	Panchpuri	Surkhet Bheri	KAR/SUB/…../08/….
663	Karnali	Surkhet	Bheriganga	Surkhet Birendranagar	KAR/SUR/…../05/….
664	Karnali	Surkhet	Lekbeshi	Surkhet Birendranagar	KAR/SUR/…../04/….
665	Karnali	Surkhet	Birendranagar	Surkhet Birendranagar	KAR/SUR/…../06/….
666	Sudurpashchim	Bajura	Himali	Bajura	SUD/BAJ/…../01/….
667	Sudurpashchim	Bajura	Budhinanda	Bajura	SUD/BAJ/…../02/….
668	Sudurpashchim	Bajura	Gaumul	Bajura	SUD/BAJ/…../03/….
669	Sudurpashchim	Bajura	Swamikartik Khapar	Bajura	SUD/BAJ/…../04/….
670	Sudurpashchim	Bajura	Jagannath	Bajura	SUD/BAJ/…../05/….
671	Sudurpashchim	Bajura	Badimalika	Bajura	SUD/BAJ/…../06/….
672	Sudurpashchim	Bajura	Tribeni	Bajura	SUD/BAJ/…../07/….
673	Sudurpashchim	Bajura	Budhiganga	Bajura	SUD/BAJ/…../08/….
674	Sudurpashchim	Bajura	Khaptad Chhededaha	Bajura	SUD/BAJ/…../09/….
675	Sudurpashchim	Bajhang	Saipal	Bajhang	SUD/BAH/…../01/….
676	Sudurpashchim	Bajhang	Talkot	Bajhang	SUD/BAH/…../02/….
677	Sudurpashchim	Bajhang	Surma	Bajhang	SUD/BAH/…../03/….
678	Sudurpashchim	Bajhang	Bungal	Bajhang	SUD/BAH/…../04/….
679	Sudurpashchim	Bajhang	Masta	Bajhang	SUD/BAH/…../05/….
680	Sudurpashchim	Bajhang	Jayaprithvi	Bajhang	SUD/BAH/…../06/….
681	Sudurpashchim	Bajhang	Chhabispathibhera	Bajhang	SUD/BAH/…../07/….
682	Sudurpashchim	Bajhang	Durgathali	Bajhang	SUD/BAH/…../08/….
683	Sudurpashchim	Bajhang	Kedarsyun	Bajhang	SUD/BAH/…../09/….

SN	Province	District	Local Government	Name of Division	Proposed National Database Code
684	Sudurpashchim	Bajhang	Bitthadchir	Bajhang	SUD/BAH/…../10/….
685	Sudurpashchim	Bajhang	Khaptadchhanna	Bajhang	SUD/BAH/…../11/….
686	Sudurpashchim	Bajhang	Thalara	Bajhang	SUD/BAH/…../12/….
687	Sudurpashchim	Darchula	Byas	Darchula	SUD/DAR/…../01/….
688	Sudurpashchim	Darchula	Apihimal	Darchula	SUD/DAR/…../02/….
689	Sudurpashchim	Darchula	Naugad	Darchula	SUD/DAR/…../03/….
690	Sudurpashchim	Darchula	Duhun	Darchula	SUD/DAR/…../04/….
691	Sudurpashchim	Darchula	Mahakali	Darchula	SUD/DAR/…../05/….
692	Sudurpashchim	Darchula	Marma	Darchula	SUD/DAR/…../06/….
693	Sudurpashchim	Darchula	Shailyashikhar	Darchula	SUD/DAR/…../07/….
694	Sudurpashchim	Darchula	Malikaarjun	Darchula	SUD/DAR/…../08/….
695	Sudurpashchim	Darchula	Lekam	Darchula	SUD/DAR/…../09/….
696	Sudurpashchim	Achham	Ramaroshan	Achham	SUD/ACH/…../01/….
697	Sudurpashchim	Achham	Mellekh	Achham	SUD/ACH/…../02/….
698	Sudurpashchim	Achham	Sanphebagar	Achham	SUD/ACH/…../03/….
699	Sudurpashchim	Achham	Chaurpati	Achham	SUD/ACH/…../04/….
700	Sudurpashchim	Achham	Bannigadhi Jayagadh	Achham	SUD/ACH/…../05/….
701	Sudurpashchim	Achham	Panchadewal Binayak	Achham	SUD/ACH/…../06/….
702	Sudurpashchim	Achham	Kamalbazar	Achham	SUD/ACH/…../07/….
703	Sudurpashchim	Achham	Mangalsen	Achham	SUD/ACH/…../08/….
704	Sudurpashchim	Achham	Turmakhad	Achham	SUD/ACH/…../09/….
705	Sudurpashchim	Achham	Dhakari	Achham	SUD/ACH/…../10/….
706	Sudurpashchim	Doti	Sayal	Doti	SUD/DOT/…../01/….
707	Sudurpashchim	Doti	Purbichauki	Doti	SUD/DOT/…../02/….
708	Sudurpashchim	Doti	Dipayal Silgadhi	Doti	SUD/DOT/…../03/….
709	Sudurpashchim	Doti	Adarsha	Doti	SUD/DOT/…../04/….
710	Sudurpashchim	Doti	Shikhar	Doti	SUD/DOT/…../05/….
711	Sudurpashchim	Doti	K.I. Singh	Doti	SUD/DOT/…../06/….
712	Sudurpashchim	Doti	Bogatan Phudsil	Doti	SUD/DOT/…../07/….

SN	Province	District	Local Government	Name of Division	Proposed National Database Code
713	Sudurpashchim	Doti	Badikedar	Doti	SUD/DOT/…../08/….
714	Sudurpashchim	Doti	Jorayal	Doti	SUD/DOT/…../09/….
715	Sudurpashchim	Baitadi	Dilasaini	Baitadi	SUD/BAI/…../01/….
716	Sudurpashchim	Baitadi	Purchaudi	Baitadi	SUD/BAI/…../02/….
717	Sudurpashchim	Baitadi	Dogada Kedar	Baitadi	SUD/BAI/…../03/….
718	Sudurpashchim	Baitadi	Sigas	Baitadi	SUD/BAI/…../04/….
719	Sudurpashchim	Baitadi	Surnaya	Baitadi	SUD/BAI/…../05/….
720	Sudurpashchim	Baitadi	Sasharathchanda	Baitadi	SUD/BAI/…../06/….
721	Sudurpashchim	Baitadi	Patan	Baitadi	SUD/BAI/…../07/….
722	Sudurpashchim	Baitadi	Melauli	Baitadi	SUD/BAI/…../08/….
723	Sudurpashchim	Baitadi	Pancheshwar	Baitadi	SUD/BAI/…../09/….
724	Sudurpashchim	Baitadi	Shivanath	Baitadi	SUD/BAI/…../10/….
725	Sudurpashchim	Dadeldhura	Nawadurga	Dadeldhura	SUD/DAD/…../01/….
726	Sudurpashchim	Dadeldhura	Ajaymeru	Dadeldhura	SUD/DAD/…../02/….
727	Sudurpashchim	Dadeldhura	Ganyapdhura	Dadeldhura	SUD/DAD/…../03/….
728	Sudurpashchim	Dadeldhura	Amargadhi	Dadeldhura	SUD/DAD/…../04/….
729	Sudurpashchim	Dadeldhura	Bhageshwar	Dadeldhura	SUD/DAD/…../05/….
730	Sudurpashchim	Dadeldhura	Alital	Dadeldhura	SUD/DAD/…../06/….
731	Sudurpashchim	Dadeldhura	Parashuram	Dadeldhura	SUD/DAD/…../07/….
732	Sudurpashchim	Kailai	Chure	Kailai Dhangadhi	SUD/KAI/…../09/….
733	Sudurpashchim	Kailai	Godawari	Kailai Dhangadhi	SUD/KAI/…../10/….
734	Sudurpashchim	Kailai	Mohanyal	Kailai Pahalmanpur	SUD/KLP/…../01/….
735	Sudurpashchim	Kailai	Ghodaghodi	Kailai Pahalmanpur	SUD/KLP/…../04/….
736	Sudurpashchim	Kailai	Gauriganga	Kailai Dhangadhi	SUD/KAI/…../11/….
737	Sudurpashchim	Kailai	Dhangadhi	Kailai Dhangadhi	SUD/KAI/…../13/….
738	Sudurpashchim	Kailai	Lamkichuha	Kailai Pahalmanpur	SUD/KLP/…../02/….
739	Sudurpashchim	Kailai	Bardagoriya	Kailai Pahalmanpur	SUD/KLP/…../03/….
740	Sudurpashchim	Kailai	Janaki	Kailai Pahalmanpur	SUD/KLP/…../05/….
741	Sudurpashchim	Kailai	Joshipur	Kailai Pahalmanpur	SUD/KLP/…../06/….

SN	Province	District	Local Government	Name of Division	Proposed National Database Code
742	Sudurpashchim	Kailai	Tikapur	Kailai Pahalmanpur	SUD/KLP/…../07/….
743	Sudurpashchim	Kailai	Bhajani	Kailai Pahalmanpur	SUD/KLP/…../08/….
744	Sudurpashchim	Kailai	Kailari	Kailai Dhangadhi	SUD/KAI/…../12/….
745	Sudurpashchim	Kanchanpur	Krishanpur	Kanchanpur	SUD/KAN/…../01/….
746	Sudurpashchim	Kanchanpur	Shuklaphanta	Kanchanpur	SUD/KAN/…../02/….
747	Sudurpashchim	Kanchanpur	Belkot	Kanchanpur	SUD/KAN/…../03/….
748	Sudurpashchim	Kanchanpur	Bhimdatta	Kanchanpur	SUD/KAN/…../04/….
749	Sudurpashchim	Kanchanpur	Dodhara Chadani	Kanchanpur	SUD/KAN/…../05/….
750	Sudurpashchim	Kanchanpur	Laljhadi	Kanchanpur	SUD/KAN/…../06/….
751	Sudurpashchim	Kanchanpur	Beldandi	Kanchanpur	SUD/KAN/…../07/….
752	Sudurpashchim	Kanchanpur	Punarbas	Kanchanpur	SUD/KAN/…../08/….
753	Sudurpashchim	Kanchanpur	Belauri	Kanchanpur	SUD/KAN/…../09/….